

Doktori értekezések 2.

Tamás Csaba Gergely

A „JELKÉPES” CSÁSZÁRSÁG ALKOTMÁNYA

Fejezetek a japán alkotmánytörténet köréből

PÁZMÁNY PRESS

Tamás Csaba Gergely

A „jelképes” császárság alkotmánya

Fejezetek a japán alkotmánytörténet köréből

A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
JOG- ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYI KARÁNAK
KÖNYVEI

DOKTORI ÉRTEKEZÉSEK 2.

Sorozatszerkesztő: *Frivaldszky János*

TAMÁS CSABA GERGELY

A „JELKÉPES” CSÁSZÁRSÁG
ALKOTMÁNYA

Fejezetek a japán alkotmánytörténet köréből

PÁZMÁNY PRESS
Budapest 2013

A kötet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0014. sz. – Tehetségtámogatás
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem kilenc tudományágában
projektje keretében jelent meg.

©Szerző 2013
© PPKE JÁK, 2013

ISSN 2064-1907

ISBN 978-963-308-109-9

Kiadja: a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30. • www.jak.ppke.hu

Felelős kiadó: Dr. Schanda Balázs dékán

Korrektúra: Réti Anna

Szerkesztés, nyomdai előkészítés: Szakaliné Szeder Andrea

Nyomás: Vareg Hungary Kft.
www.vareg.hu

TARTALOM

Köszönetnyilvánítás

I. Bevezetés

1. Kitekintés a japán joggal kapcsolatos eddigi magyarországi kutatásokra 15

II. Jogtörténeti és jogelméleti áttekintés

1. Történelmi előzmények – kezdetektől a Meiji-fordulatig 17
- 1.1. Japán keletkezése és a klasszikus korszak* 17
 - 1.2. Feudális Japán* 19
 - 1.3. A belső béke és külső elzártság időszaka* 20
2. Jogelméleti tényezők 24
- 2.1. A japán társadalom alapvető jellegzetességei* 24
 - 2.2. A hagyományos jogfelfogás* 27
 - 2.3. A jogfelfogást befolyásoló tényezők a Meiji-fordulatot követően* 29
 - 2.4. A jogfelfogás a második világháborút követően* 32
3. A japán jogrendszer helye a világban 35

III. Meiji császár és alkotmánya

1. A Meiji-fordulat előzményei és jelentősége 39
- 1.1. A kikötők megnyitása és az egyenlőtlen szerződések megkötése* 39
 - 1.2. Kiválni Ázsiából és európaivá válni* 41
2. A Meiji-alkotmány (明治憲法, Meiji-kempō) születése 43
- 2.1. Az Iwakura-misszió* 43
 - 2.2. Az alkotmány megalkotásának előzményei és körülményei* 47

3. A Meiji-alkotmány vizsgálata	49
3.1. A Meiji-alkotmány szerkezete	49
3.2. A Meiji-alkotmány fogadtatása a ‘civilizált’ világban	52
3.3. A tennō-rendszer (天皇制 Tennōsei) – a császárra vonatkozó rendelkezések	53
3.4. A kormányzati rendszer kiépülése	58
3.5. A Meiji-parlament (帝國議會 teikoku-gikai)	65
3.6. Igazságszolgáltatás a Meiji-korban	72
3.7. „Alapjogvédelem” és a Meiji-alkotmány	75
4. A militarizmus térnyerése – a felemelkedő nagyhatalom	77
5. A Taishō-demokrácia korszaka	79
5.1. Kabinetkormányzás átmeneti bevezetése	79
5.2. Választójogi reform	81
5.3. A Taishō-korszak külpolitikai mérlege: befolyás- és gyarmatszerzés	83
6. A Meiji-alkotmány próbája: a Shōwa-korszak első harmada (1926–1945)	84
6.1. A demokrácia fokozatos felszámolása	84
6.2. A második világháborúban való japán részvétel vázlata	86
6.3. Hirohito császár és a háborús felelősség kérdése	87

IV. Megszállás és alkotmányozás

1. A béke alkotmánya	91
1.1. Az alkotmány születése	91
1.2. Az alkotmány kihirdetéséhez vezető út	94
2. Az alkotmány főbb jellemzői	97
2.1. Az alkotmány szerkezete	97
2.2. A békeklauszula: pacifizmus és ENSZ-szerepvállalás	99
2.3. Alkotmánymódosítás	109
3. A tennō (császár) és az új alkotmány	113
3.1. A tennō mint jelkép (象徴 shōchō)	113
3.2. A tennō hatáskörének vizsgálata	115

3.3. <i>A tennō hatásköreinek alapjogi összefüggései</i>	117
4. A kormányzati rendszer	119
4.1. <i>A kormány hatásköre</i>	121
4.2. <i>Helyi önkormányzatok</i>	123
5. Parlament (国会 kokkai)	124
5.1. <i>A parlament a második világháború után</i>	124
5.2. <i>A parlament két kamarája közötti kapcsolat</i>	126
5.3. <i>A parlament működése</i>	128
5.4. <i>A törvényalkotás menete</i>	131
6. Alapvető jogok	132
7. Bíróági szervezet	136
7.1. <i>A Legfelső Bíróság (最高裁判所 saikō-saibansho) és az alsóbíróságok</i>	136
7.2. <i>Az igazságszolgáltatás működésének sajátosságai</i>	139

V. Összehasonlító alkotmányelemzés

1. Keletkezés körülményei	146
1.1. <i>A Meiji-alkotmány</i>	146
1.2. <i>A Shōwa-alkotmány</i>	148
2. A külföldi jogi hatás vizsgálata	152
2.1. <i>Porosz hatás a Meiji-korban</i>	152
2.2. <i>Az amerikai hatás elsődlegessége: „MacArthur alkotmánya”?</i>	155
3. A császár (tennō) jogállása	157
4. Pacifizmus és annak nemzetközi jogi aspektusai	162

VI. Zárszó helyett

Válogatott japán szakkifejezések

Bibliográfia

Összefoglaló kötetek	175
Tanulmányok, folyóiratcikkek	179
Bírósági határozatok	187
Jogszabályok, gyűjtemények, jelentések	187

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Japán joggal kapcsolatos vizsgálódásaim kezdete első évfolyamos egyetemi tanulmányaim idejére nyúlik vissza, már akkor is úgy éreztem, hogy a történeti tárgyak keretében nagyobb lehetőséget lehetne biztosítani például a Meiji-korszak (1868–1912) jogtörténeti vonatkozásainak.

Való igaz, ha jobban végigkövetem graduális egyetemi tanulmányaimat, kevés írott kivételtől¹ eltekintve általában csak túlon túl leegyszerűsítő álláspontokkal találkoztam, ugyanakkor emlékeim szerint *Péteri Zoltán* professzor Jogcsaládok című szemináriuma volt az egyetlen, ahol érdemben foglalkoztunk az ötéves képzés alatt a japán jogrendszernek a világ jogrendszerei között elfoglalt helyével, tekintettel annak történeti, ideológiai, kulturális ismertetőjegyeire. Itt érdemes megemlíteni a *Kállay István* professzor vezetésével hosszú éveken át működött győri japán jogi szeminárium fontosságát is.

Az opus gyakorlatilag a 2012 áprilisában sikeresen megvédett doktori disszertációm kutatási eredményein alapul. Ehelyütt is ki kell fejeznem köszönetemet tudományos vezetőm, *Szabó István* tanszékvezető egyetemi tanár folyamatos támogatásáért és bátorításáért.

A japán jogi kutatásokhoz elengedhetetlen segítséget nyújtott továbbá *Gergely Attila* egyetemi adjunktus, immár több mint egy évtizedes folyamatos támogatása, a japán alkotmányfejlődés megértése szempontjából nélkülözhetetlen társadalomtörténeti vonatkozások kapcsán.

A kötet megírása, felépítése, gondolatmenete szempontjából *Takii Kazuhiro* jogtörténész, a Kiotói Nemzetközi Japanisztikai Kutatások Központ (国際日本文化研究センター *Kokusai Nihon Bunka Kenkyū Sentā*) professzorának tanácsait és előadásait kell megemlítenem, akivel egy budapesti találkozást követően – a Japán Alapítvány ösztöndíjasaként² – 2011 nyarán, öt héten keresztül a Központ vendégkutatójaként elmélyült dialógust folytathattam.

¹ VARGA Csaba (szerk.) *Összehasonlító jogi kultúrák*. Budapest, Osiris, 2000.

² A 2011/2012. évi Japan Foundation Short-Term Fellowship Program keretében, amely támogatásért ezúton is hálával tartozom.

A fentiek mellett meg kell emlékezniem „A nyugati normák és a keleti szokások találkozása a japán jogban” című szeminárium iránt évek óta élénk érdeklődést tanúsító egyetemi hallgatókról is.

Végül, de korántsem utolsó sorban köszönöm családomnak – különösen feleségemnek és immár öt gyermekemnek – mindazt a türelmet, amellyel lehetővé tették számomra, hogy időt és energiát nem kímélve folytathassam kutatásaimat, haladhassak előre annak érdekében, hogy e mű megszülethessen.

Lezárul egy korszak, szimbolikus állomás is ez, hosszú évek munkája húzódik mögötte. Az első évfolyamos hallgatóként érzett ‘ürre’ végül magam kíváncsi választ adni e művel, amely egy alkotmánytörténeti tükör magyar keretben. Csak remélni tudom, hogy minél többen hitelesnek is ítélik. Mindazonáltal tökéletesnek nem mondhatom, hiszen csupán *opus humanum*, ezért véges és bizonyára korántsem hiba nélküli, amiért felelősség pedig leginkább engem terhelhet.

a szerző

I. BEVEZETÉS

„Japán szellemiség, nyugati technika”³

Wakon-yōsai (和魂洋才)

A japán társadalom és jogrendszer vizsgálata során nem lehet megkerülni azt a tényt, hogy az elmúlt másfél évszázadban végbement nyugati típusú modernizáció ellenére is az írott törvények betűje és a ténylegesen érvényesülő szabályok közötti távolság csak nagyon fokozatosan csökken. Másként megfogalmazva: a normarendszerek hierarchiájában a japán szokások és a hagyományok gyakran a törvényekkel azonos ranggal bírnak, és nemcsak a magánjog világában, hanem amint az alábbiakban kifejtésre kerül, olykor még a közjog, az alkotmányjog terrénumában is.

Szokás és hagyomány. Ezek fényében még kevésbé egyszerű tudományos kalandra vállalkozik az, aki a japán jogrendszer, jelen esetben az alkotmánytörténet esetében kíván kiérlelt eredményekre jutni. Az élő jog fogalma Japánban tehát gyakran az írott jogszabályok történeti, teleologikus, sőt kiterjesztő értelmezésének szükségességét vonja magával. Bizonyos esetekben azt is mondhatnánk, hogy egy első látásra *contra legem* eljárás mögött valójában egy világháború előtti időszakban alkalmazott szabály követését tapasztalhatjuk, amely szokásként és hagyományként oly mélyen beépült a társadalom tudatába, hogy pusztán jogszabályváltozás útján nem lehetett felülírni.

E rövid felvezetés is indokolja talán, miért is kell egy alkotmánytörténeti munka során is általános történeti, illetve jogelméleti kérdéseket is vizsgálni a kötet elején: bemutatni miért is idegenkednek a jogi normáktól Japánban, illetve miként is kényszerült Japán a modern jogrendszerek tanulmányozására, illetve átvételére. E körben foglalkozunk tehát azon általános jogelméleti-történeti kérdésekkel, amelyek részben előzményei a Meiji-korszaknak, azonban több tekintetben mind a mai napig meghatározzák a japán emberek jogi gon-

³ *Fukuzawa Yukuchi* (1835–1901) közíró, befolyásos filozófus, a Keio Egyetem elődjének alapítója által a Meiji-korszakban lezajlott modernizációt értékelő jellemzése.

dolgozását. E fejezetben érintünk olyan alapvető kérdéseket, mint a *giri* (義理) vagy a régi ház-rendszer az ún. *ie* (家)⁴ szerepe.

A kötet elsősorban alkotmánytörténeti vizsgálódáson keresztül mutatja be a japán demokrácia születését és annak legfontosabb alkotmányos ismertetőjegyeit. Úgy érzem hiánypótló alkotás ez a mű, hiszen a hazai kortárs jog-, illetve alkotmánytörténeti kutatások tekintetében egyedülálló a témaválasztása. ‘Új vizeken’ járva azonban nemcsak a feltáratlanságból fakadó lehetőségekkel találkoztam, hanem azzal a dilemmával is, hogy milyen tengelyre fűzzem fel az alábbi – egyszerűnek tűnő – kérdésemet: miként valósult meg a népszuverenitás Japánban és milyen sajátságokkal?

A következőkben ezen horizontális szempont mentén vizsgáljuk a japán alkotmánytörténet fordulópontjait: miként oszlott meg a hatalom a császár (天皇 *tennō*), a parlament (国会 *kokkai*), a kormány (内閣 *naikaku*) és a japán nép között. A kötet tehát ezen keretek között ismerteti és elemzi, hogy milyen állami szervezetirendszer jött létre az 1889. február 11-én a császár által kihirdetett Meiji-alkotmány (明治憲法 *Meiji kempō*) alapján, és mennyiben változtatta meg mindezt a második világháború után a megszálló szövetségesek által oktrojált, 1946. november 3-án kihirdetett, ma is hatályos alkotmány. Értelemszerűen nemcsak a szűken vett alkotmányi rendelkezések elemzésére kerül sor, hanem kiemelt figyelmet szentelünk az alkotmányozás folyamatának mind a Meiji-korszakban, mind a megszállás idejében. További, a fenti kérdés megválaszolása szempontjából releváns törvényeket, valamint egyes bírósági határozatokat is szemügyre veszünk, ez utóbbiakat döntően a második világháborút követő időszakból.

A kötet következő nagy gondolati egysége *Meiji* császár uralkodásának idejét (1868–1912) vizsgálja, amikor Japán a kényszerű, felülről irányított modernizáció útjára lépett, amelynek része volt az iparosítás és a hadsereg fejlesztése is, de számunkra legalább ilyen jelentős a jogrendszer egészét illetően lezajlott változások ismertetése, különös hangsúllyal az alkotmányozás folyamatára, a nyugati missziók e téren betöltött jelentőségére, továbbá a brit kormányzati rendszer, illetve a porosz alkotmányos hagyományok megítélésének alakulására. Mindemellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül a Japánba hívott, többségében francia és német jogtudósok szerepének értékelését sem, hiszen a német *Hermann Roesler*⁵ jelentős szerepet játszott a Meiji-alkotmány előkészítése so-

⁴ A kínai eredetű írásjelek értelmezése meghaladná ezen értekezés kereteit, azonban a régiház rendszer viszonyait jól érzékelteti maga a vonássorrend és a kép: a ház tagjainak alárendeltségét a ház fejének.

⁵ 1878 és 1893 között tizenöt éven át dolgozott a japán kormány tanácsadójaként, vezető szerepet

rán. E fejezet átöleli az ún. Taishō-korszakot (1912–1926) és Shōwa-korszak első harmadát is (1926–1945) egészen a második világháború utáni megszállás kezdetéig.

E szerkezeti megoldást az indokolta, hogy a Meiji-alkotmány egyszerre szolgáltat alaptörvényként a Taishō-korszakban kibontakozó – átmeneti – demokratikus folyamatoknak, mint például a brit típusú kabinetrendszernek vagy a politikai pártok növekvő súlyának. Ugyanakkor a mandzsúriai incidens után 1931-től kibontakozó szélsőséges militarizmusnak is, amely a birodalmi álmok megvalósítása érdekében fokozatosan felszámolta a Taishō-korszak fenti intézkedéseit, és Kína majd az Amerikai Egyesült Államok elleni támadással a lakosság teljes mozgósítása mellett a legvégsőkig ellenállt, egészen *Hirohito* császár 1945. augusztus 15-én nyilvánosságra hozott bejelentéséig.

A következő fejezet pedig Japán demokratizálódásának korszakából azon alkotmánytörténeti kérdéseket vizsgálja, amelyek nemcsak azt jelzik, mennyiben is valósult meg az államhatalmi ágak elválasztása vagy a népszuverenitás elve, hanem kiemelten vizsgálja a császár jogállását, amely a gyakorlatban minden bizonnyal túlmutat a megszállók eredeti elképzelésén. Míg a Meiji-alkotmány szerint ugyanis a császár volt a szuverén, addig a második világháborút követően kihirdetett alkotmány⁶ szerint a császár „az állam és a japán nép egységének jelképe.”⁷ Ez az ún. jelkép- (*shōchō*) rendszer azonban számos sajátos intézményt honosított meg, pontosabban elevenített fel, például a trónra lépés alkalmához kapcsolódva, amelyet a Meiji-korszakban törvényi szinten ugyan szabályoztak, ám a megszállás első éveiben hatályon kívül helyeztek. Azaz, 1990 folyamán *Akihito* császár trónra lépési szertartásának több állomása a sok százéves hagyományokat követte, függetlenül attól, hogy az törvényi szinten éppen szabályozott volt-e.

Végül a fentiek alapján a két alkotmány, a Meiji- és a hatályos alkotmány legfőbb jellemvonásainak bemutatására vállalkozom. A kiválasztott tényezők, mint az alkotmány keletkezése, a külföldi jogi hatás, a császár jogállása, a pacifizmus jelentésén keresztül, álláspontom szerint, egyértelműen kirajzolódik, hogy egyrészt a Meiji-alkotmány nem tekinthető a porosz alkotmányos beren-

játszott nemcsak a japán birodalmi alkotmány, de a japán kereskedelmi törvény kidolgozása során is.

⁶ Az alkotmány hivatalos magyar nyelvű fordításáról nincsen tudomásom. *Zsarnay Sándor* 1983. évben kelt értekezésének mellékletében helyet kapott ugyan egy magyar nyelvű fordítás, azonban az több ponton jogi lektorálásra szorul, így a kötetben az alkotmány rendelkezéseinek magyar nyelvű változata a szerző fordításának eredménye.

⁷ Alkotmány 1. cikke.

dezkedés egyszerű másolatának. Másrészt a Shōwa-alkotmány, a megszálló szövetségesek tervezetének meghatározó befolyása ellenére is, a demokrácia japán útjának lett a szimbóluma, amely tovább éltetett számos világháború előtti hagyományt, nem módosítva érdemben a japán gondolkodásmódot. Továbbá, a két alkotmányt nem lehet élesen elválasztani abban a tekintetben, hogy a hatályos alkotmány érvényesülése szempontjából elengedhetetlen a Meiji-alkotmány ismerete. A háború utáni időszak drámai változásai ellenére – mint például népszuverenitás, alapvető jogok, nők hátrányos megkülönböztetésének tilalma – több téren, különös tekintettel a császár jogállása esetében, ‘kísért’ a múlt, a hagyományok, társadalmi normák világa, amelyek feltérképezése különösen nehéz egy külföldi kutató számára.

Nagyon találóan fejezi ki mindezt *Paul Koschaker* osztrák római jogi professzor megállapítása, aki szerint „*a jogot ugyan egyik napról a másikra meg lehet változtatni,(...) de az embereket nem.*”⁸ Ehhez hozzátehetjük, hogy nemcsak az embereket, de a társadalmat és a társadalmi szokásokat sem lehet egyik napról a másikra megváltoztatni. Japán példája pedig mutatja, hogy a szokásoknak létjogosultsága van az alkotmányjog világában is.

A felhasznált források kapcsán alapvetően angol és német nyelven megjelent művekre támaszkodtam, azonban ahol relevánsnak tűnt, és lehetőségeim engedték, francia vagy japán nyelvű forrásokat⁹ is vizsgáltam.

Végül a japán terminológia kapcsán, amelyeket külön fejezetpontban is egybegyűjtöttem, el kell mondanom, hogy nem a magyar fonetikus átíratot, hanem a nemzetközi irodalomban is elfogadott, ún. *Hepburn*-féle átírást vettem alapul. Ennek alapján az ‘s’ szótagsor tagjait sz-nek, a ‘shi’-t si-nek, ‘tsu-t’ cu-nak, a ‘chi’-t csi-nek, a ‘y’-t j-nek, ‘j’-t dzs-nek,¹⁰ a ‘w’-t v-nek kell kiejteni. Szintén a *Hepburn*-átírást vettem alapul az ékezetek kapcsán is, különösen az ‘ū’ és ‘ō’¹¹ kapcsán amelyeket ó-nak illetve ú-nak kell kiejteni. Remélhetőleg a fenti szabályok alapján a japán terminológia megfelelő kiejtése az Olvasók számára sem lesz majd megerőltető. Ugyanakkor a magyar nyelvben már meghonosodott egyes kifejezéseket (például sógun, sintó) a magyar helyesírás szerint használok. A japán neveket pedig eredeti sorrendben tüntettem fel, azaz a családnevek után szerepelnek a személynév.

⁸ Idézi: NODA (1992) i. m. 58.

⁹ Külön ki kell azonban emelnem *Takii Kazuhiro* professzor szóbeli alkotmánymagyarázatainak jelentőségét.

¹⁰ Ennek alapján például a Meiji-kifejezés kiejtése: meidzsi.

¹¹ Ennek alapján például a Shōwa- kifejezés kiejtése: sóva.

1. Kitekintés a japán joggal kapcsolatos eddigi magyarországi kutatásokra

Annak ellenére, hogy jelen kötet alapvetően alkotmánytörténeti módszert követ, a témakör sajátossága megköveteli, hogy egy rövid, ám fontos kitérőt ne felejtünk el megtenni: a japán jogra vonatkozó főbb magyarországi kutatások rövid ismertetését.

A japán alkotmánytörténet hazai feldolgozottságának igen alacsony foka ugyanis korántsem jelenti azt, hogy a japán jogról általánosságban, illetve döntően az alkotmányjogon kívüli kérdések tekintetében ne születtek volna hosszabb-rövidebb tanulmányok magyar nyelven.

A második világháborút megelőző időkből megemlíthető a Magyar Jogi Lexikon¹² tömör leírása, amely szerint Japán „1889. febr. óta alkotmányos állam”¹³.

A XX. század második felének időszakából Kállay István, Zsarnay Sándor és Varga Csaba professzorok munkássága emelendő ki. Kállay István¹⁴ e korban elsőként folytatott Japánban hosszabb ideig jogi kutatásokat, Zsarnay Sándor¹⁵ a nyolcvanas években kandidátusi értekezést készített, Varga Csaba¹⁶ pedig elsőként ismertette a hazai közönség számára Noda Yosiyuki *Introduction au droit japonais* (Paris, Librairie Dalloz, 1966) című művét.

A közelmúltban Hajdú József¹⁷ professzor a japán munkaügyi kapcsolatok témakörében végzett kutatásait jelentette meg, míg Maros Kitti részben a japán jog modernizációs lehetőségeiről készített doktori értekezést.¹⁸

¹² MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Jogi Lexikon*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1903. 394–395.

¹³ Uo. Szintén itt kerül ismertetésre a Japánnal 1897. évi december 5-én kötött kereskedelmi és hajózási szerződés becikkelyezéséről szóló 1898. évi XXXII. tcz.

¹⁴ Kállay István vezetése alatt született meg a japán polgári törvénykönyv (民法 *Minpō*) első magyar nyelvű fordítása a győri „Bevezetés a japán jogba” című szeminárium keretében. www.sze.hu/~kallay/letolt/2006/japan.doc (letöltés ideje: 2012. január 12.)

¹⁵ *A jelenkori Japán jogfejlődés sajátosságai*. Budapest, 1983.

¹⁶ *Állam- és Jogtudomány*. 4/1968. 619–625. A japán joggal kapcsolatos könyv-, illetve tanulmányismertetések összegyűjtve elérhetők a Varga Csaba *Jogi elméletek, jogi kultúrák* című műben. (Budapest, 1994., különösen 450–466.)

¹⁷ *A japán munkaügyi kapcsolatok sajátosságai a kezdetektől 1995-ig*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2006.

¹⁸ *A japán, a kínai, a muzulmán, a hindu jogi kultúra és ezek modernizációs lehetőségei*. Pécs, 2008. http://doktori-iskola.law.pte.hu/files/tiny_mce/File/Archiv2/Maros_Kitti_Dolgozat.pdf (letöltés ideje: 2012. január 13.)

Végül érdemes kitérni arra, hogy a külföldi jogrendszerekkel, egyetemes jogtörténettel foglalkozó legújabb hazai művek¹⁹ egyre gyakrabban szentelnek hosszabb-rövidebb önálló gondolati egységet a japán jog bemutatásának is.

E felsorolás az említésen túl nem tér ki a japán joggal kapcsolatos – néhány – magyarországi szakdolgozatra, továbbá nem tárgyalja azon kedvező fordulat eredményeit, hogy az elmúlt húsz évben több lehetőség nyílt magyarországi hallgatók számára Japánban folytatandó teljes, illetve részleges jogászképzésen való részvételre.

Meg kell azonban azt is említeni, hogy nemcsak magyar kutatások foglalkoztak, foglalkoznak japán joggal, hanem ennek ellenkezőjére is akad példa, azaz japán jogász professzorok is akadtak, akik hosszabb-rövidebb időt Magyarországon töltöttek, a magyar jogrendszert is vizsgálva.²⁰ A közelmúltban elhunyt *Hayakawa Hiromichi* professzor gazdag munkásságára *Varga Csaba* professzor emlékezett,²¹ míg a XIX. század második felének magyarországi kodifikációs törekvései, továbbá a közép-európai esküdtszéki bíráskodás kérdésköre is része *Ueda Rieko* professzor kutatási területeinek.²²

Ezen örömdetes folyamatok felvillantása után az alábbiakban valóban elkezdődik a történet, amely alkalmasint megmutathatja, hogy miként is vált Japánban a jogrendszer a modern államiság megszületésének előfeltételül, és miként is érvényesülhetnek még a demokrácia létrejötte után több mint hatvan évvel is olyan társadalmi normák, amelynek gyökerei olykor a kora középkorig, vagy éppen az ókorig²³ nyúlnak vissza. E folyamatok vizsgálata során pedig egyfajta alkotmányjogi tükör vezet bennünket, azaz csak addig tekintünk, ameddig az alkotmányjog horizontja elér.

¹⁹ KAJTÁR István: *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Pécs, 2005. 298–300.; BADÓ Attila – LOSS Sándor (szerk.) *Betekintés a jogrendszerek világába*. Budapest, Nyitott könyvek Kiadó, 2003. 319–327. KONDOROSI Ferenc – MAROS Kitti – VISEGRÁDY Antal: *A világ jogi kultúrái, a jogi kultúrák világa*. Budapest, Napvilág, 2008. 121–142.

²⁰ Amint arra az értekezés több pontján is kitérünk, jelen keretek között a magyar–japán jogi relációkat csak érintőlegesen vizsgáljuk.

²¹ *Iustum, Aequum, Salutare*, 2011/1. 147–149.

²² The Codification of Hungarian Commercial Law in the 19th Century (一九世紀ハンガリーにおける商法典編纂) <http://hermes-ir.lib.hit-u.ac.jp/rs/bitstream/10086/12117/1/ronso1150102940.pdf> (letöltés ideje: 2012. január 13.)

²³ A történeti kiegészítések tekintetében Gergely Attila egyetemi adjunktusnak tartozom ismételen köszönettel.

II. JOGTÖRTÉNETI ÉS JOGELMÉLETI ÁTTEKINTÉS

1. Történelmi előzmények – kezdetektől a Meiji-fordulatig

1.1. Japán keletkezése és a klasszikus korszak

Japán keletkezésének kérdésére az egyik ősi mítosz az alábbi választ adja: a homályos távoli múltban két istenség, *Izanagi* és *Izanami* állott a Lebegő Égi Hidon. „Arról tanakodva, vajon van-e föld alattuk, kezükbe vették az ékköves dárdát, és ledöfték az óceánba. A dárda hegyéről lecsepegő sós víz szigetté vált. Leereszkedvén a szigetre az istenségek – egyik férfi, másik nő – oszlopot állítottak, majd azt körültáncolva és illő sorrendben egymáshoz szólva (a férfi szólalt meg elsőként) utódokat nemzettek: japán nyolc fő szigetet.”²⁴

A császári dinasztia Kr.e. 660 körüli megalapítója a mitológia – valamint a japán történetírás és közgondolkodás – szerint *Jimmu*, aki *Amaterasu Omikaminak*, a sintó vallás napistennőjének volt leszármazottja. A legenda szerint ugyanis *Amaterasu* istennő unokájára egy tükröt, ékszereket és egy kardot hagyományozott, amit fia később utódainak, Japán uralkodóinak adott.

Annyi azonban bizonyos, hogy – mivel korábban az ázsiai kontinenshez tartozott a mai Japán szigetsorozat – évezredek óta lakott terület. A Kr. u. V. század tájékán a *Yamato*-dinasztia²⁵ uralma alatt egyesítették a korábban egymással harcoló törzseket, s így jött létre a *yamato* állam. A *yamato* állam központosított birodalomként formálódásában a *Soga* család 587-ben aratott katonai győzelme kulcsfontosságú. A *Soga* család az új, idegen vallást, a buddhizmust hirdette, s így került eredetileg szembe a császárral. A császár a győzelmet követően azonban a sintoizmus helyett a buddhizmust hirdette, s az egységes vallás hozzájárult a politikai hatalom központosításához.

Miután a császár a *Soga* család merényletének áldozata lett, a trónra a japán történelem legendás alakja került, *Shōtoku* herceg, aki mind a császári, mind a

²⁴ MASON – CAIGER (2004) i. m. 8.

²⁵ KILE (1973) i. m. 26.

Soga család leszármazója volt. Ő építtette a ma Japánban fennálló legrégebbi buddhista templomot, Kínával békés és szoros kapcsolatot alakított ki, több szabályozást átvett onnan.

Shōtoku herceg által 604-ben kibocsátott ún. 17 cikkelyből álló alkotmányt²⁶ a legjelentősebb korai alkotmánytörténeti források között tartjuk számon, annak ellenére is, hogy inkább erkölcsi parancsolatokat, mint jogi normákat tartalmazott.²⁷ Ezek a szabályok mindazonáltal előre vetítették a megegyezésre törekvésnek mind a mai napig domináns eszméjét. Szintén ebben az alkotmányban kapott szerepet a buddhizmus szerinti, ún. három drágaság Buddha, Dharma törvényei, avagy Buddha tanításai, és végül a Szanga, a megvilágosodottak közösségének tisztelete. További eleme volt e cikkeknek a császári parancsok iránti feltételten engedelmesség előírása. Ez az alkotmány a császárt nemcsak az ország fejének tekintette, hanem egyúttal a mennyek uralkodójának is, akinek minden földi teremtmény az alattvalója. A cikkek továbbá meghatározták az egyéni felelősség, viselkedés legfontosabb alapelveit, a közfeladatot ellátóktól megkövetelték a közérdek megkülönböztetett szolgálatát, továbbá a záró rendelkezés szerint a fontos döntéseket együttesen kellett meghozni.

Shōtoku herceg halála után, 645-ben a *Soga* családot elűzték a császári udvarból, s az új kornak a *Taika*²⁸ nevet adták. A kínai *Tang*-dinasztia közel háromszáz éves fennállása alatt Japánban is elterjedt a centralizált állami irányítás, ekkortól terjed el a császár elnevezés, átvételre kerültek a legfontosabb közjogi szabályok. A nyelvi-kulturális hatás azonban már korábban megjelent, az V–VI. század folyamán: akkor alakult át az írott nyelv,²⁹ jelent meg a konfucianizmus s a már említett buddhizmus.

A *Taika*-reform a kínai *Tang*-dinasztia központosított államszervezetét tesztelte meg, a jog területén pedig a *ritsu-ryō* (律令) rendszert léptették életbe, szintén kínai példa nyomán. Ez az időszak tehát az idegen jog átvételének első szakasza. A rendszer elnevezését a büntető szabályokat tartalmazó *ritsu* és az adminisztratív normákat tartalmazó *ryō* könyvekről kapta. A *ritsu-ryō* leginkább mégis erkölcsi parancsokat tartalmazott, s az emberek nevelését tűzte ki

²⁶ <http://public.wsu.edu/~dee/ANCJAPAN/ANCJAPAN.HTM> (letöltés ideje: 2011. október 3.)

²⁷ 1. cikkely kezdete: „A megegyezést tartsd minden másnál nagyobb becsben...” Ld. KIM–LAWSON (2000) 223.

²⁸ *Taika* jelentése kb. nagy átalakulás, ekkor terjedt el az uralkodói korszakok megkülönböztető elnevezése.

²⁹ A japán *kanji* írásjelek elnevezése is utal eredetükre, hiszen a kínai han kori betűket, pontosabban képirást vették át. A kanjik jellegzetessége, hogy meghatározott részekből, ún. gyökökből állnak össze, ami jelentéstartalmukat is meghatározza. A sok tízezer kanji közül manapság kb. 1800 jelenti az érettségi szintjét.

célul a konfuciánus tanok alapján. A *ritsu-ryō* folytán minden föld és személy a császár közvetlen uralma alatt állt. A reformokat, az állami földtulajdon szabályait a 701-ben kibocsátott *taihō* törvénykönyv és annak módosítása, a 718-ban kelt *yōrō*-törvénykönyv kodifikálta.³⁰ A VIII. század közepétől engedélyezték a földtulajdon magánkézbe kerülését, amely a későbbi nemesség felemelkedésének (ún. *shōen* birtokok)³¹ alapja lett. A *ritsu-ryō* rendszer számos eleme ugyanakkor formálisan a XIX. század közepéig hatályban volt.

1.2. Feudális Japán

Elöljáróban el kell mondani, hogy Japán történelmi korszakváltásai gyökeresen eltérnek a nyugati kultúrkörben általánosan elterjedt és bevett fordulópontoktól. A japán középkor (中古 *chuuko*) kezdete sem a Nyugat-Római Birodalom bukásához kötődik, hanem a legelfogadottabb megközelítés szerint 1185³²-höz, amikor az első szamuráj klán megerősödött, és ezzel együtt a császári hatalom politikai jelentősége lecsökkent, és elsősorban vallási és kulturális hatással bírt.

A *Kamakura*- (1185–1333), majd a *Muromachi*-kor (1333–1573) tehát érdemi változást hozott: ekkor terjedt el a hűbériség Japánban, innentől számolható a katonacsaládok (szamurájok)³³ egymást váltó, több évszázados uralma, ekkortól kezdve a kiotói császári székhely mellett fontos szerepet kapott a vezető szamuráj családok székhelye³⁴ is. A katonacsaládok pedig egy új réteget jelentettek meg, amely saját szokásjoga alapján élt.

Egy olyan, a szamurájokra jellemző hűbéri rendszer jött létre, amely leginkább csak keletkezésében³⁵ és elnevezésében hasonlított az európai feudalizmushoz. Tény, hogy a Japán feudalizmusban is nagy szerepe volt a hűségnek és engedelmességnek, ugyanakkor Japánban nem a föld volt a központi eleme a hűbéri rendszernek, hanem a hűbérúr és a hűbéres között létrejött olyan ‘szer-

³⁰ BITŐ (2006) i. m. 22.

³¹ Uo. 24–26.

³² JANSEN (2002) i. m. 1–3.; MASON–CAIGER (2004) i. m. 80–92.

³³ A *bushi*, *buke* elnevezés szintén szamurájt jelent.

³⁴ Erre utal a korszakok elnevezése is: *Kamakura* ugyan szintén a legnagyobb szigetnek számító *Honshū* területén fekszik, de Kiotótól több száz kilométerre, keletre.

³⁵ Amint arra Eisenstadt összehasonlító tanulmánya is rámutatott, mind Európában, mind Japánban a feudalizmus létrejöttében a központi hatalom meggyengülése nagy szerepet játszott. EISENSTADT (1996) i. m. 163.

ződés’, amelynek tartalmában a felek között nem jött létre kifejezett egyezség.³⁶ Azaz, nem is lehetett pontosan meghatározni a ‘felek’ egymás iránti kötelezettségeit. Ami viszont egyértelműnek volt tekinthető, az a hűbéresnek a hűbérúr iránti feltétlen kötelezettsége. E tekintetben az ‘egyértelműség’ abból fakadt, hogy a hűbérúr-hűbéres viszonyrendszert is apa-fiú reláció mentén alkalmazták, azaz a hűbéres teljes engedelmisséggel tartozott, kötelezettségeinek valódi alapja pedig nem szerződésre, hanem a hierarchikus társadalom erkölcsi normarendszerére vezethető vissza. Azaz, egy egyoldalú, de legalábbis erőteljesen ‘aszimmetrikus’³⁷ kapcsolat jött így létre.³⁸ A XV. század második felét követő száz évet pedig legtöbbször *sengoku jidaiként*, háborús évszázadként emlegetik, amikor a katonacsaládok közötti hatalmi összecsapások eredményeként a központi kormányzat *de facto* megszűnt.

1.3. A belső béke és külső elzárttság időszaka

A széttagoaltságnak *Toyotomi Hideyoshi* vetett véget, aki a XVI. század végére saját kezében összpontosította a hatalmat, s megteremtette a *Tokugawa*-korszak (1603–1867) alapjait, amelynek sógunává a császár először formálisan *Ieyasu Tokugawát* nevezte ki 1603-ban. E korszakot *Edo* névvel is emlegetik, ami a központi kormányzat, a *bakufu* helyére utal (mai nevén: Tokió). Ez a korszak a hagyományos japán feudalizmus végének és a kora modern kor kezdetének az időszaka például *Mason és Caiger*³⁹ szerint, ugyanakkor *Noda*⁴⁰ még a feudalizmus korszakához sorolja, igaz, azzal a megkülönböztetéssel, hogy a Tokugawa-korszak az egységes feudalizmus időszaka, amelyben a politikai és területi hatalom egységesítésére került sor.⁴¹

A *bakufu* feje pedig a legbefolyásosabb és legtekintélyesebb hűbérúr volt, aki a sógun címet viselte. A császár ekkoriban csak *de iure* rendelkezett a legnagyobb hatalommal, a tényleges első számú vezető a sógun volt.⁴²

³⁶ NODA (1992) i. m. 26–27.

³⁷ EISENSTADT (1996) i. m. 164., 165.

³⁸ A korszak jogszabályainak részletes kifejtéséhez Ld. Kenneth A. GROSSBERG (szerk.): *The Laws of the Muromachi Bakufu*, *Sophia University*. Tokyo, 1981.

³⁹ MASON–CAIGER (2004) i. m. 120–134.

⁴⁰ NODA (1992) i. m. 31–32.

⁴¹ BITŐ (2006) i. m. 48–57.

⁴² Uo. 46–47.

Ebben a korban erősödött meg az ún. *baku-han* rendszer is, amely arra utalt, hogy az Edo-korszakban az állami központi irányítás a *bakufu* (sógunátus) kezében volt, míg a több mint háromszáz tartományi birtok (*han*) a sógunnak hűséges tartományurak, ún. *daimyō* (大名) felügyelete alá tartozott. A lázadások elkerülése érdekében pedig minden daimyōnak rezidenciát kellett fenntartania Edoban, és minden második évet ott kellett töltenie.

A sógun minden kulcspozícióba szamurájokat helyezett, akiknek egy része rendfenntartói feladatokat kapott, más részük pedig polgári ügyekkel foglalkozott, azaz hivatali teendőket látott el. Ebben a korszakban, a szamurájuk kiváltságos társadalmi helyzetbe kerültek, uruknak teljes hűséggel tartoztak; ahogyan ezt számukra a *bushidō*, a 'szamurájok útjának' törvénye meghatározta. Ez a törvény minden szamuráj számára követendő normákat állított fel, és a szamurájok életének vezérfonalává vált, a feudális társadalmi rendszer ideális támaszát jelentette. A szamurájok legfontosabb erényei a hűség, a kötelességtudás, a bátorság, az önfeláldozás és az udvariasság voltak. A bushidō igazi lényege azonban az élet megvetése volt, tehát a harcos bármikor hajlandó volt feláldozni életét.

A szamurájok és a daimyōk kötelességeit és feladatait a sógun által 1615-ben kibocsátott *buke shohatto* törvények szabályozták, szigorúan meghatározva az elvárt magatartási szabályokat. Ennek alapján például a daimyōk nem küldhettek csapatokat birtokaikon kívülre, a központi kormányzat engedélye nélkül politikai szövetségeket nem köthettek.⁴³

Az ősi japán szokások fennmaradásában, valamint a jog, a társadalom, a kultúra, a mentalitás, egyszóval az élet minden területének modernkori fejlődésében ez az időszak kulcsszerepet játszott. Az országnak a nyugati kultúra elől történő több mint két évszázados elzárása, a kereskedelmi kapcsolatok felszámolása, az ősi szokások és a feudalizmus megszilárdítása vezetett el a későbbi erőszakos modernizálás szükségességéhez. Nagyon tömören kifejezve: a külvilágtól való szinte teljes elszigeteltség, belső és külső béke, erős államszervezet, valamint egy szigorú, hierarchikus társadalmi rendszer volt jellemző erre az időszakra.

A korszakról tömören és kissé ironikusan, utalva a társadalom szabályozott, hierarchikus berendezkedésére, a mezőgazdaság szervezettségének fokára és a közösség szerepére, *Henderson* szavaival azt is mondhatnánk, hogy az egész ország egyetlen nagy rizsföldet képzett.⁴⁴

⁴³ MASON–CAIGER (2004) i. m. 136–137.

⁴⁴ HENDERSON (1965) i. m. 46.

Ezt az időszakot leggyakrabban *sakoku jidai* (鎖国時代) bezárkózás, elszigetelődés századainak is nevezik, ami arra utalt, hogy Japán 1637-től nem tartott fenn kereskedelmi vagy diplomáciai kapcsolatokat egyetlen egy nyugati hatalommal sem. Ez alól csak Nagaszaki kikötője volt kivétel, ahova holland hajók futottak be. A bezárkózás egyik közvetlen okaként a kereszténységet kell megemlítenünk. Az első európai kapcsolatot 1542-ben, még a „háborús évszázad” idején, egy Japánba tévedt portugál hajó jelentette, amelyet több másik is követett, így fellendültek a kereskedelmi kapcsolatok a portugálok mellett a spanyolokkal, a hollandokkal és az angolokkal. A kereskedők mellett misszionáriusok, köztük például *Xavéri Szent Ferenc*, is érkezettek a felkelő nap országába, akik a kereszténységet kezdték hirdetni. Néhány évtized alatt több százezren tértek át a kereszténységre, s püspökség létrehozása érdekében még egy japán küldöttség is járt V. Pál pápánál, ám mire visszatértek Japánba, a *sógun* elrendelte a keresztények üldözését.⁴⁵ A Nagaszaki⁴⁶ közelében lévő Shimabarában a korszak egyik legjelentősebb, 30 000 keresztényt számláló parasztlázadása robbant ki, amelyet 1637-ben fojtottak vérbe a Tokugawa hatóságok.⁴⁷

Továbbá – szintén részben – a keresztényüldözés egyik megnyilvánulásként országszerte megerősítették az ún. *goningumi* csoportokat, amelyeket nem öt, hanem átlagosan 10-15 háztartás alkotott. E csoportok az egyének egymás feletti közösségi ellenőrzését testesítették meg, a tagok egyetemlegesen feleltek tetteikért. A kereszténységet támogató vagy a közrendbe ütköző magatartásokat jelenteniük kellett. A csoportok tagjai a családfők közül kerültek ki, ugyanakkor a nagyfokú ellenőrzés⁴⁸ mellett e csoportokon belül – a családfők irányítása mellett – a csoportok autonómiája is megjelent. Ebben az időszakban a konfucianizmus lett a hivatalos ideológia, amely erősítette a hierarchikus rendszer működését, továbbá a kereszténység elfojtásában is szerepet játszott.

A korszakban a társadalmi szabályozó erőt a konfuciánus erényekből levezethető előírások és szokások képezték. Jogi gyűjtemények közül kiemelendő az 1742-ben kibocsátott *Kujikata Osadamegaki* (公事方御定書), amit leginkább írott eljárási szabályoknak lehetne fordítani, és amely közigazgatási, polgári- és

⁴⁵ A kereszténységre áttért japánok és a nyugati – főként portugál és spanyol – misszionáriusok elrettentő kivégzésre az 1590-es évek végétől került sor. COOPER (1995) i. m. 193–195.

⁴⁶ A Tokugawa-korszak keresztény kivégzéseire emlékezve épült az első, és mindmáig legrégebbi japán katolikus templom (大浦天主堂, *Ōura Tenshudō*) Nagaszakiban, a XIX. század második felében.

⁴⁷ A megkeresztelt japánok száma kb. háromszázezer főre tehető. JANSSEN (2002) i. m. 77–78.

⁴⁸ A szigorú edo-kori társadalmi ellenőrzést az irodalomban a japán embereknek a mai napig fellelhető szabályozottságának is egyik lehetséges okaként tartják számon. RÖHL (1979) i. m. 10–11.; HENDERSON–TORBERT–HUASHI (1992) i. m. 3–34.

büntető-eljárási elemeket tartalmazott a hivatalnokok számára. A két kötetes, 103 rendelkezést tartalmazó kódexet gyakran *Osadamegaki-hyakkajo* néven illetik, ami 100 írott szabályt jelent.⁴⁹ A jogi hivatások nem igen különültek el egymástól ebben a korszakban, a szabályok csak a hivatalnokok egy szűk rétege számára voltak hozzáférhetők.⁵⁰

A *sógun* csak kivételesen – a városi kereskedők vagy szamurájok közötti vitákban – ítélkezett, inkább helyi szinten igyekeztek megoldani az ügyeket. A kereseteket mindazonáltal két csoportba osztották: fontosabb vitás ügyek, vagy vagyoni természetű kérdések.⁵¹ Továbbá „ebben az időben nem volt világos elhatárolás az állami adminisztráció, a kormányzás, a joggyakorlat és az igazságszolgáltatás között, s így a bakufu minden tisztségviselője működhetett ezekben a funkciókban.”⁵² Ennek egyik jó példája a *daikan* intézménye is, a *bakufu* mezőgazdasági területeket kormányzó hivatalnoka, aki nemcsak az adó beszedéséért volt felelős – az adózási rendszer alapja egyébként a rizs, illetve az ebből származó jövedelem volt – hanem a körzetében felmerült peres ügyeket is el kellett bírálnia.⁵³

A társadalomban azonban idővel kezdtek megjelenni az olyan, eleinte kisebbségben lévő nézetek, amelyek a kereskedelmi kapcsolatok felvételét, az újabb tudományos kutatások megismerését, s így az ország megnyitását szorgalmazták.

⁴⁹ NODA (1992) i. m. 35–36.

⁵⁰ A korszak átfogó vizsgálatához ld. John Henry WIGMORE: *Law and Justice in Tokugawa Japan*, vol 1–10. University of Tokyo Press, 1979.; Dan Fenno HENDERSON: *Village „Contracts” in Tokugawa Japan*. University Press, 1975.; John Carey HAL: *Japanese Feudal Law*. Yokohama, 1906.

⁵¹ Egy 1767-ből származó rendelet alapján az 53-féle vitás kérdésből 23 számított fontosabb ügynek, míg 30 vagyoni természetűnek. Az elhatárolás kritériumait nehéz lenne pontosan meghatározni, de a kamatkövetelést tartalmazó keresetek mind vagyoni vitáknak számítottak. Ld. RÖHL (1995) i. m. 136.; DAVID (1977) i. m. 436.

⁵² Ld. DAVID uo.

⁵³ RÖHL i. m. 134–140., a korszak jogfelfogásáról részletesebben ld. Carl STEENSTRUP: *A history of law in Japan until 1868*. Leiden, E. J. Brill, 1996.

2. Jogelméleti tényezők

A jogelméleti kitérő elsősorban a vizsgálat sajátos típusjegyei miatt indokolt, hiszen a kontinentális jogrendszerektől nemcsak földrajzilag, hanem időben is eltérő fejlődési pályát felmutató japán jogrendszer már a kiinduláskor – és a leginkább akkor – távol állt az ókori görög és római jogi gondolkodáson, valamint a keresztény tanításokon alapuló Európától.

A japán jog vizsgálata szempontjából az idegen jogi hatások különösen meghatározóak, hiszen e hatások döntően befolyásolták a hagyományos japán jogfelfogást. Az idegen jogi hatások három történeti szakaszra bonthatók: elsőként a kínai jogot vették át a VII. században, majd ezt követte az európai jogok recepciója, a főként francia és német jogszabályokra épülő Meiji jogalkotás a XIX. század második felében, s végül a második világháborút követően – illetve részben a Taishō-korszak alatt – angol-amerikai jogintézmények épültek be a japán jogrendszerbe.

Jelen alfejezetnek nem egy kimerítőnek tűnő definíció megfogalmazása vagy egy római jogi eredetű aforizma újrafelfedezése a célja, hanem annak a vizsgálata, hogy az alanyi és tárgyi értelemben vett joghoz milyen tartalmat rendelt a jogalkotó Japánban és ez a társadalomban miként érvényesült.

Történeti szempontú megközelítésre vállalkozunk, hiszen csak így érthető meg, hogy milyen földbe ‘hullottak’ a felvilágosodás és a polgári forradalmak eszméit hordozó európai törvénykönyvek. A vizsgálat szempontjait a jognak az adott korban betöltött szerepe és társadalmi megítélése, valamint a konfliktusok, illetve jogviták esetén a joghoz, mint magatartásmintákat szabályozó erőhöz való folyamódás alakulása képezi.

2.1. *A japán társadalom alapvető jellegzetességei*

Előljáróban az alábbi általános kérdésekre is ki kell térnünk: mi jellemző leginkább a japán társadalomra? Melyek a japán társadalom és kultúra tartós jellemzői? A következőkben ezekre a kérdésekre keresünk rövid, ám a jogfelfogást igen meghatározó válaszokat.⁵⁴

Noda professzor a japán gondolkodásmód vizsgálatakor kiemelte, hogy a világról alkotott felfogást, gondolkodásmódot meghatározó földrajzi adottságok

⁵⁴ Az itt felsorolt jellemzők többsége – értelemszerűen – már a Tokugawa- és a Meiji-korszak japán társadalmára is érvényesek volt.

és nemzeti jellemvonások nehezen és lassan változnak, ezért sok tekintetben mind a mai napig érvényesülhetnek a középkori elemek is. Hirtelen bekövetkező, kívülről vagy felülről jövő gazdasági és társadalmi változások csak hosszabb idő után verhetnek gyökeret egy társadalomban, kultúrában.⁵⁵

A japánokra nagyon jellemző továbbá a dolgokba való egyfajta belenyugvás, a jelenvaló elfogadása. Nagyon fontos továbbá az adott társas kapcsolatok, kötelek hangsúlyozására, azok fenntartására irányuló törekvésük. A szimbolikus, kívülről tekintve „nem racionális” megoldások követése is jellemzőnek mondható. A logikai rendszerek helyett a költészetet és a művészetet részesítik előnyben, hiszen egy jól felépített logikai érvelés eredményeként megszületett válasz gyakran „a lényegétől fosztja meg” az eredeti problémát.⁵⁶

Egyfajta természetihitnek is nevezhető japán felfogás szerint, ami a természet szerinti, az úgy helyes, ahogy van. E felfogásban megjelenik a rizstermesztéssel összhangban kialakult természetszemlélet. Az előzőekben felvillantott tulajdonságokat pedig átszővi, az ehelyütt is megemlítendő, közösségi érdek elsődlegességének a folytonos hangsúlyozása. A közösségi érdeknek a magánérdek elé helyezése a japánok egy újabb jellemző vonására utal: felfogásuk szerint mindenki a közösség, a család, a nemzet egységéért él, ami egyúttal a társadalom tagjainak nagyon hasonló gondolkodásmódját is feltételezi.⁵⁷

A „közösségi egység” létrejöttéhez, illetve fenntartásához pedig kompromisszumkészségre, a vitás helyzetek elkerülésére, illetve mielőbbi, a gyakorlatban lehetőleg informális rendezésére van szükség.⁵⁸

A japán életvitel egyik fontos ismertető jege, továbbá, hogy a japán emberek hosszantartó személyes kapcsolatok kialakítására töreksenek. Az egyéni érdekek megvalósítása sokszor a másikkal való összeütközéshez vezet, amelyek rendezése a japánoknál hosszú ideig tartóan és baráttan megy végbe. Mindenki tulajdonképpen „jegyzí”, kit mikor bántott meg, illetve őt mikor bántották meg. Egy íratlan elvárás alakul ki bennük, mely szerint ezek a harmónián esett csorbák a megfelelő időben ki lesznek köszörülve. Az üzleti életben is sokáig megőrzik az egymással szemben fennálló adósságok, illetve kötelezettségek tényletét. Ezáltal a kapcsolatok széles és sokféle érdektől vezérelt hálózata alakul ki, ahol e kapcsolatok fenntartása a legfontosabb. A viták rendezése ezért mindig

⁵⁵ NODA (1971b) i. m. 120–121.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ NODA (1992) i. m. 152–154.

⁵⁸ A japán társadalom alapvető jellemzőiről, a japán identitás további ismertetőiről ld. GERGELY (2005) 264–274.

valamiféle kompromisszum megtalálását, a saját érdekek részbeni feladását jelenti.⁵⁹

A japán kulturális és társadalmi hagyományok a jogi gondolkodásra is rányomták a bélyegüket. A mindennapi érintkezésben a beszélő igyekszik minél kevesebb szót használni, minél bizonytalanabb jelentéssel. E bizonytalan jelentéstartalom a jogéletben akként csapódott le, hogy a jogszabályok értelmezés útján történő jelentésmódosítása, valamint a rendeletek többértelműsége nem is ritka. Továbbá, jogszabály módosítására, mint ahogy azt a japán alkotmánytörténet⁶⁰ is példázza, csak ritkán kerül sor és gyakran rendkívül körülményes és hosszantartó eljárás keretében.

A pereskedés általában az utolsó lépcsőt jelenti és ezeknek a kapcsolatoknak a semmibe vételét. Egy ilyen társadalomban a jog tulajdonképpen csak jelképes funkciókat tölthet be a személyes viszonyok rendezésében. A formális jogi rendezés tehát gyakran csak egy költséges és időigényes eljárást eredményez, amely még hatékony megoldással sem képes megfelelően szolgálni.⁶¹

2.1.2. A „ház” szerepe a második világháborút megelőzően

A japán házrendszer a hagyományban messzemenően összefonódott az állammal. Ezt mutatja a császári ház jelentősége is, ami történetileg a japán uralkodói dinasztia alapításának mitikus idejére nyúlik vissza.⁶²

A házrendszer kapcsán először a házon belüli összetartozás, szolidaritás fontosságát kell kiemelni, továbbá a szülők, felmenők szolgálatát, illetve tiszteletét. E tisztelet messze túlmutatott a ház „élő” tagjain.⁶³ A házközösségek a társadalom alapvető egységei voltak, amelyben nem az egyéni akarat érvényesült, hanem a közösségi érdek. Az állampolgárok császár iránti tisztelete a házfő iránti tisztelet és engedelmesség mintaképe volt.

A hagyományos házrendszer, a patriarchális *ie-rendszer* a Tokugawa-korszakban vált a köznép körében is tömegesen elterjedté. Az *ie-rendszer* nemcsak a nagycsalád, több generáció együttélését jelentette, hanem egy olyan a

⁵⁹ FUJIKURA 1996, xii.

⁶⁰ IV/2.3. fejezetpont.

⁶¹ Ld. FUJIKURA i. m. XIV–XVII.; CORNE (1990) i. m. 346–361.

⁶² MATSUNAMI (1940) i. m. 206–207.

⁶³ A felmenők tisztelete mind a mai napig elterjedt, hiszen minden évben, augusztus közepén (*obon*) a japán társadalom felkerekedik, hogy felmenőit, őseit meglátogassa, esetleg ételáldozatot ajánljon fel nekik buddhista hagyományoknak megfelelően.

vérségi köteléken túlmutató közösséget is, amelynek fő feladata a ház megtartása, gondozása, és továbbadása volt. A ház fennmaradása érdekében gyakori volt az örökbefogadás.

A Meiji-korszakban az *ie-rendszert* az egész népességre jogilag kötelezővé tették, ebben az értelemben ez volt az *ie-rendszer* fénykora. A házfő jogait széles körben kiterjesztették és jogilag szankcionálták.⁶⁴ Gondoskodott a ház tagjairól, de cserébe feltétlen hűséget és szolgálatot várhatott el. A házasság leginkább két ház, s nem két személy megegyezése alapján jött létre.

A nő általában alárendelt szerepet kapott. Ez nem feltétlen cél, de gyakran következmény volt. Helyzetét a konfuciánus etikából eredő hármasság engedelmesség határozta meg: lányként az apa vagy idősebb báty, feleségként a férj, özvegyként pedig fia szolgálata.

A háznak mint a japán társadalom legalapvetőbb egységének patriarchális felépítése a társadalom minden területén érvényesült: a vállalatoktól kezdve a politikai szervezetekig dominált az apa-fiú kapcsolat normája.

A házasságra, családra vonatkozó ősi szokásokat a Meiji-korszakban elfogadott polgári törvénykönyv negyedik könyve kodifikálta, így a hagyományos családjogi szabályok egészen 1947-ig hatályban maradtak, a nők jogállása tekintetében változást csak a XX. század második fele hozott.⁶⁵

2.2. A hagyományos jogfelfogás

A Meiji-fordulatig (1867–68) a jog mellett, azaz inkább helyett, a társadalmi, erkölcsi eredetű szokások számítottak a legfontosabb magatartást szabályozó tényezőknek, amelyeknek közös ideálja a közösségi harmónia fenntartása volt.

A mai 'törvény' kifejezés a Nara-korszaktól kezdődően (710–794) egyet jelentett a császár intézményesen kinyilvánított állásfoglalásával, mindazt, amit a császár adott szabályok szerint kinyilatkoztatott, kötelezőnek tekintettek.⁶⁶

A nyugati értelemben vett jogfogalom egészen a XIX. század második feléig egyáltalán nem létezett. Jól mutatja ezt a Tokugawa sógunok politikai mottója: az emberek ne akarjanak tudni semmit, csak engedelmeskedjenek.⁶⁷ Az emberek 'jogait' nem is tisztelheték, hiszen nem léteztek mai értelemben vett jogok,

⁶⁴ A családfői hatalmat az *ie*-kanji szemléletesen is kifejezi.

⁶⁵ WATANABE (1963) i. m. 364–372.; SÜVEGES (1997) i. m. 210–254.

⁶⁶ A mai értelemben vett *hō*, azaz törvényt jelentő kanji a korszakban *nori* elnevezéssel is élt, amelynek jelentése: a kinyilatkoztatott. A kérdésről részletesebben: ITO (1906) i. m. 12.

⁶⁷ NODA (1992) i. m. 36.

sokkal inkább kötelezettségek. Az alanyi jog koncepciója teljesen ismeretlen volt a feudális Japánban,⁶⁸ egészen az 1870-es években megindult kodifikációs folyamatokig, s a mai értelemben vett kötelezettség helyett is inkább az előbb említett – hűségen alapuló – engedelmesség alkalmazása tűnik helyesebbnek.

A szabályok a *ritsu-ryō* rendszerből eredően, büntető és adminisztratív jellegűek voltak, ezért a szabály szó tulajdonképpen büntetést jelentett, s eltért az erkölcsi és vallási norma-fogalomtól. A közember az írott szabályok ismeretét csak a hatóságok számára tartotta szükségesnek, a kormányzati célok megvalósítása érdekében.⁶⁹ Az írott szabályok nagy része eleve a császárra, császári udvarra, a szamurájokra, továbbá az állam igazgatására vonatkozott.⁷⁰

A *giri* a társadalom tagjainak egymás iránt többnyire aszimmetrikusan fennálló kötelezettségeit fejezte ki. Például: fiúnak az apa, feleségnek a férj, fiatalnak az idősebb, testvéreknek egymás felé. A társadalmi helyzetek különbözősége folytán nem ugyanazt jelenti a *giri* például az apának vagy a fiúnak. Ha a rokonok, barátok bajba kerültek, segítségükre kellett sietni a *giri* által meghatározott szabályok szerint. A *giri* alapja, egyben célja, a hierarchikus társadalmi berendezkedés, a kapcsolatok állandósága. A *giri* szigorú, személytelen kötelezettségi elvárásait a *ninjō*, az emberi együttérzés, megértés, az „emberi érzés” hozza egyensúlyba.⁷¹

Az *on* azon kötelezettségeket jelenti összefoglalóan, amelyek a császár, az állam, általában a jötevők és magasabb státuszúak felé áll fenn, miután az élet egy hagyományos megközelítésben a korábbi fennálló ‘adósságokból’ eredő kötelezettségek teljesítésén keresztül értelmezendő (bár azok elvileg soha nem ‘törleszthetők’).

A *giri* tehát egy viselkedési módot követel meg, amely az egyén társadalmi pozíciójából fakad. E szabályok teljesítését kikényszeríteni elvileg nem is lehet, kötelezettjei önkéntesen tesznek eleget. A büntetés a negatív közmegítélés, végső fokon a kiközösítés. Ez nagyon súlyos büntetésnek számított egy olyan országban, ahol a közösséghez tartozás hiánya az érintettek ‘szociális’ (hagyományos viszonyok között nem ritkán a fizikai) ‘halálát’ jelentette.⁷²

⁶⁸ Megerősítendő, hogy a feudális Japán kifejezés jelen műben egészen a Meiji-fordulatig tartó időszakot felöleli, azaz az 1185 és 1867/68 közötti időszakot.

⁶⁹ HALEY (1984) i. m. 2–4.

⁷⁰ J.H. Wigmore átfogó tanulmánya azonban a földtulajdonhoz kapcsolódó jogérvényesítési ügyletek vizsgálata során, az általános törvények hiányában, az esetjogi ítélkezés jelentőségére mutatott rá. Ld. WIGMORE (1979) különösen annak .3, 6., 8. és 9. kötetét.

⁷¹ BITŐ (2006) i. m. 54–55.; MASAYUKI (2003) i. m.

⁷² DAVID (1977) i. m. 436–437.; KIM –LAWSON (2000) i. m. 217–219.

Egyes szerzők azonban kiemelik, hogy a jog fogalmának hiánya, nem jelentette azt, hogy az érdekvérvényesítés módjai ismeretlenek lettek volna, például a katonák vagy a parasztok tulajdonát ért sérelem esetén.⁷³

A hagyományos jogfelfogás ‘virágkora’ a történeti bevezetőben is említett Tokugawa-korszak volt, amelynek több évszázados bezártsága az ősi szokások megrögzülését hozta magával.

A hierarchikus társadalmi berendezkedés,⁷⁴ az önálló és zárt gazdasági és közigazgatási egységnek számító faluközösségek működése – a közösségi vezető tekintélye, a viták helyben és gyorsan történő megoldása, a rizstermesztéshez kapcsolódó munkák kollektív jellege és körforgásszerűsége, a kapcsolatok közösségi rendje – minden tekintetben a hagyományos japán gondolkodásmódot tükrözte és erősítette.

A felek közötti ‘hivatalos’ viták alacsony száma a korszak alapelvének számító, *kenka ryō-seibai*-nak (喧嘩両成敗) is köszönhető, amely értelmében viták esetén mindkét vitázó felet meg kellett büntetni.⁷⁵

2.3. A jogfelfogást befolyásoló tényezők a Meiji-fordulatot követően

A későbbiekben⁷⁶ még részletesen ismertetjük a Meiji-korszak jelentőségét, azonban a hagyományos japán jogfelfogás és a kodifikált jogszabályok eltérő dogmatikai rendszere ekkoriban volt a leginkább szembevetendő.

E tekintetben meg kell említeni a korai japán kodifikációs tervezetek megalkotásával járó koncepcionális kérdéseket. Japánnak, az elzárkózás korában a Nyugat irányában egyedül holland kereskedőkkel volt kapcsolata. Így talán nem véletlen, hogy már a XIX. század közepe tájékán az orvos végzettségű *Mitsukuri Genpō*, a kormányzat megbízásából elsőként elkészítette a holland polgári eljárásjogi törvény japán nyelvű fordítását.

Abban a korban, amikor egy japán ember meghallotta a jog kifejezést, elsősorban a büntetésre, börtönre asszociált. Ebben az Edo-korszak büntetőjogi dominanciája is jelentős szerepet játszott, hiszen a jog akkoriban csak a mai

⁷³ TANAKA (1996) i. m. 291.; HALEY (1984) i. m. 8–9.

⁷⁴ A társadalomban hierarchikus rendszer érvényesült: harcos (*shi*), paraszt (*nō*), kézműves (*kō*), kereskedő (*shō*). A születés ténye meghatározta a japán ember egész életét. Ez volt a természetes, és e rendet megváltoztatatlannak fogadták el. Ld. YOUNG–HAMILTON (2001) i. m. 5–7.; FUJIKURA (1996) xi–xiii.

⁷⁵ MACFARLANE (1995) i. m.; BITŐ (2006) i. m. 78–84.

⁷⁶ III/3.10. fejezetpont.

értelemben vett büntetőjog területén volt hatékony (kiközösítés, száműzés, halálra ítélet stb.). Az élet többi területén a korábban már említett giri informális szabályai érvényesültek.

A holland *regt* kifejezésnek megfelelő japán változatban ötvözni kellett – a német *Recht*, a francia *droit* és a latin *ius*-hoz hasonlóan – a tárgyi (*law*) és alanyi értelemben (*right*) vett jogot. A kínai írásjelekből megalkotott *seiritsu*, a helyest (*tadasii*) és a szabályt (*ritsu*) jelentő szavakból állt össze. Ennek a fogalomnak a tartalmi eleme az alanyi joghoz állt legközelebb.⁷⁷

A Meiji-fordulatot követően a modern jogok recepciója és kodifikációja sürgetővé vált. A jogalkotásban először a napóleoni kodifikációt tették meg példának, három ok miatt: egyrészt a francia kultúra a Tokugawa-korszak idején már részben ismert volt a hivatalnokok körében is, másrészt a kódexet nagy elismerés övezte Európában, számos ország vette alapul törvénykönyvei kidolgozásánál, harmadrészt pedig rendszerbe foglaltan tartalmazta a legfontosabb törvényeket, s ezáltal átláthatóbb volt, mint az angolszász esetjogi rendszer.⁷⁸

Az első kodifikációs kísérletre a Meiji-fordulatot követően, 1869-ben kapott megbízást *Mitsukuri Genpō* unokája, a francia nyelven kiválóan beszélő és jogi ismeretekkel is rendelkező *Mitsukuri Rinshō*, akinek feladata a napóleoni törvénykönyvek japán nyelvre fordítására terjedt ki. A források szerint az első 'igazságügyi miniszter', *Eto Shimpei*, aki szintén a francia jogot tartotta alkalmasnak a japán életviszonyokra való átültetésre, a következők szerint utasította *Mitsukurit* az eredményes munkavégzésre: „a fordítás lehet ugyan néhol hibás, de minél hamarabb el kell készülnie”⁷⁹, azaz a felülről kikényszerített modernizáció gyorsaságot követelt meg.

Mitsukuri a jog fogalmát a *kenri* szóval azonosította. A *kenri* kifejezés tartalmi bizonytalanságát jól mutatja, hogy a jogtudósok egy része azt néhány évtizeden át a jogszabályokban, bírósági határozatokban használt *kenri* kifejezéstől eltérő tartalommal alkalmazta. A *kenri* kifejezés e korszakban kifarort jelentése alapján a *ken* hatalmat, hatást, a *ri* pedig érdeket jelent.⁸⁰

A rövid idő alatt megalkotott jogi terminológia azonban a japánok számára eleinte idegen volt, s a fogalom valódi tartalma is nehezen épült be egy olyan társadalom tudatába, ahol a kötelezettségek teljesítése és a közösség elvárásainak megfelelés számít(ott) a legalapvetőbb követelménynek.

⁷⁷ FELDMAN (2000) i. m. 18.

⁷⁸ NODA (1992) i. m. 43–44.

⁷⁹ NAKAMURA (1971) i. m. 76. ; TAKII (2007) i. m. 49.

⁸⁰ FELDMAN (2000) i. m. 19–21.

Eto eredeti terve szerint a lefordított törvényeket a lehető leghamarabb ki kellett volna hirdetni, de a törvényalkotói bizottság nehéz feladatokkal találta magát szembe. Így érkezett 1872–73-ban Japánba a japán kormány meghívására *George Bousquet* párizsi ügyvéd és *Gustave Émile Boissonade* párizsi egyetemi tanár, akik a törvény-előkészítési munkákban tanácsadóként vettek részt és francia jogot oktattak, kiemelkedő szerepet betöltve ezáltal a modern japán jog megteremtésében.

A XIX. század nyolcvanas éveiben a frissen megalakult egységes Németország fejlett jogrendszerét megismerve, a japán jogtudomány érdeklődésének központjává a német jog vált, s német jogtudósokat (*Otto Rudorff*, *Hermann Roesler*, *Hermann Techow*) is bevontak a kodifikáció folyamatába.⁸¹

Három évtized alatt megszülettek az első modern kódexek a büntetőjog, a kereskedelmi jog, a polgári jog és az eljárásjogok területén, valamint 1889-ben elfogadták a később részletesen is ismertetett,⁸² a császár szent és sérthetetlen voltát rögzítő birodalmi alkotmányt.

A japán jogi gondolkodás fejlődésében jelentős szerepet játszott a népképviselői parlament létrehozását célul maga elé tűző, a polgári szabadságjogok elismeréséért küzdő mozgalom, *jiyū minken undō* (自由民権運動), amely a nyugati – elsősorban brit – parlamenti rendszerhez hasonló államberendezkedés létrehozását követelte és elvetette az autokrata kormányzati berendezkedést.

A mozgalom hirdette először, elsősorban *John Locke* és *Jean-Jacques Rousseau* nyomán, hogy mindenkinek joga van az élethez és a szabadsághoz, valamint ahhoz, hogy tulajdont szerezzen és boldog lehessen. Ezeket a jogokat a természet adta, ezért ember nem veheti el.⁸³

A korszak befolyásos filozófusa, *Fukuzawa Yukichi* szerint ebben a korban a japán társadalom nagy változáson ment keresztül. Az emberi jogok elmélete 'előntötte' az országot, amely alapján nemcsak egy állam polgárainak, hanem minden nemzet polgárainak jogai egyenlők, tekintet nélkül társadalmi vagy vagyoni helyzetükre. A mozgalom megítélése mindazonáltal igen vegyes, de egy biztos, ez a civil kezdeményezés előrevetítette a XX. század második felének jogi gondolkodását.⁸⁴

⁸¹ TAKAYANAGI (1963) i. m. 29–42.

⁸² III/3.3. fejezetpont.

⁸³ ODA (1992) i. m. 23–24.

⁸⁴ FELDMAN (2000) i. m. 26–28.

A korszak jogi gondolkodásának a képéhez hozzátartozik *Kōtoku Shūsui*-nak a XX. század elején halálra ítélt politikusnak az állítása is: „Mi nem kedveljük a jogot. Reméljük, hogy egy nap a jogszabályok feleslegessé válnak.”⁸⁵

A bevezetőben is említett „japán szellemiség, nyugati technika” mottó alapján többnyire csak olyan jogszabályokat alkottak, amelyek a császári hatalom biztosítását szolgálták, továbbá a polgári törvénykönyv családjogi és öröklésjogi könyvei az ősi sintó és konfuciánus eszméken alapuló szokásokat kodifikálták.

Azaz, a modern kódexek összességükben egy európai mintájú társadalom jogszabályait rögzítették, azonban a japán társadalom túlnyomórészt valójában az *ősi szokások* szerint rendezte mindennapi viszonyait. A napóleoni kodifikáció a szabadság és az egyenlőség megteremtéséért forradalmat kirobbantó társadalom céljait rögzítette, míg a japán kódexek a felülről meghatározott szabályokat tartalmazták, amelyek nem estek egybe a társadalomban ténylegesen érvényesülő szokásjogi normákkal.

Megvalósult tehát a kínai jogtól elszakadó modern japán jogrendszer. A kínai jogtól való eltávolodás ugyanakkor viszonylagos, az írott jog tekintetében azonban szignifikáns.

2.4. A jogfelfogás a második világháborút követően

A japán jogrendszer a felülről kezdeményezett újabb reformok és a japán nép kitartása következtében a második világháború utáni mélypontról hamarosan a XX. századi értelemben vett modern államok sorába feljutó Japán társadalmi berendezkedésének alapjait teremtette meg.

Az amerikai jogintézmények átvétele pedig az európai kontinentális jogi szabályokra és dogmatikára épülő kódexekkel keveredve a japán társadalomra jellemző kettősség sajátos példáját jelentette.⁸⁶

Az írott jogot hamar a nyugati követelményekhez igazították, azonban a jogfelfogás terén még a mai napig sok helyen hat a hagyományos gondolkodási mód.

A jog tehát jelképes funkciót tölt be, japán kifejezéssel élve „*denka no hōtō* – vagyis olyan kard, amit eleink hagytak ránk, ezért ma is a család kincstárát ékesíti. Nem arra való, hogy használják, inkább jelképes jelentősége van.”⁸⁷

⁸⁵ NODA (1971b) i. m. 132.

⁸⁶ HALEY (1991) i. m. 3–7.

⁸⁷ KIM–LAWSON (2000) i. m. 223.

A japánok a jogban az állami akarat megnyilvánulásának és megvalósításának eszközét látják, amely viszont a személyes kapcsolataiktól távol esik. Nagyon egyszerűen – *Noda* professzor elhíresült, és mára már azért kissé árnyaltabban érvényesülő állításával – azt is mondhatnánk, hogy a japánok nem szeretik a jogot.⁸⁸

A jog (法 *hō, hōritsu*) szó is csak a jogszabályok összességét jelenti, alanyi jogi jelentéstartalommal nem rendelkezik. A Meiji-korban megalkotott *kenri* azáltal pedig, hogy mindenkit megillet, tulajdonképpen a hagyományos hierarchikus, de személyes viszonyokat az egyenlőség síkságán személyteleníti.⁸⁹

A mindennapi élet szintjén, a zsúfolt városok falain túl, tehát még a közel-múltban sem volt ritka, hogy érvényesültek a *giri* íratlan szabályai: a hagyományok tisztelete a magánszféra kötelékein belül mindennél erősebb.

Szintén a kérdéskörhöz kapcsolódik a jogi eljárással szembeni idegenkedés. A hagyományos megközelítés szerint a társadalom tagjai a joghoz, bírósághoz fordulást igyekeztek elkerülni, s egy tisztességes polgár számára a társadalom által elfogadottnak leginkább az számított, ha nem került a joggal kapcsolatba. A közösségi harmóniával minden formális, jogi eljárás ellentétes, s szégyellni való lépésnek számított.⁹⁰

Az igazságosság, az erkölcs és a jog olyan erős egységet képez, hogy ha jogában is áll az illetőnek pereskedni, nem fog igazáért a végsőkéig, minden létező eljárást igénybe véve ‘harcolni’, mert a vitás ügyének formális szerv általi eldöntése, maga a tárgyaló terem légköre idegen a japán mentalitástól. A bíróság elmarasztalásának szégyenétől pedig irtóznak.

Az eljárással szembeni idegenkedést meggyőzően támasztják alá a különféle statisztikák:

A 2002-ben indított 822 192, ún. sommás ügyből 487 943 (közel 60%) békéltetéssel végződött.⁹¹ Az ügyvédek számát a lakossághoz viszonyítva elmondható, hogy 100 000 lakosra általánosan 16 ügyvéd (*bengoshi*) jut, így összesen mintegy 20 000 ügyvéd tevékenykedik Japánban. A fenti arányt tekintve Tokióban 74, Oszakában 30, a kisváros Tottoriban pedig 4 ügyvéd jut 100 000 lakosra. Ezzel szemben Nagy-Britanniában 100 000 főre átlagosan 160,⁹²

⁸⁸ „Japanese don’t like law” Ld. NODA (1992) i. m. 160.

⁸⁹ AWAJI (1976) i. m. 243–250. ; DAVID (1977) i. m. 440–441.

⁹⁰ NODA (1971b) i. m. 132–134.

⁹¹ YOSHIDA (2003) i. m.

⁹² Uo.

az Amerikai Egyesült Államokban mintegy 300, Franciaországban ugyanakkor körülbelül 35 ügyvéd jut.⁹³

A bírák számának vizsgálata is érdekes adatokkal szolgál: 1890 óta lényegében nem nőtt a számuk Japánban, ami az elmúlt évszázadban végbement mintegy háromszoros népességnövekedés mellett azt jelenti, hogy a korábbi 22 000 fő helyett 60 000 főre jut egy bíró. A mintegy nyolcvankétmillió lakosú Németországban pedig hatszor több bíró ítélkezik, mint Japánban.

A statisztikákon túl, a nyugati és keleti jogi kultúra közötti különbséget jól mutatja az alábbi, *Henderson* tollából származó megállapítás, amely szerint az amerikai jogalanyok a „nekem igazam van, a másik téved, ezért beperelem, s majd a bíróság is nekem ad igazat” logika alapján indítanak peres eljárásokat. A japánok ezzel szemben a „nekem igazam van, a másik téved, de a közösségi harmónia kedvéért jobb egyezséget kötni, s csak annak elmaradása esetén bírósághoz fordulni”⁹⁴ felfogással a megegyezést keresik.⁹⁵

A japán jogfelfogás sajátosságát még egy példán keresztül érdemes érzékeltetni. A szerződések tekintetében a japán jogásztársadalom azonos álláspontot képvisel: a japánok eredendően vonakodnak a hivatalos dokumentumoktól, ezért gyakoriak a szóbeli megállapodások. A japánok számára ugyanis nem a szerződés pontos tartalma a fontos, hanem a megállapodás ténye, és a megállapodással létrejött kapcsolat fenntartása. A nagyszámú, európai telephellyel rendelkező japán társaság ezt a hagyományt ugyan megtörni kényszerül, de ez a mítosz még sok tekintetben ma is élő. Nézeteltérés vagy értelmezési kérdések esetén a szerződésre hivatkozást a bizalmatlanság jeleként is értelmezik.

Az amerikai megszállás nemcsak az angol–amerikai jogintézmények átvételét jelentette egy, az európai kontinentális kódexekre és jogdogmatikára hivatkozó jogrendszerben, hanem a leghétköznapiabb társadalmi viszonyokban is a korábbi szokásoktól gyökeresen eltérő normákat előíró törvényi novellákat.

A japán társadalom kettőssége, az ősi távol-keleti szokások és a nyugati minták keveredése, a jogban is megjelenik tehát. Modern kódexek és joguralom az egyik oldalon és joggal szembeni idegenkedés, bírósági vitarendezés kerülése a másik oldalon.

Az írott jog és a szokásjog azonban még ma sem fedi le egymást, és amíg a normarendszerek párhuzamos megléte nem akadályozza a társadalom hatékony

⁹³ ODA (1992) i. m. 430.

⁹⁴ Idézi: MACFARLANE (1995) i. m.

⁹⁵ A kérdéskör további vizsgálatát ld. a szerzőtől: A jog szerepe Japánban. In: FEKETE Balázs – SZABÓ Sarolta (szerk.): *Monumentum aere perennius – Tanulmányok Péteri Zoltán tiszteletére*. Budapest, 2005. 231–245.

működését, addig nem is szükségszerű, hogy ez megtörténjen. A felülről irányított jogalkotási folyamatok számos archaikus intézményt megszüntettek, de a legalapvetőbb koncepciók, mint a jogi eljárással szembeni idegenkedés, vagy a jogtól különböző társadalmi normák érvényesülése még ma is tetten érhető.

A jog szerepe a hagyományos megközelítésben szimbolikus, mert a társadalom tagjai a szokások és jogszabályok tartalma között nehezen tudnak különbséget tenni, s viták esetében a hagyományokon alapuló szokások teljesítése a legfontosabb.

Azaz, a japán jogi felfogást semmiképpen sem lehet azonosítani a nyugati jogfelfogással. Ezzel kapcsolatosan *David* is leszögezte, hogy a japán társadalom esetében az a kulcskérdés, hogy az európaizálódás köntöse alatt végbementek-e a szabályozás által megkívánt jelentős társadalmi átalakulások, kialakult-e már Japánban az igazságosság és a törvény modern fogalma.⁹⁶

3. A japán jogrendszer helye a világban

A jogtörténeti és jogelméleti vázlat után a japán jogrendszernek a világ nagy jogrendszerei között elfoglalt helyének horizontális jellegű kérdését e kötet esetében nem lehet megkerülni. Az alkotmánytörténeti vizsgálatok ugyanis csak bizonyos társadalmi, történeti és jogelméleti előtanulmányok fényében kaphatnak értelmet.

Elsőként arra keressük a választ, hogy a világ nagy jogrendszerei közül hova is sorolható, illetve sorolandó a japán.

Noda professzor jogfelfogásról írott tanulmányában⁹⁷ megkérdőjelezi egy egységes távol-keleti jogfelfogás létét, ugyanis álláspontja szerint a Távol-Kelet nem képez kulturális egységet, és ezért sem beszélhetünk olyan egységes jogfelfogásról, amely minden távol-keleti civilizációra érvényes lenne. Azaz, *Noda* professzor a távol-keleti jogfelfogás egységességét nem tartja elfogadhatónak, ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy nem beszélhetnénk távol-keleti jogfelfogásról.

A nyugati jogtudománynak a második világháborút követő első művei szerint a japán jog – a vallási normák társadalomban betöltött szerepe alapján – az ázsiai jogrendszer tagja,⁹⁸ illetve a német jognak a XIX. század végi japán

⁹⁶ TANAKA (1996) i. m. 286.

⁹⁷ NODA (1971 b) i. m. 120–139.

⁹⁸ SCHNITZER (1945) i. m. 271.

magánjogi kodifikáció során kifejtett hatása nyomán, *Arminjon-Nolde-Wolff* osztályozásában egyszerűen a távol-keleti német jog.⁹⁹

Alfred Schnitzer alapvetően történeti alapú csoportosításában: a primitív népek, a földközi-tengeri antik kultúrnépek, a római-germán-keresztény tradíciójú vegyes kultúrából kinőtt euro-amerikai, a vallási jogok és az afro-ázsiai népek joga után, a japán jog az ötödik csoportban kapott helyet.

A jogösszehasonlítás klasszikusai¹⁰⁰ a japán jogot minden esetben a kínai joggal egy csoportba helyezik. *René David* műve az első, amely tudomásul vette a második világháború utáni politikai változásokat. Osztályozásának kiindulási pontja, hogy minden jogrendszerben két alapvető elem jelenik meg: az ideológiai (amit a vallási, filozófiai, politikai, gazdasági és társadalmi szerkezet határoz meg) és a technikai (a szorosan vett jogi elemek). Az ideológiai elemek alapján eredetileg öt nagy jogcsaládot különböztetett meg: a nyugati, a szovjet, az iszlám, a hindu és kínai jogot. Később a rendszert finomította: a nyugati jogcsoportot tovább osztotta római-germán és *common law* jogcsaládra, az iszlám, a hindu, a távol-keleti jogokat, valamint az Afrika és Madagaszkár jogaiból képzett új csoportot „vallási és hagyományos” főcsaládba gyűjtötte össze.

A japán jogot a kínai joggal együtt a vallási és hagyományos jogrendszerek között mutatja be,¹⁰¹ azonban azt is hozzáteszi, hogy a japán gondolkodásmód a „kínai gondolkodásmóddal szemben mégis megőrizte eredetiségét, ami [...] a japánok sajátos jellemének”¹⁰² tulajdonítható.

Zweigert és Kötz első kísérletei a jogrendszerek csoportosítására már a hatvanas években megjelentek. A világ jogrendszereit az ún. stíluselemek alapján nyolc csoportra bontották. A stíluselemek közé a jogrendszer történeti eredete és fejlődése, az uralkodó és jellemző jogi gondolkodásmód, a különösen jellemző jogintézmények, a jogforrások fajtái és azok értelmezése, valamint az ideológiai tényezők tartoztak.

Ezen elemek alapján a távol-keleti jogkörbe sorolt japán és kínai jog esetén az egyik fő jellemvonásnak a peres eljárásokkal szemben előnyben részesített alternatív vitarendezésnek a nagy szerepét tartják.¹⁰³ A szerzők azt is leszögezik, hogy a japán jog hibrid jogrendszer. Különböző jogrendszerek és jogi

⁹⁹ ARMINJON–NOLDE–WOLFF (1950) i. m. 427.; ODA (1992) i. m. 3–4.

¹⁰⁰ DAVID (1977) i. m. 431–444. ; ZWIEGERT–KÖTZ (1996) i. m. 289–296.

¹⁰¹ DAVID (1977) i. m. 443.

¹⁰² Uo. 434.

¹⁰³ ZWIEGERT–KÖTZ (1996) i. m. 290.

kultúrák hatása alatt fejlődött, s alakul ma is, ezért a csoportosítás viszonylagos (*zeitgebundene Relativität*).

Oda professzornak a '90-es évek elején megjelent alapműve szakít mind a nyugati jogtudomány többségének, mind *Noda* professzornak az álláspontjával. Kifejti, hogy a japán jog már a Meiji-korszakban eltávolodott a kínai jogtól, hiszen a Tokiói Császári Egyetem első, angol nyelven publikáló jogászprofesszora, a japán polgári törvénykönyv végleges változatának egyik megalkotója, *Nobushige Hozumi* már a XIX. század végén leszögezte, hogy a japán jog az európai jogcsaládba tartozik.¹⁰⁴ Továbbá, az írott és az érvényesülő jog között meglévő egyes különbségek túlhangsúlyozása vezet gyakran a japán jog misztifikálásához. *Oda* szerint a modern japán jogrendszer egyértelműen a római-germán jogcsalád tagja, egyes amerikai jogintézményekkel keveredve.¹⁰⁵

Hova is tartozik tehát a japán jogrendszer? A választ a csoportosítás szempontjai figyelembevételével lehet csak kialakítani. Amennyiben csupán az írott jogszabályok összehasonlító vizsgálatára vállalkoznánk, megelégedve azzal a jogpozitivistá *paul labandi* állítással, mely szerint jog az, ami törvény, akkor egyértelműen a nyugati kultúrkörben kellene a japán jogot elhelyeznünk. Az ideológiai elemek vagy a jogi gondolkodás elemzése alapján viszont a jogösszehasonlítás klasszikusainak csoportosítása még ma is helytállónak minősül, akkor is, ha a XXI. század első éveiben útnak indult reformok különösen a jogászképzés, illetve polgári eljárásjog tekintetében valódi változásokkal kecsegtethetnek egy-két évtized múlva.¹⁰⁶

¹⁰⁴ AOKI (2001) i. m. 129–132.

¹⁰⁵ ODA (1992) i. m. 4–5.

¹⁰⁶ NAKATA (2004) i. m. 147–152.

III. MEIJI CSÁSZÁR ÉS ALKOTMÁNYA

1. A Meiji-fordulat előzményei és jelentősége

1.1. A kikötők megnyitása és az egyenlőtlen szerződések megkötése

Az amerikai *Matthew Calbraith Perry* sorhajókapitány¹⁰⁷ 1853-as érkezése annak a politikai-társadalmi változásnak a kezdetét jelentette, amely a *Tokugawa* sógun bukásához vezetett. Az uragai kikötőbe befutott amerikai ‘fekete hajók’ egy valódi fordulat megindulásának lettek a szimbólumai.¹⁰⁸ *Perry* sorhajókapitány a tizenharmadik amerikai elnöknek, *Millard Fillmore*-nak a császárhoz¹⁰⁹ címzett levelét hozta el, amelyben a japán kikötők megnyitását és Japánnak a nemzetközi kereskedelmi életbe való bekapcsolódását szorgalmazta.¹¹⁰

Az egy év gondolkodási időt kérő japán kormányzatot az ország nyitását támogató erők meggyőzték, és így született meg az első nemzetközi szerződés 1854 márciusában. Az USA-val kötött barátsági szerződés, az ún. *kanagawai* szerződés alapján az amerikai hajók előtt Nagaszaki mellett megnyílt két újabb japán kikötő (Shimoda, Hakodate),¹¹¹ ez pedig szimbolikusan az ország kapuinak a Nyugat előtti megnyitásának első fázisát jelentette.¹¹²

¹⁰⁷ *Matthew Calbraith Perry* (1794–1858) korabeli tiszti rangjának pontos magyar megfelelőjére szintén Gergely Attila egyetemi adjunktus hívta fel a figyelmemet.

¹⁰⁸ A gőzhajók és a japán nép találkozásáról ld. KIRCHMANN (1990) i. m. 19.; KUHN (1955) i. m. 23–30.

¹⁰⁹ Az nem volt világos akkor még az USA számára, hogy a sógun volt a hatalom valódi birtokosa, a későbbi szerződések az amerikai (nyugati) fél és Tokugawa sógun között jöttek létre.

¹¹⁰ *Perry* sorhajókapitány érkezésének és fogadtatásának pontos leírásához ld. KEENE (2002) i. m. 14–19.

¹¹¹ Továbbá megerősítette a japán partokhoz keveredett amerikai tengerészek életét és is. (Előzőekben ugyanis több amerikai tengerész esett áldozatul a honvédő japánoknak.)

¹¹² 1854 szeptemberében *E.V. Putatin* tengernagy vezetésével egy orosz delegáció kötött ki Nagaszaki partjainál, szintén a kereskedelmi kapcsolatok felvételét, a kikötők megnyitását kérve. A japán válaszlevélből leginkább az következett, hogy a javaslatok megválaszolása további egyeztetést és időt (3–5 év) igényel. Az orosz delegáció azonban újabb jel volt a sógun számára: esetleges változásokra fel kell készülni, amelyben az ország nyitása is beleértendő.

A kereskedelmi kapcsolatok szempontjából áttörést 1858. július 29-e jelentette, amikor Edo kikötőjében állomásozott Powhatan amerikai hadihajó fedélzetén *Townshed Harris* amerikai követ és Tokugawa kormányzat képviselői, *Kiyonao Inoue* és *Tadanari Iwase* aláírták a később csak egyenlőtlen szerződésnek nevezett megállapodást. A szerződés aláírását elősegítendő az amerikai diplomácia felvonultatta haderejét, az angol flotta esetleges beavatkozásával fenyegetőzött, továbbá hangsúlyozta, hogy az amerikai felemelkedés háttérében is a kereskedelmi kapcsolatok élénkülése állt. A meggyőzési kísérlet eredménnyel zárult. A szerződés területenkívüliséget biztosított az idegeneknek, kivonva őket a japán igazságszolgáltatás hatálya alól, továbbá import-védővámok kivetését megtiltotta a japán fél számára, végül Japánnak egyoldalúan kellett biztosítani a legnagyobb kedvezményes elbánás elvét. Később hasonló szerződést kötött Japán Hollandiával, Angliával, Franciaországgal, Oroszországgal és Poroszországgal is.¹¹³

E rendelkezések a japán nép büszkeségét és az ország szuverenitását oly mértékben sértették, hogy a következő évtizedek egyik fő célja ezeknek a megalázó rendelkezéseknek a felszámolása volt.¹¹⁴

Látva a külföldi példákat, pl. India, Kína és az ópiumháború, a gyarmatosítás elkerülése Japán nemzeti érdeke volt, ezért is tartották nagyon égetőnek az új jogszabályok megalkotását. Ezáltal Japán nemcsak azt akarta bizonyítani a világ előtt, hogy a fejlett államokkal egyenlő sorú, s újkori államnak tekinthető, hanem hogy velük való versenyre is képes. A függetlenség megtartásához tehát elengedhetetlen volt a modern japán jogrendszer megteremtése.

A sógunnal korábban is szemben állt rétegek a császár körül összpontosultak, és a nyugati kereskedelmi kapcsolatok fejlesztését kezdték támogatni. A császárt központba helyező nemzeti ideológia a XIX. század eleje óta, a konfucianizmussal szemben ismét megerősödő sintoizmus lett. Ennek következtében a sógun hatalma megcsappant, és a tizenötödik sógun, *Tokugawa Yoshinobu* vagy más néven *Keiki* 1867-ben feladta tisztségét és hatalmát átadta a császárnak. Ezzel a sógunok katonai uralmán alapuló több évszázados japán feudalizmus véget ért.

Ld. bővebben KEENE (2002) i. m. 20–22.

¹¹³ Az 1858-ban öt országgal kötött szerződéseket *Ansei* öthatalmi szerződés elnevezéssel is illették. Az Osztrák-Magyar Monarchiával Japán 1869 októberében kötött hasonló szerződést, amelyet a Monarchia részéről annak első Japánba akkreditált nagykövete, *Heinrich Freiherr von Calice* írt alá.

¹¹⁴ YOUNG–HAMILTON (2001) i. m. 7–10.

A császári hatalom formális átvételére 1868. január 3-án került sor, aki egy hónappal később közleményben jelentette be, hogy a sógunátus végleg elbukott. Azonban a hatalomátadás nem volt teljesen békés, hiszen 1868. január 27-én kirobbant az ún. *boshin* háború a sógunhoz hű erők és a császár csapatai között, amely 1869 májusában a császári csapatok végső győzelmét is elhozta.¹¹⁵

1.2. Kiválni Ázsiából és európaivá válni

A japán számára különösen hátrányos kitételeket tartalmazó kereskedelmi szerződések felülvizsgálata később, egészen a századfordulóig a japán külpolitika egyik fő törekvése lett.

E folyamatok mindazonáltal a katonai irányítás és a feudalizmus végét jelentették, ahonnan a modern állammá fejlődés útját Meiji császár, és az általa Nyugatra küldött japán jogászok, tisztségviselők, illetve az Európából érkezett jogtudósok teremtették meg.

A Meiji-korszak reformjainak célját jól jelzi a következő jelszó: *datsu a nyū ō*, (脱亜入欧) azaz kiválni Ázsiából és európaivá lenni.¹¹⁶

Az új korszak szimbolikus kezdetét minden bizonnyal az amerikai Perry sorhajókapitány érkezésének időpontjára tehetnénk, ám a jogtörténészek¹¹⁷ többsége leginkább – helyesen – az 1867–68-as esztendőt jelöli meg. 1867 arra utal, hogy a tizenötödik sógun, *Tokugawa Yoshinobu* 1867-ben feladta tisztségét, és hatalmát átadta a császárnak. Ezzel a sógunok katonai uralmán alapuló több évszázados feudalizmus végleg elbukott. 1868 pedig azt az évet jelöli, amikor a sógun bukását követően trónra került *Mutsuhito*, felvett nevén *Meiji*¹¹⁸ császár, az ősi számítás szerinti 122. tennō. Mindazonáltal a *Perry* sorhajókapitány látogatását követő években kötött, Japán számára hátrányos kereskedelemi szerződések eredményezték az ország megnyitását.

A Meiji-korszak a valódi reformok idejét hozta el a japán nép számára, így elsőként felszámolták a feudális előjogokat, eltörölték a korábbi státuszrendszert,

¹¹⁵ KEENE (2002) i. m. 125–127. Megjegyzendő azonban, hogy a végső császári győzelem emlékére állították fel az azóta minden háborús hősnek, köztük a tokiói perekben háborús bűnösnek elítélteknek, emlékét őrző, ún. Yasukuni szentélyt, amely az 1868 októberében Tokióba költözött császári palotának helyt adó park északi részén található.

¹¹⁶ SZERDAHELYI (1997) i. m. 72. A jelszó szintén Fukuzawa Yukuchi nevéhez fűződik.

¹¹⁷ ODA (1992) i. m. 21–22.; NODA (1992) i. m. 40–41. Ugyanakkor *Perry* sorhajókapitány érkezésének időpontja valóban előrevetítette a későbbi korszakváltást.

¹¹⁸ A modern Japán tennōk uralkodásának idejét innentől kezdve az általuk felvett megjelölés alapján nevezték el. Meiji jelentése kb. felvilágosult kormányzás.

és megszervezték a modern társadalmi rend legfontosabb intézményeit. Az új rendelkezések, és ezt fontosnak tartom kihangsúlyozni, nem organikus, hanem felülről jövő, nyugati minta alapján vezérelt szabályozás eredményei. Japán az 1867–68-ban bekövetkezett Meiji-fordulat (*Meiji ishin* 明治維新) nyomán megindult a modernizáció útján, amely magával vonta a nyugati szokások és intézmények átvételét az élet minden területén. A feudális rendszer felszámolása, valamint az előjogok és hűbérrendszer eltörlése érdekében Meiji császár gyors intézkedéseket hozott.

A Meiji-átalakulás kiindulópontja és iránytűje Meiji császár 1868. április 6-án kibocsátott, ún. ötikkelyes esküje (五箇条の御誓文) *Gokajō no Goseimon*. Az esküre sintó szertartás szerint, tisztségviselők sokasága előtt került sor. Az eskü egyik célja – a fiatal császár egyik első jelentős történelmi tetteként –, maga a sintó vallás előtérbe helyezése volt.¹¹⁹

A kihirdetett cikkelyek alapján:

- tanácskozó gyűléseket kell létrehozni, és az intézkedések meghozatalába a közvéleményt is bele kell vonni;
- egyesíteni kell az ország tagjait a nemzet feladatainak végrehajtásában;
- minden társadalmi osztály számára biztosítani kell a boldogulást;
- a nemzeti politika alapjainak a természet méltányos és igazságos elveit kell megtenni, az ezzel ellentétes múltbeli szokásokkal fel kell hagyni;
- ismereteket kell szerezni világszerte a japán birodalom jóléte érdekében.¹²⁰

A cikkelyek jelentősége önmagában is vitathatatlan, azonban annak megítélése, hogy a kihirdetésre miért került sor, már nem egyértelmű. Kiemelendő *Tōyama Shigeki* vagy *Tanaka Akira* álláspontja, akik egyrészt általános ígéretnek és ötletgyűjteménynek tekintették az esküt, ami leginkább a nagyhatalmaknak volt jelzés, hogy a külföldiek is biztonságban érezhessék magukat Japánban. Azaz, minden olyan intézkedés, amely változtatásra, új szokások bevezetésére, a közvélemény meghallgatására irányult, csupán üzenet volt a nyugati világnak.¹²¹ Egy biztos: az esküt követően sokan indultak nyugatra és nemcsak diákok, de legmagasabb rangú állami tisztségviselők is, akiknek szerepét az alábbiakban vázlatosan külön ki is emeljük.

¹¹⁹ KEENE (2002) i. m. 137–139.

¹²⁰ <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/107679/Charter-Oath> (letöltés ideje: 2011. október 16.)

¹²¹ KEENE (2002) i. m. 137–139.

Meiji császár egy nyugati mintájú államszervezetet és társadalmat kívánt kialakítani, amihez azonban egy nyugati típusú jogrendszert is kapcsolni kellett.

2. A Meiji-alkotmány (明治憲法, Meiji-kempō) születése

Az alábbiakban a modern állammá fejlődésnek egy szakaszát, az első ázsiai modern alkotmány kodifikációs folyamatának egy aspektusát tekintjük át: a japán jogtudósok, tisztségviselők európai körútjainak az alkotmányozás folyamatára gyakorolt hatását. E körutak jelentőségét *Takii* professzor a Kr. e. VI. század idején az archaikus Rómából az athéni demokrácia tanulmányozásra küldött római jogtudósok, *Spurius Postumius Albus*, *Aulus Manlius* és *Publius Sulpicius Camerinus* vállalkozásához hasonlította.¹²²

A következőkben a japán kormány küldötteinek három nagy európai missziója *Iwakura* (1871–72), *Itō* (1882) és *Yamagata* (1888) közül az elsővel foglalkozunk részletesebben annak érdekében, hogy eme egyedülálló vállalkozás jog- és alkotmánytörténeti – nemkülönben tágabban értelmezett társadalomtudományi – jelentőségének tudatában lehessünk.

2.1. Az *Iwakura*-misszió

Itō Hirobumi, egykori délnyugat-japáni szamuráj, majd a modern Japán első miniszterelnöke már 1870-ben nyugati tanulmányútra indult. Washingtoni tartózkodásakor, 1871 februárjában írt levelében ő kérte egy magas rangú japán delegáció amerikai és európai misszióját.¹²³ Ezt követően került sor a Meiji-restaurációt követő első hivatalos állami kiküldetésre, amelyet a legmagasabb rangú japán állami tisztségviselők vezettek.

Yokohama kikötőjéből, az *America* gőzös fedélzetén 1871. december 23-án közel százfős japán delegáció indult el amerikai és európai körútra. A hivatalos delegációt negyvenhat fő alkotta, vezetőjük *Iwakura Tomomi*, császári rendkívüli és meghatalmazott nagykövet, négy helyettese *Kido Takayoshi*, *Ōkubo Toshimichi*, *Itō Hirobumi* és *Yamaguchi Masuka* volt.¹²⁴ A delegáció közvetlen célja még nem az alkotmányozás segítése volt, hanem – mivel három évvel a

¹²² TAKII (2007) i. m. xviii.

¹²³ KEENE (2002) i. m. 206–207.

¹²⁴ TAKII (2007) i. m. 1.

Meiji-korszak kezdete után indultak útnak – a külföldi országokkal való diplomáciai kapcsolatok erősítése. További céljuk volt a bevezetőben röviden említett egyenlőtlen kereskedelmi szerződések felülvizsgálatának elhalasztására vonatkozó kérés, valamint a nyugati civilizáció vizsgálata.

Az *Iwakura-misszió* a delegáció legtöbb tagjának¹²⁵ valóban az első külföldi utazását jelentette, amelyből kifolyólag az európai nyelvekben nem voltak járatosak, és az európai öltözködési, étkezési és egyéb szokások sem voltak mindannyiuknak természetesek.

A delegáció 1872. január 15-én érkezett meg San Francisco partjaihoz, ezzel kezdetét vette a közel másféléves körutazás, amely során bő félévet az Egyesült Államokban, négy hónapot Angliában, két hónapot Franciaországban, egy hónapot Németországban, két hetet Oroszországban töltöttek, és látogatást tettek Belgiumban, Hollandiában, Dániában, Svédországban, Olaszországban és Ausztriában is.

Az első út egyik emlékezetes pillanata volt, amikor *Itō* az egyik fogadáson a végbement és akkor zajló japán változásoknak az alábbi jelentőséget kölcsönözte az ún. felkelő nap beszédében: „*The red disc in the centre of our national flag shall [...] henceforth the whole emblem of the Rising Sun, moving onward and upward amid the enlightened nations of the world.*”¹²⁶ *Itō* ezen angolul előadott emlékezetes beszéde azonban a japán delegáció körében nem aratott osztatlan sikert. Különösen akkor nem, amikor az amerikai féllel folytatott kereskedelmi és vámtarifa tárgyalások nem hoztak a japánok számára előrelépést.

Meg kell azonban említeni, hogy amerikai földön több mint hat hónapot tartózkodott a delegáció, ennek pedig az volt az oka, hogy mivel eredetileg nem rendelkezett a japán delegáció az egyenlőtlen szerződésekkel kapcsolatos tárgyalásokra vonatkozó mandátummal, ezért *Itō*nak Japánba vissza kellett térni, annak megszerzése érdekében. Azt is látni kell ugyanakkor, hogy az amerikai fél, és a többi nyugati hatalom sem látta akkor még indokoltnak a számukra előnyös szerződések felülvizsgálatát. Egyes korabeli amerikai professzorok a japán delegáció amerikai látogatásától azt remélték, hogy annak eredményeként

¹²⁵ Azonban *Nagano Keijiro* másodtitkár már a Tokugawa sógunátus első amerikai delegációjának is tagja volt 1860-ban, ő tehát ismerte már az Egyesült Államokat. *Itō Hirobumi* pedig a Meiji-fordulatot követően járt Nyugaton, ő kezdeményezésére indult el az *Iwakura-misszió*. TAKII (2007) i. m. 1.1., 18.

¹²⁶ Azaz „a nemzeti lobogónk közepén lévő piros korong a továbbiakban a felkelő nap szimbólumaként mozog le- és felfelé a világ felvilágosult nemzetei között.” (szerző saját fordítása) [http://www.heritage-history.com/www/heritage-books.php?Dir=books&MenuItem=display&author=syngue&book=growth&story=japan_\(letöltés ideje: 2011. július 18.\)](http://www.heritage-history.com/www/heritage-books.php?Dir=books&MenuItem=display&author=syngue&book=growth&story=japan_(letöltés ideje: 2011. július 18.))

Japán nagyobb toleranciát tanúsít majd a kereszténység iránt.¹²⁷ Az *Iwakura-misszió* végül nem kezdett tárgyalásokat a Japán számára egyenlőtlen nemzetközi szerződések tekintetében, hanem továbbutaztak Európa felé.

Ezzel egy időben *Meiji* császár szintén körútra indult, nem külföldön, hanem belföldön. Korabeli feljegyzések szerint eleinte a császár előtt a francia napkirály, *XIV. Lajos* példája lebegett.¹²⁸

Az Egyesült Államokat követően Angliában ért szárazföldet a népes delegáció. Négy hónap alatt végigjárták Angliát, megismerték közlrol a brit hadiflottát, szembesültek az iparosítás léptékével és a városiasodás következményeivel. A brit fél számára egyértelműen a kereskedelmi kapcsolatok fejlődését várták a tárgyalásoktól. Anglia azonban több szempontból is a délkelet-ázsiai szigetország példaképe lett, monarchikus hagyományai és földrajzi adottságai következtében. A *The Times* 1872. augusztus 20-i száma Japánról mint keleti Nagy-Britanniáról beszélt.¹²⁹

Franciaország volt a harmadik állomás, ahol azonban a két hónapi tartózkodás után igazi eredményről nem lehetett beszámolni. Hiszen két kérdésben, nevezetesen Yokohama feletti angol és francia ellenőrzés megszüntetése és a már említett egyenlőtlen szerződések felülvizsgálata ügyében, eltérő indokok miatt, az álláspontok nem közeledtek. Franciaországban is különös hangsúllyal vetették fel a fogadó legmagasabb szintű tárgyalópartnerek a keresztények iránti nagyobb tolerancia fontosságát Japánban. Ez egy olyan kérdés volt, amelyben lassan oldódott az edői örökség.¹³⁰

A hivatalos delegáció tagjainak feljegyzéseiből kitűnik, hogy minden egyes állomásán az útnak, a nyugati civilizáció megismerése mellett, a kulturális különbségekre is ráébredtek. Idetartozik például, hogy a nyugati társadalom, megfigyeléseik szerint, az igazságosság fogalmát alapvetően tulajdonjogi eredetből vezeti le, míg Japánban az igazság egy erkölcsi tartalommal is rendelkezik. Angliai tartózkodásuk alatt meg abban erősödtek meg, hogy a nyugati civilizáció a hagyományok megőrzésén és továbbélésén alapul.¹³¹

Fontos hangsúlyozni, hogy a misszió tagjai tárgyalásaik alatt nemcsak annak fontosságára ébredtek rá, hogy Japánt modernizálni kell, hanem arra is, hogy a modernizációnak nem lehet egyik nyugati ország és jogrendszer sem

¹²⁷ KEENE (2002) i. m. 206.

¹²⁸ Sok hasonlóságot azonban a két udvar között nem lehetett felmutatni. KEENE (2002) i. m. 210–214.

¹²⁹ RUXTON (1998) i. m. 67.

¹³⁰ SINS (1998) i. m. 69–85.

¹³¹ TAKII (2007) i. m. 29–34.

kizárólagos alapja, sokkal inkább a rendszerek egészéből kell olyan szintézist teremteni, amely lehetőséget ad a japán történelmi hagyományok tiszteletben tartására is.¹³²

Kido Takayoshi, a delegáció egyik helyettes vezetője idő előtt, 1873 júliusában visszatért Japánba, hogy tapasztalatairól beszámoljon. Ő a legsürgősebb feladatnak az alkotmányozást tekintette, amely nemcsak szabályok gyűjteménye, hanem egyúttal a modern államiság jelképe is. Az ország fejlődése szempontjából tehát az alkotmány megalkotását tartotta a legfontosabbnak. Igaz, az alkotmány konkrét tartalmi elemei kapcsán, a despotikus kormányzat mellett tette le a voksát.¹³³

A delegáció Franciaország után rövid időt Belgiumban töltött, majd fordulóponthoz jelentett a németországi egyhónapos látogatás, különösen az újdonsült Német Birodalom kancellárjával, *Otto von Bismarckkal* való találkozás. *Bismarck* szerint a nemzetközi jogot a hatalmak addig tisztelik, amíg saját érdekeiket szolgálja, azon felül az erő politikája marad. Végül *Bismarck* kancellár a japán delegáció figyelmébe ajánlotta a nagy önkormányzati hagyományokkal rendelkező Németország példáját.¹³⁴ *Bismarck* előadása után már nemcsak a delegáció egyes tagjai, hanem minden vezetője annak adott hangot, hogy nem a nemzetközi jog tanulmányozásával, hanem a nemzetállami kereteket erősítő alkotmány megalkotásával lehet a civilizációs versenyben elindulni és érvényesülni. A németországi tárgyalások¹³⁵ nemcsak a jogalkotás szempontjából hoztak eredményt a japán fél számára, hanem a német fél is sokat várt tőle, amit jól jelzett, hogy a korabeli német sajtó, a korábbi európai országoktól eltérően, nagyon részletesen és kiemelten foglalkozott a japán delegáció érkezésével és programjaival.¹³⁶

1873. szeptember 23-án a delegáció kikötött Yokohamában, lezárva ezzel a Meiji-korszak legnagyobb (népesebb, hosszabb) civilizációs misszióját.

¹³² KIM (2007) i. m. 70–71.

¹³³ TAKII (2007) i. m. 39.

¹³⁴ Uo. 43.

¹³⁵ A misszió németországi, svájci és ausztriai látogatásainak részletes dokumentációjához ld. Peter PANTZER (szerk.) *Die Iwakura-Mission. Das Logbuch des Kume Kunitake über den Besuch der japanischen Sondergesandtschaft in Deutschland, Österreich und der Schweiz im Jahre 1873*. Iudicium Verlag GmbH München, 2002.

¹³⁶ WATTENBERG (1998) i. m. 114–115.

2.2. Az alkotmány megalkotásának előzményei és körülményei

A Meiji-alkotmány kodifikációjában a Japánból nyugatra küldött missziók jelentéseinek, tapasztalatainak szerepe elvitathatatlan.

Ugyanakkor szintén ilyen jelentős hatást gyakoroltak a hetvenes évek elejétől Japánba érkezett külföldi jogtudósok, elsősorban a francia *George Bousquet* párizsi ügyvéd¹³⁷ és *Gustave Emile Boissonade* párizsi egyetemi tanár,¹³⁸ akik a törvény-előkészítési munkákban tanácsadóként vettek részt, és francia jogot oktattak, kiemelkedő szerepet betöltve ezáltal a modern japán büntető- és magánjog megteremtésében. Az első modern kódexet a japán büntető törvénykönyv jelentette, amely 1877-re készült el.¹³⁹

A külföldi jogtudósok közül az alkotmány megalkotása szempontjából a porosz jogtudósok, különösen *Hermann Roesler* nevét kell megemlíteni, aki nemcsak a japán kereskedelmi törvénykönyv, de az alkotmány megalkotása kapcsán is elévülhetetlen érdemeket szerzett. Az alkotmány előkészítésére való felkérést *Itō Hirobumi* vezette második nagy európai misszió – melynek célpontja Berlin és Bécs¹⁴⁰ volt – visszatérte után kapott, 1884-ben.

Az alkotmány megalkotásának folyamatában a külföldi missziók, illetve Japánba hívott jogtudósok mellett az alkotmányozás menetét bírálók heterogén csoportja is szerepet játszott. A parlamentarizmusért síkra szállt szervezetek már 1874-től a szabadon választott parlament mielőbbi megalakítását követelték, közülük fejlődött ki a polgári szabadságjogok elismeréséért küzdő mozgalom (自由民権運動 *jiyū minken undō*). A társadalom egy másik csoportja, döntően a hatalmukat veszített korábbi szamurájok ugyanakkor elvetették az alkotmányozás folyamatát, és általános elégedetlenségük jeleként 1877-ben országos felkelést robbantottak ki, ez volt az ún. *Satsuma* lázadás.

A császári udvar 1875. áprilisi nyilatkozatában az alkotmány fokozatos kiépítésének fontosságát hangsúlyozta, 1876-ban pedig olyan alkotmánytervezet kidolgozását szorgalmazta, amely megfelel az ország hagyományainak és figyelembe veszi a külföldi törvényeket is.¹⁴¹

Az alkotmányozásban döntő fordulatot *Meiji* császár 1881. október 12-én kibocsátott rendelete jelentett, amely alapján a parlament 1890-ben megalakul.

¹³⁷ 1872 és 1876 között tartózkodott Japánban. NAKAMURA (1971) i. m. 77.

¹³⁸ 1873 és 1895 között tartózkodott Japánban a japán kormány tanácsadójaként. Uo.

¹³⁹ TAKAYANAGI (1963) i. m. 15.

¹⁴⁰ Az *Itō* vezette tizennégy fős delegációra (1882) Bécsben különösen *Lorenz von Stein* előadásai gyakoroltak nagy hatást. TAKII (2007) i. m. 53–54.

¹⁴¹ ABE (1988) i. m. 11.

A döntő fordulat arra utal, hogy a rendelet egyrészt választ jelentett a Meiji-korszak egyik legbefolyásosabb politikusának, *Okuma Shigenobu* 1881. márciusi levelére, amelyben a parlament két éven belüli megalakítása és a brit két kamarás rendszer bevezetése mellett állt ki. Másrészt a rendelet kibocsátására a kor egyik legjelentősebb politikai válságát jelző, a Hokkaidói Fejlesztési Hivatal tervezett privatizációjának¹⁴² visszavonása után került sor. Harmadrészt ekkor már ismert volt *Iwakura* 1881 júliusában kelt 'nagy terve' (*daikōryō*) az alkotmányozás alapelveiről, amely a brit helyett a porosz alkotmány modellként való alkalmazását, a kormány és a parlament egymástól elválasztását, kétkamarás parlament bevezetését, továbbá a választásra jogosultak korlátozott számának meghatározását javasolta. Ez a tervezet *Iwakura* memorandumként ismert, és egyfajta választ jelentett *Okuma* egy évvel korábban kifejtett álláspontjára.

A nyugati körútjáról hazatért *Itō* az alkotmányozás folyamatában vállalt kulcsszerepet, *Iwakura* halála következtében. *Itō* meglátása szerint az alkotmány tényleges megalkotása csak akkor következhet, ha a kormányzati rendszert már átalakították. Erre pedig 1885 decemberében került sor, amikor a korábbi feudális nemesség előkelőiből álló *daijōkan* helyébe modern kormányzati rendszer került, amelynek elvileg bárki tagja lehetett, és amellett hogy tagjai továbbra is a császárnak tartoztak felelősséggel, fokozott önállóságra is szert tettek. 1886-ban megalakult a császári egyetem, 1888-ben pedig létrejött a császár magas rangú tanácsadó testülete, a titkos tanács (*shūmitsu-in*), amelynek első elnöke *Itō Hirobumi* lett.¹⁴³

A harmadik európai delegáció *Yamagata Aritomo*, korábbi belügyminiszter vezetésével 1888 decemberében indult útjára.¹⁴⁴

Itō Hirobumi a külföldi modellek és belső javaslatok mentén kapott megbízást a végső alkotmánytervezet kidolgozására. Ezt a feladatot *Inoue Kawashi*, *Itō Miyoyo* és *Kaneko Kentaro* társaságában, a német jogtudósok *Albert Mosse* és *Hermann Roesler*¹⁴⁵ segítségével látta el, amely azonban a porosz alkotmányos hagyományoknál is konzervatívabb lett. A császár isteni eredetének koncepcióját, valamint a képviselőház törvényalkotó jogának korlátozását, *Roesler*

¹⁴² KIM (2007) i. m. 288–304.

¹⁴³ TAKII (2007) i. m. 91–93.

¹⁴⁴ *Yamagata* látogatásának két legnagyobb hatású állomása Berlin és Bécs volt; előbbi helyen *Rudolf von Gneist*, utóbbi esetében pedig *Johann Freiherr von Chlumecky*, bécsi politikus, mezőgazdasági miniszter, majd az osztrák képviselőház elnöke előadásait hallgatta. OHISI (2006) 16.; TAKII (2007a) i. m. 21.

¹⁴⁵ ULE (1984) i. m. 649.

nem támogatta.¹⁴⁶ Szintén nem értett egyet azzal *Roesler*, hogy a választójog valójában csak a felnőtt lakosság töredékét illesse meg.¹⁴⁷

A japán tervezetkészítők azonban a parlament minden ellenőrzése alól ki akarták vonni a császárt, és a császárra illetve családjára vonatkozó trónöröklési és egyéb szabályokat egy külön jogszabályban fogadták el (*kōshitsu-tenpan*), amely viszont a jogforrási hierarchiában egyenrangú volt az alkotmánnyal.¹⁴⁸

3. A Meiji-alkotmány vizsgálata

3.1. A Meiji-alkotmány szerkezete

Az 1889. február 11-én kihirdetett Nagy Japán Birodalom alkotmánya (大日本帝國憲法, *Dai-Nippon teikoku kempō*) a preambulumból, hét fejezetből és hetvenhat cikkből állt és a Japán Birodalom történetének első írott alkotmánya volt. *Shōtoku* herceg 604-ben kibocsátott ún. 17. cikkelyes alkotmányának történeti jelentősége elvitathatatlan, azonban a modern értelemben vett alkotmány feltételeinek egyáltalán nem felelhetett meg, hiszen például nem az állami főhatalom gyakorlásának legmagasabb szintű szabályait, illetve annak korlátait tartalmazta, hanem alapvetően a társadalmi békés együttélést segítő alapelveket.

A Meiji-alkotmány preambuluma megerősítette azt a legendát, amely alapján *Meiji* császár a mitológiai ősök közvetlen, egyenes ágú leszármazója volt. A preambulum alapján az alkotmány a japán nép boldogulásához járult hozzá és az abban foglalt alapelvek és szabályok megtartása minden japán alattvalónak és annak minden leszármazójának örökké kötelező. Szintén a preambulum rögzítette, hogy az alkotmány hatálybalépésére a parlament alakuló ülésének napján, azaz 1890. november 29-én kerüljön sor.

Továbbá a preambulum külön kiemelte, hogy az alkotmány módosítására irányuló kezdeményezést csak a császár, vagy annak utóda nyújthat be, és a parlamentnek kell a tervezetet elfogadni az alkotmányban rögzített – minősített – többséggel. A preambulum azt a garanciális rendelkezést is tartalmazta, hogy más módon az alkotmány nem módosítható sem a császár, sem az alattvalók által.

¹⁴⁶ NAKAMURA (1971) i. m. 78.

¹⁴⁷ ODA (1992) i. m. 24.

¹⁴⁸ Azaz, az alkotmányos rendelkezések gyakorlatilag két írott jogszabályban kerültek megfogalmazásra.

Az emelkedett és terjengős preambulumbekezdések után az alkotmány is megörökítette az annak végrehajtásáért felelős kormány tagjait, valamint a titkos tanács elnökét.

A Meiji-alkotmány hét fejezetcíme:¹⁴⁹

- császár (1–17. cikk);
- alattvalók jogai és kötelességei (18–32. cikk);
- birodalmi parlament (33–54. cikk);
- miniszterek és a titkos tanács (55–56. cikk);
- bíróságok (57–61. cikk);
- pénzügyek (62–72. cikk);
- záró rendelkezések (73–76. cikk).

A Meiji-alkotmány első fejezete tehát a császárról szólt, amely mindenekelőtt kinyilvánította a császár sérthetetlenségét és szabályainak örökérvényűségét. A császár volt a szuverén, aki az alkotmány rendelkezéseinek megfelelően kormányozta az országot.

A Meiji-alkotmány alapjog katalógusa¹⁵⁰ tartalmazott ugyan néhány alapjogot – szólás- és vallásszabadság, magántulajdon védelme – azonban a megfogalmazásból e jogok korlátozott jellege domborodott ki, azaz a korlátozás eseteit részletesebben szabályozta az alkotmány, mint a védelmet. Továbbá ezen a helyen kerültek lefektetésre a legfontosabb állampolgári kötelezettségek: adófizetés, katonai szolgálat.

A parlament leginkább a császár segítségét és támogatását szolgálta. A főrendi háznak (*kizoku-in*) tagjai a császári család felnőtt tagjaiból, bárókból, továbbá a császár által kinevezettekből kerültek ki. A képviselőház (*shugi-in*) összetételét az évi tizenöt yen adót fizető, négy éve egy helyben lakó, 25 év feletti férfiakból közvetlenül választott képviselők alkották.

A kormány tagjait a császár nevezte ki, a parlamentnek ebbe nem volt beleszólása. A miniszterek a császárnak, és nem a parlamentnek voltak felelősek. A titkos tanács a császár legfontosabb és magasabb szintű tanácsadó szerveként működött.

A bíróságra vonatkozó rövid rendelkezések¹⁵¹ alapján a bíróságok gyakorolják az igazságszolgáltatást, a bíróságról szóló törvény rendelkezéseivel összhangban. Az alkotmány rögzítette azt is, hogy csak a törvényes követelményeknek megfelelő személyek választhatók bírói tisztségbe. Törvény alapján különleges

¹⁴⁹ TAKII (2007) i. m. 149–161.

¹⁵⁰ Meiji-alkotmány 62–72. cikk.

¹⁵¹ TAKAHASHI (1993) i. m. 91–94.

bíróságokat is létre lehetett hozni. A bírósági tárgyalások pedig főszabály szerint nyilvánosak voltak.

A pénzügyi fejezet szabályozta¹⁵² egyrészt az adózási kérdéseket, amely alapján új adók kivetésére csak törvényi formában kerülhetett sor. Másrészt a fejezetben kapott helyet a parlamentnek a költségvetéssel kapcsolatos hatásköreinek ‘különös része.’ Azaz, itt rendelkezett az alkotmány arról, hogy kivételes helyzetben a kormány rendeleti úton is hozhatott költségvetési intézkedést, amit a parlamentnek utólag meg kellett erősítenie; illetve parlamenti hozzájárulás hiányában az elmúlt évi költségvetés volt irányadó. E fejezet írta elő költségvetési tartalék képzését, illetve meghatározta azon kiadásokat, amelyekhez nem kell parlamenti hozzájárulás.¹⁵³

Az átmeneti rendelkezések között szerepelt az alkotmánymódosítás kérdése, amely alapján csak a császár kezdeményezhette a módosítást, a parlamentben pedig mindkét kamarában, mind a vitában, mind a határozathozatal során minősített, kétharmados többségre volt szükség. Továbbá a császári udvarra vonatkozó „törvény” módosítása nem a parlament hatásköre volt, ugyanakkor a császári udvarra vonatkozó „törvény” nem módosíthatta az alkotmányt.¹⁵⁴

A záró – 76. cikk – alapján pedig minden olyan törvény, rendelet, amely nem volt ellentétes az alkotmány rendelkezéseivel, hatályban maradhatott. Továbbá, ez azt is jelentette, hogy az alkotmánnyal ellentétben álló (azaz alkotmányellenes) szabályok automatikusan hatályukat veszítették.

Az alkotmány szabályai leginkább kevert stílusúak,¹⁵⁵ azaz kicsit liberálisak, kicsit abszolutisztikusak, illetve *Okudaira* jellemzésével élve „látszat alkotmányosságot” teremtettek.¹⁵⁶ Hú lenyomatát adva a gyakran felemás tartalmú japán jogszabályoknak. A polgári szabadságjogok elismerésért küzdő mozgalom egyes követelési megvalósultak, ám a császárnak még így is túlzottan nagy hatalmat biztosító tennő-rendszer az ország későbbi katonai diktatúrába sodródásához is hatékony eszköznek bizonyult.

Azonban meg kell azt is jegyezni, hogy a császárközpontú nacionalista erők nem voltak teljesen elégedettek az alkotmánnyal. Egy, a társadalmi hagyományokat nagyobb fokban tisztelő alkotmányt akartak. Ennek érdekében hirdette ki a császár a nevelésről szóló leiratát 1890 decemberében, amely a konfuciánus

¹⁵² FUJI (1940) i. m. 293–303.

¹⁵³ Uo. 360–371.

¹⁵⁴ Meiji-alkotmány 73–74 cikkei.

¹⁵⁵ „mixed style” Ld. TAKESHITA (1998) i. m. 5.

¹⁵⁶ OKUDAIRA (1993) i. m. 6.

etikára építve a hagyományos japán erényeket nevezte meg a legfontosabb alapelveknek az oktatás és nevelés számára. Ezek: alattvalói hűség, fiúi tisztelet, a harmóniára törekvés, szerény és mértékletes magaviselet, szorgalmas tanulás és munkavégzés, erkölcsös élet, törvények tisztelete, a haza iránti önfeláldozó szeretet.¹⁵⁷ Ezt a leiratot az 1872 óta hatéves kor felett kötelező közsoktatás keretében minden diáknak el kellett sajátítania. Ennek hatása pedig túlmutat a modern kori Japán fejlődésén.¹⁵⁸ E leirat hatása is jelzi, hogy a nyugati koncepciók átültetése ellenére az ősi japán hagyományok nem vesztek el a modernizáció forgatagában, s hatékonyan csökkentette az erős nyugati hatások érvényesülését.¹⁵⁹ E leirat alapján az alattvalók bátran áldozták fel magukat az országért, ami egyet jelentett a császárral. E szabályok a második világháború végéig hatályban maradtak.¹⁶⁰

3.2. A Meiji-alkotmány fogadtatása a 'civilizált' világban

1889. február 11-én nemcsak a Japán Birodalom alkotmányát hirdette ki a császár, hanem vele együtt öt másik jogszabályt is, amelyek együtt jelképezték a 'modern, civilizált' Japán születését. Az alkotmány mellett a parlamentről szóló törvény,¹⁶¹ a képviselőház tagjainak választásáról szóló törvény, a pénzügyekről szóló törvény, a főrendi házról szóló császári rendelet is kihirdetésre került. Az ötödik jogi normát a császári családról szóló törvény jelentette, amelyet azonban, mivel az a császári család belső ügyeit szabályozta, nyilvánosan nem is hirdették ki.¹⁶² Az alkotmány elfogadása egyrészt tehát üzenet volt a külföldi hatalmak számára, másrészt a császár azt is remélte tőle, hogy megerősíti a japán nép egységét, valamint az alattvalókat nagyobb részvételre inspirálja a közügyek iránt.

¹⁵⁷ FARKAS (2001) i. m.

¹⁵⁸ E császári leirat alapján nevelődtek azon fiatalok, akiknek milliói haltak a XX. század első felében hősi halát, különösen a második világháború alatt. Egy-egy visszaemlékezés pedig arra világít rá, hogy milyen dicsőséget jelentett az önfeláldozás, különösen a fiatalok körében. ld. <http://www.heritage-history.com/www/heritage-books.php?Dir=books&MenuItem=display&author=synge&book=growth&story=japan> (letöltés ideje: 2011. augusztus 4.)

¹⁵⁹ MIYAZAWA (1976) i. m. 630–645.

¹⁶⁰ Uo. 630–640.; TAKAYANAGI (1963) i. m. 5–12.; ODA (1992) i. m. 27–32.

¹⁶¹ Ehelyütt is megerősítendő, hogy ebben a korban még nem beszélhettünk valódi törvényekről, hiszen a parlament alakuló ülésére csak 1890 novemberében került sor.

¹⁶² TAKII (2007) i. m. 96.

A kihirdetési szertatást érdemes egy pillanatra megörökítenünk, hiszen a porosz hatások és *Lorenz von Stein* nagyhatású előadásai ellenére a ceremónia egy ősi japán rítus szerinti szertartással kezdődött: a császár, hagyományos viseletben, bemutatta az alkotmányt őseinek, ezt követően a császári palota egy másik helyiségébe vonultak át a résztvevők (politikusok, nagykövetek) a tényleges kihirdetési aktusra. Ez utóbbin a császár már nyugati mintájú katonai egyenruhában jelent meg, majd a katonai tiszteletadást követően egy 300 fős fogadásra került sor.¹⁶³ Amíg e napon a politikai osztály az alkotmány és a modern Japán születését ünnepelte, a japán nép nem is tudta pontosan, mi az az alkotmány, annak ellenére, hogy az alkotmányt méltató cikkek sora jelent meg a fontosabb lapok hasábjain. Ezt követően pedig a japán ünnepi hagyományoktól nem idegen utcabálok, lámpás felvonulások vették kezdetüket.

A kihirdetést követően nemcsak Japánon belül, de az országon kívül is meg kellett ismertetni a születendő új birodalom alaptörvényét.

Kaneko Kentarō, aki maga is részt vett a Meiji-alkotmány kidolgozásában, 1889 júliusában nyugati körútra indult, hogy tanulmányozza a parlamenti rendszereket, de egyúttal arra is lehetősége nyílt, hogy nyugati tárgyalópartnereinek átadhassa Japán új alkotmányát és *Itō Hirobumi* által készített angol nyelvű kommentárját. Húsz év sem telt el az *Iwakura-misszió* körutazása óta, és *Kaneko* már a 'modern Japán' jelképének tekintett alkotmányt mutathatta be egyebek között Berlinben, Bécsben, Londonban, Párizsban és Washingtonban.¹⁶⁴

3.3. *A tennō-rendszer (天皇制 Tennōsei) – a császárra vonatkozó rendelkezések*

A japán uralkodói dinasztia eredete a mind a mai napig élő hagyomány szerint a Kr. e. 660 körüli időszakra nyúlik vissza.¹⁶⁵ Ezzel Japán a világon a legrégebb örökletes monarchiának számít.¹⁶⁶

A császár 天皇 (*tennō*) volt a szuverén, aki az alkotmány rendelkezéseinek megfelelően kormányozta az országát. A császár a preambulum alapján is a földnek és mennynek ura volt, isteni személy, közvetlen leszármazója a mito-

¹⁶³ Uo. 98–99.

¹⁶⁴ Uo. 132.

¹⁶⁵ <http://www.kunaicho.go.jp/e-about/genealogy/img/keizu-e.pdf> (letöltés ideje: 2011. szeptember 15.) Az uralkodói dinasztiára vonatkozó hivatalos családfa szerint is az első uralkodó *Jimmu* volt. (Kr. e. 660-tól Kr.e. 585-ig)

¹⁶⁶ FUJII (1940) i. m. 136–137.

lógiai japán ősöknek. Az 1. cikk szerint a Japán Birodalmat a császár irányítja és kormányozza örök ideje, megszakítás nélkül. A 2. cikk alapján pedig a trónt kizárólag a császári család férfi leszármazói örökölhetik, a császári családról szóló ‘törvény’¹⁶⁷ rendelkezéseivel összhangban. *Fujii* professzornak a Meiji-alkotmányról írt kommentárja¹⁶⁸ különös hangsúlyt ad az 1. és 2. cikknek. A Meiji-alkotmány legfontosabb jellemzőjének tulajdonítja azt, hogy a császár – ősein és utódain keresztül – közvetlenül irányítja az országot. Csak a császár és csak közvetlen utódai, kizárólag a császári család férfi leszármazói. Egyfajta korabeli sajátos japán organikus állameszme alapján pedig az akkori birodalom egy élő emberi testhez hasonlítható, amelyet a császár mint a test feje irányít.¹⁶⁹

A 3. cikk értelmében a császár szent és sérthetetlen. *Itō Hirobumi*, a titkos tanács, majd a főrendi ház első elnökének alkotmánykommentárja¹⁷⁰ szerint a Meiji-alkotmány első három cikke összefoglalta mindazt, ami a japán császárt hosszú évszázadok óta jellemezte. ‘Semmilyen változást nem jelentett’ a korábbiakhoz képest, hanem pont ellenkezőleg, megerősítette mindazt, ami az idők folyamán kifejlődött, különösen a Kr. u. VII. század közepétől, amikor először jelentette ki a császár magáról, hogy az ország isteni hatalommal felruházott irányítója.

A szuverenitás tehát a császár kezében összpontosult. Ebből pedig az is fakadt, hogy a hatalmi ágak elválasztásának alapelve, amelyben az államhatalom képviselői egymástól elkülönülten, önállóan működnek, és az egyes hatalmi ágak túlterjeszkedésének lehetőségét fékek és ellensúlyok rendszere korlátozza, egyáltalán nem érvényesült. Erre a Meiji-korban azért sem volt szükség, mert a szuverén hatalom „abszolút és oszthatatlan”¹⁷¹ volt, továbbá a császári hatalommal való visszaélés lehetőségének gondolata fel sem merült, így nem volt szükség arra, hogy védelmi mechanizmust építsenek ki arra az esetre, ha az uralkodó visszaél szuverén hatalmával.¹⁷² A Meiji-alkotmány a legfőbb végrehajtó, törvényalkotói és igazságszolgáltatási hatalmat a császárra ruházta, azonban mind a meiji-kori kormányok, parlamentek és bíróságok a császári szuverenitás egyes aspektusáért tartoztak felelősséggel. Hatalommegosztás helyett helyesebb volna, ha ezt az alkotmányos rendszert úgy értelmeznénk, hogy

¹⁶⁷ A törvény csak elnevezése szerint volt az, hiszen azt a császár bocsátotta ki, parlamenti meg tárgyalásra nem kerülhetett.

¹⁶⁸ FUJII (1940) i. m. 91–94.

¹⁶⁹ Uo. 115.

¹⁷⁰ ITŌ (1906) i. m. 2–7.

¹⁷¹ MATSUNAMI (1940) i. m. 92.

¹⁷² Uo. 92.

egyes császári hatásköröknek a kormányra, parlamentre és bíróságokra való delegálása valósult meg.

Az alkotmány 4–16. cikkei tartalmazták a császári hatalomból fakadó hatásköröket. A 4. cikk szerint a császár a birodalom vezetője, a szuverenitás forrása, továbbá a szuverenitás gyakorlásának egyetlen korlátja az alkotmány volt. A császár tehát a legfőbb hatalom gyakorlója volt, a népszuverenitásról ebből következően nem is tehetek említést a többi cikkek. *Itō* kommentárjában hangsúlyozza, hogy a szuverenitásnak az a lényegi eleme, hogy minden kormányzati hatalom egy kézben összpontosul, és a gyakorlása azért szolgálja a nemzeti haladást, mivel az alkotmány rendelkezéseinek megfelelően történik. *Itō* kitér arra is, hogy ha az alkotmány nem gátja a szuverén hatalomnak, akkor az despotizmushoz vezet, míg a megfelelő végrehajtó hatalom nélküli szuverenitás nem tud működni megfelelően.¹⁷³ A Meiji-alkotmány nem ismerte tehát a hatalomelválasztás klasszikus alkotmányos alaptételét.

A következőkben az alkotmánynak a császár végrehajtó és törvényhozói hatalommal kapcsolatos hatásköreit és feladatait tekintjük át.¹⁷⁴

Az 5. cikk szerint a törvényhozói hatalmat a császár a parlament hozzájárulásával gyakorolta. Azaz, a parlament szerepe arra korlátozódott, hogy a törvényeket megtárgyalja, megvitassa, és végül elfogadja. A törvényalkotás kezdeményezője ebben a korban is nagyrészt a kormányzat volt, nem ritkán császári indíttatásra. Ez a cikk is megerősíti tehát, hogy a meiji-kori, hagyományos felfogás szerint a szuverenitás egy és oszthatatlan. Ugyanakkor világosan meghatározza a parlament hatáskörének terjedelmét.¹⁷⁵

A parlament által megszavazott törvényt a császár hagyta jóvá, és hirdette ki, ez volt a hatálybalépés előfeltétele. Ezáltal a császár uralta a törvényalkotás egész folyamatát.¹⁷⁶ Szintén a parlamenthez kapcsolódott, hogy annak üléseit a császár hívta össze, az egyes ülésnapokat ő nyitotta meg, és zárta be, továbbá ő dönthetett a képviselőház feloszlításáról is. A parlament működése tehát szintén a császártól függött, mindaddig nem kezdhetette meg a működését, amíg a császár vagy egy meghatalmazottja az üléseket nem nyitotta meg, és nem hangzott el a császári köszöntő.¹⁷⁷

¹⁷³ Itō (1906) i. m. 8.

¹⁷⁴ FUJII (1940) i. m. 81–85.

¹⁷⁵ MATSUNAMI (1940) i. m. 120–121.

¹⁷⁶ NAKAMURA–TSUNEMOTO (2001) i. m. 195.

¹⁷⁷ Itō (1906) i. m. 10–14.

A császár jogkörei kapcsán eddig nem említettük a Meiji-alkotmány 8. és 9. cikkét. Előbbi a szükségrendeletek, utóbbi a végrehajtási rendeletek alkalmazásának feltételeit határozta meg. A szükségrendelet elnevezés arra utal, hogy olyan kivételes helyzetben, amikor a közrend fenntartása érdekében sürgős intézkedések meghozatala volt szükséges, és a parlament nem ülésezett – tavasz elejétől tél elejéig – császári rendeletek kibocsátására kerülhetett sor, amelyek akár a törvényi hatáskörbe tarozó kérdéseket is érinthettek. E császári rendeletek tehát csak kivételes helyzetekben (járvány, tűzvész) voltak kibocsáthatók, és a kivételes helyzet elmúltával a parlament döntött a kibocsátott császári rendelet fenntartásáról vagy hatályon kívül helyezéséről. E rendeletek tehát kivételes voltak az elrendelés oka és időbeli hatálya miatt is, végső jóváhagyásuk pedig a parlament döntésén múlt.¹⁷⁸ A Meiji-alkotmány 8. cikke alapján kibocsátott császári rendeletek közül a legjelentősebb esetet a kronológiailag megfelelő helyen ismertetjük.¹⁷⁹

A 9. cikkben szabályozott végrehajtási rendeletek köre kapcsolódott a császár adminisztratív hatásköréhez. E cikk hatalmazta fel a császárt arra, hogy a törvények végrehajtása, a közrend vagy az alattvalók jóléte érdekében rendeleteket bocsásson ki. Míg a 8. cikkben szabályozott császári rendeleteknek a kivételesége volt a meghatározó, jelen esetben az egyetlen fő korlátot a törvényi szint jelentette, azaz semmilyen, a császár végrehajtási hatásköre alapján kibocsátott rendelet sem lehetett ellentétes törvénnyel. A végrehajtási rendeletek tehát a császári jogszabályalkotásnak a területét jelentették, amelyben a parlament értelemszerűen nem vett részt közvetlenül. A közvetett parlamenti ellenőrzést maga a törvény testesítette meg, amely alapján a császári végrehajtási rendelet született.

A császárnak a végrehajtó hatalommal kapcsolatos hatásköreit az alkotmány 10-13. cikkei tartalmazták. A 10. cikk alapján a császár határozta meg a végrehajtó hatalom szervezetét, nevezte ki és mentette fel a civil és katonai tisztségviselőket.¹⁸⁰ Az adminisztratív pozíciók császári kinevezése egészen a legenda alapításig, *Jimmu* koráig megy vissza, míg *Kōtoku* császár regnálása idején (645–654) vezették be a nyolc ‘minisztériumot’. A Meiji-kor eleje óta a császár közvetlenül a minisztereket nevezte ki, míg az alsóbb rangú tisztségviselők esetében a császár a miniszterek ajánlását hagyta jóvá. A 11. cikk alapján a

¹⁷⁸ Uo. 16–17.

¹⁷⁹ Ld. III/4. fejezetpont.

¹⁸⁰ Ezen államfői jogkörök a XIX. század első felének délnémet alkotmányaiban is helyet kaptak. Ld. KURIKI (2001) i. m. 324.

császár volt a hadsereg és a haditengerészet főparancsnoka, szintén a birodalmi hagyományoknak megfelelően, hiszen korábban is a császár, vagy annak egyik fiúleszármazója irányította a hadsereget. Szintén a császár határozta meg, az illetékes miniszter javaslatára, a hadsereg és a haditengerészet szervezeti struktúráját. E hatásköröket tekintve a parlament semmilyen kifejezett ellenőrzési jogosítványokkal nem rendelkezett.

Szintén a császár döntött háború indításáról, békekötésről és megkötötte a nemzetközi szerződéseket (Meiji-alkotmány 13. cikke). E ‘nemzetközi’ hatáskörök során a császár az érintett miniszterek javaslatára járt el, a parlamentnek azonban e tekintetben az alkotmány semmilyen jogot sem biztosított. Továbbá szintén a császár rendelte el a háborús helyzetet, ám ebben a kérdésben is hadsereg főparancsnokának javaslatára járt el.¹⁸¹

Végül a császár címeket, elismeréseket, kitüntetéseket, rangokat adományozhatott, és kegyelmet is adhatott (Meiji-alkotmány 15–16. cikke). Ezen államfői jogoknak nagy hagyománya volt a japán alkotmánytörténetben, ahol a császári bizalom hű és odaadó szolgálatát gyakran jelezte egy-egy császári kitüntetés.¹⁸²

A polgári szabadságjogok elismeréséért küzdő mozgalom egyes követelései megvalósultak, ám a császárnak még így is túlzottan nagy hatalmat biztosító tennő-rendszer az ősi hagyományokat erősítette meg.¹⁸³

3.3.1. Ōtsu incidens (大津事件 *Ōtsu Jiken*)

Meiji császár hatásköreinek vizsgálata kapcsán külön is ki kell térni az ún. *Ōtsu* incidensre, amely a Meiji-korszak frissen kiépült jogrendszerének egyik legnevezetesebb próbáját jelentette. Az eset során a császár egy folyamatban lévő bírósági eljárás befolyásolására tett kísérletet.

1891 tavaszán, *Miklós herceg* (a későbbi II. Miklós orosz cár) a transz-szibériai vasút építésének megkezdésére rendezett ünnepség előtt Japánban tett látogatást. Ebben az időszakban különösen magas rangú vendégnek számított az orosz trónörökös, ezért a japán császári családnak több tagja is fogadta. Az *Ōtsu* incidens elnevezés arra utal, amikor Ōtsu városában egy, a delegációt kísérő rendőr, *Tsuda Sanzō*, kardjával az orosz hercegre támadt és súlyosan

¹⁸¹ FUJII (1940) i. m. 127–128.

¹⁸² KEENE (2002) i. m. 443–446.

¹⁸³ MIYAZAWA (1976) i. m. 630–640.; BEER–MAKI (2002) i. m. 24–28.

megsebesítette. Az incidens nagyon heterogén hatásokat váltott ki a japán társadalomban, ehelyütt azonban csak a jogi következményeket emeljük ki.

A ‘régi’ japán büntetőtörvénykönyv¹⁸⁴ 116. cikke ugyanis csak a japán császári család tagjai elleni merényletek elkövetőivel szemben írt elő halálbüntetést. A japán császár és a kormány célja pedig az volt, hogy a *Tsuda Sanzōval* szemben is halálbüntetést szabjanak ki, ezért akarta a bírósági eljárást a halálbüntetés kiszabása felé terelni. A bíróság azonban ellenállt a császár (és a kormány) felől érkező befolyásolási törekvéseknek, így a vádlottat életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték, mivel esetében a 116. cikk nem volt alkalmazható.

Ez az incidens azért kiemelkedő jelentőségű, mivel példája annak, hogy a meiji-kori igazságszolgáltatás is a jog uralma és a törvényesség szellemében, függetlenül járt el.¹⁸⁵ Az eset az egyenlőtlen szerződések felülvizsgálata kapcsán került hangsúlyosan előtérbe.

3.4. A kormányzati rendszer kiépülése

3.4.1. A feudális kormányzati struktúra átalakulása (1871–1889)

A Meiji-fordulatot követően a császárt segítő kormányzati méltóságok rendszerre felülvizsgálatra került. A feudális eredetű tisztségek rendszerében alapvető változást 1885 hozott, azt megelőzően a miniszterelnöki pozíció 1871. évi megalkotását kell kiemelnünk.

1871 azért tekinthető továbbá fordulópontnak a modern kormányzat kiépülésében, mivel ekkor hozták létre a mai tartományi (prefektúra) rendszert, amely felváltotta a feudális klánok vezetése alatt álló területi egységeket: az országot 804 kerületre (*gun*) és 64 városi kerületre (*shi*) osztotta, Tokió, Oszaka és Kiotó pedig kiemelt rangot (*fu*) kapott. Az ország fővárosa Tokió lett. Ez az intézkedés nemcsak közigazgatási értelemben jelentett új berendezkedést, hanem miután megszüntette a korábbi klánok önállóságát, lehetővé tette, hogy a központi kormányzat kezében összpontosuljanak az adózási és katonai feladatkörök.

Fukoku kyōhei (富国強兵) – gazdag ország, erős hadsereg!¹⁸⁶ A meiji-kori mottó is megőrizte ezen intézkedés jelentőségét.¹⁸⁷ A kettős célnak azonban

¹⁸⁴ A kodifikációs folyamat első, modern állomását jelentette a büntető törvénykönyv, amely Boissonade irányítása alatt készült el.

¹⁸⁵ TAKAYANAGI (1963) i. m. 9–10.

¹⁸⁶ REISCHAUER (1995) i. m. 105.

¹⁸⁷ A Meiji-korszakban megindult, és lényegében az első világháború végéig tartó gazdasági

eltérő támogatottsága volt a Meiji-fordulat során előtérbe került korábbi szamuráj családok között, továbbá figyelemmel kellett lenni a választott parlamentet hirdető csoportok követeléseire is. Azaz, e három eltérő cél- és érdekrendszer mentén alakult és változott folyamatosan a kormányzat az 1870-es években. E három cél folyamatosan gyengítette a kormányzat egységét, hiszen akik az erős hadsereget támogatták, ők már a hetvenes évek legelején katonai beavatkozást sürgettek Tajvanon vagy Koreában, majd Kínában. A választott parlamentért küzdő körökben pedig egyesek felülről képzelték el a parlamentarizmust, míg mások alulról, a civilek felől érkező kezdeményezésként.¹⁸⁸

A kormány működése szempontjából 1875 áprilisa hozott változást. Ekkor már a parlamentarizmusért küzdő mozgalmak nyilvánosan is megjelentek, a japán katonai expedíció pedig visszatért Tajvanról és Koreából. 1875 áprilisában három olyan testület jött létre, amelyek a Meiji-alkotmány kibocsátásáig fontos alkotmányos szerepet tölthettek be: a Legfelső Bíróság,¹⁸⁹ a *genrō-in* és a tartományi előjárói gyűlései. Ekkor jelentette be Meiji császár, hogy fokozatosan alkotmányos rendszer épül majd ki.¹⁹⁰

A kormányzati rendszer azonban a további években is instabilnak bizonyult, hiszen a területi és adózási reformoknak, különösen a korábbi szamurájok közel kétmillió táborából, sok vesztese akadt. A legnagyobb szamurájfelkelésre 1877-ben került sor, de végül az ún. *Satsuma-lázadást*¹⁹¹ is leverte a kormányzat.

1881-re a kormányzati hatalom tovább gyengült, a válságból a kiutat a császár által meghirdetett alkotmányozás és az 1890-re összehívandó parlament megalakításának előkészületei jelentették.

A kormányzati rendszerben a már jelzett 1885. év jelentett alapvető változást: megalakult a kabinetrendszer, amelynek tíz tagja volt: a miniszterelnök, valamint a külügy-, belügy-, pénzügy-, hadügyi, haditengerészeti, igazságügyi, oktatási, mezőgazdasági és kereskedelmi, valamint tájékoztatási miniszter.

‘aranykor’ szerepének megértéséhez a fentebb már említett, *Farkas Ildikó* egyetemi docensnek a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának japán szakán 2005 áprilisában tartott előadásai segítettek hozzá.

¹⁸⁸ BANNO (2001) i. m. 8–9.

¹⁸⁹ A meiji-kori bírósági szervezetrendszer elsőként létrehozott, legfelső szintű eleme elnevezésében a francia bírósági rendszeren alapult. ITOH (1989) i. m. 10.

¹⁹⁰ BANNO (2001) i. m. 9.

¹⁹¹ A mintegy kétmillió fős szamuráj elégedetlenségét a korábbi előjogaik korlátozása váltotta ki, ugyanis megtiltotta a császár számukra a hagyományos hajviseletet, illetve a kardok nyilvános viselését. Továbbá anyagi járandóságait is korlátozta. A legnagyobb szamuráj felkelésben mintegy húszezer fő vett részt, és a Meiji-korszakban a császárral szemben a legjelentősebb belpolitikai fegyveres fenyegetettséget jelentette. MASON–CAIGER (2004) i. m. 201–203.

Ebben a rendszerben a korábbi, feudális kormányzati rendszerhez képest az jelentette a fő változást, hogy a miniszterek a hatáskörükbe tartozó területeken közvetlenül a császárnak tartoztak felelősséggel. Ez pedig a kabinet tagjainak új minőségű felelősséget jelentett, amely emelte e tisztség rangját, továbbá segítette a feladatkörök egyértelmű elhatárolását a kabinettagok között. A *daijōkan* (太政官) intézménye ezerkétszáz év után végleg elbukott, Japán első miniszterelnöke *Itō Hirobumi* lett.¹⁹²

Itō azonban a miniszterelnöki tisztséget bő két évig töltötte be, miután a császár által 1888 áprilisában megalakított, ún. titkos tanács (*shumitsu in*) elnöki tisztségéért lemondott miniszterelnöki megbízatásáról. A császár a titkos tanácsot alapvetően az alkotmányozás előkészületei érdekében hozta létre, hogy a legmagasabb szintű tanácsokkal lássa el őt. A tizenöt tagú testületnek negyven évnél idősebb, állami szolgálatuk alapján arra érdemes személyek lehettek tagjai.¹⁹³

3.4.2. A Meiji-alkotmány kormányra vonatkozó rendelkezései

A parlamentről szóló harmadik fejezet után és a bíróságokról szóló ötödik fejezett előtt a Meiji-alkotmány negyedik fejezete rendelkezett a kormányról és a titkos tanácsról.

A Meiji-alkotmány 55. cikke alapján a miniszterek tanácsokat nyújtottak a császár részére és felelősséget viseltek tanácsaikért. A miniszterek tanácsaikat önállóan és szabadon nyújtották, azaz az általuk adott tanács minden esetben az ő szaktudásuk és értékítéletük eredménye volt. A miniszterek a felelősségük alá tartozó területek tekintetében szolgáltattak tanácsokat. A császár nem volt kötve a tanácsokhoz, meg is fogadhatta és el is utasíthatta azokat, azonban bármilyen hibásnak minősülő döntésért a felelősséget minden esetben az érintett miniszternek kellett viselni.

Az állam ügyeit érintő törvények, rendeletek és leiratok érvényességéhez pedig miniszteri ellenjegyzés volt szükséges. A Meiji-alkotmány megfogalmazása ellenére a jogtudomány¹⁹⁴ ezt a cikket úgy értelmezi, hogy ennek hatálya alá a császár által hozott intézkedések (rendeletek, leiratok) miniszteri ellenjegyzése tartozott. Azaz, a miniszteri ellenjegyzés a miniszteri tanácsokhoz szorosan

¹⁹² ITŌ (1906) i. m. 98–99.

¹⁹³ KEENE (2002) i. m. 418–419.

¹⁹⁴ FUJII (1940) i. m. 284–285.

kapcsolódott, hiszen a császár intézkedéseit főszabályként megelőzte a kormány tagjának javaslata.

A kormány hatásköreibe a Meiji-korban az alábbi ügyek tartoztak: törvénytervezetek, költségvetési törvény tervezetének parlamenthez benyújtása, nemzetközi szerződések megkötése, rendeletek kibocsátása, minisztériumok közötti hatásköri kérdések rendezése, polgároktól vagy a parlamenttől származó petíciók, költségvetésen kívüli kiadások, állami tisztviselők kinevezése és felmentése.¹⁹⁵

A miniszterelnök feladata volt, hogy a császár rendelkezéseinek megfelelően, fenntartsa a miniszterek között az egységet, és a császárt folyamatosan tájékoztassa a kormányzati ügyekről. A hadügyi és haditengerészeti miniszterek közvetlenül is tájékoztatták a császárt.

A Meiji-alkotmány nem ismerte tehát a parlamentnek felelős kormány intézményét, ami abból is fakadt, hogy a kormány megbízatásának nem volt alkotmányjogi előfeltétele a megerősítő parlamenti szavazás, hanem kizárólag a császári döntéstől függött. Az egyes minisztereket ugyanis, ahogy az előzőekben is láttuk, a császár nevezte ki és mentette fel, ő volt a szuverén hatalom birtokosa. A miniszterelnök kinevezése kapcsán azonban a parlamenti pártok megerősödésével szokásjoggá vált, hogy a képviselőház többsége is támogatta a jelölést.¹⁹⁶

A miniszterelnök kijelölésénél tehát a képviselőháznak a századfordulóra már volt bizonyos kontroll szerepe. A Meiji-kor kormányzati berendezkedése azonban nem volt kifejezetten monokratikus rendszerű, abban elég erősen érvényesült a szaktárcák önállósága is. A miniszterek ugyanis a hatáskörükbe tartozó feladatok végrehajtásáért személyesen és önállóan viselték a felelősséget.

Annak eldöntése kapcsán pedig, hogy a miniszterek mennyiben tartoztak felelősséggel a parlamentnek, és ezáltal a japán választópolgároknak, nagyon megoszlanak a nézetek. Itō alkotmánykommentárjában különbséget tesz közvetett és közvetlen kormányzati felelősség között. A közvetlen felelősség a császár irányába áll fenn, a közvetett viszont a parlament irányába, hiszen a parlament kérdéseket intézhet a kormányhoz, annak tagjaihoz, amelyre az köteles válaszolni.¹⁹⁷ Ehhez hasonló nézetet képviselt *Fujii* professzor is, aki szerint, annak ellenére, hogy a Meiji-alkotmány nem tartalmazott kifejezett rendelkezéseket

¹⁹⁵ MATSUNAMI (1940) i. m. 19.; De BECKER (1916) i. m. 149–150.

¹⁹⁶ Ez már inkább a Meiji-korszak végső éveit és a Taishō-korszakot jellemezték. FUJII (1940) i. m. 266.

¹⁹⁷ ITŌ (1906) i. m. 100–103.

a parlamentnek felelős kormányzatról, a parlamenti támogatás nélkül nehezen volt biztosítható a kormány működőképessége, azaz a miniszterek egyfajta politikai felelőssége fokozatosan kifejlődött.¹⁹⁸

A Meiji-kormányzati rendszerben a végrehajtás kezében összpontosult a hatalom, a parlament elkülönült, de lényegesen kevesebb jogosítvánnyal jelent meg, a végrehajtás folyamatára csak közvetett és késleltető ellenőrzési lehetőségei voltak.

Annak eldöntése, hogy a császári udvar vagy a miniszterek irányították-e valóban az állami adminisztrációt, már összetettebb kérdés. A császári kormányzás támogatói számára a Meiji-alkotmány 3. cikke, aminek alapján a császár szent és sérthetetlen, egy ‘transzcendens uralkodót’ vetített előre. Számukra a hatékony állami irányítás a hivatalnokrendszeren múlt, amelynek alkotmányos alapját a császári szuverenitás teremtette meg. *Tsuzuko Keiroku* egy másik megközelítést képviselt, amely szerint a császár egy hatalommal rendelkező uralkodó, aki személyes felelősséget visel cselekedeteiért. Továbbá a császár a legfontosabb közhatalmi szerv. Ennek alapján a császár egyértelműen a kormány felett állt. Ezt az álláspontot továbbgondolva nem nehéz belátnunk, hogy ebből a kormányzati hatalom eloszlási képletből könnyen levezethető lenne a későbbi császár világháborús felelőssége is.¹⁹⁹

A valódi kabinetkormányzás támogatói szerint a parlament alkotmányjogi jelentősége csak látszólagos, és nemcsak Japánban, de máshol is. A parlamentek a kormányok által javasolt jogszabálytervezetek döntő többségét, apróbb módosításokkal, de elfogadják. A gazdasági és pénzügypolitika közvetlen irányítása sem a parlament, hanem a kormány kezében van. A császár kapcsán pedig a kabinetkormányzás hívei, például *Minobe Tatsukichi* azt emelték ki, hogy a császár állami ügyekben csak miniszteri ellenjegyzése mellett járhatott el, a felelősséget a miniszterek viselik.²⁰⁰ Az ellenjegyzés nélkül a császári intézkedések érvénytelenek voltak. A császári szuverenitás korlátozásának vélték továbbá a Meiji-alkotmány császári hatásköröket felsoroló rendelkezéseit abban a tekintetben, hogy az ott nem szerepelt kérdések kapcsán nem a császár viselte a fő felelősséget, hanem a kormány. Ezt az értelmezést azonban a már említett alkotmánykommentár is elveti, amikor rögzíti, hogy a császári hatáskörök nem

¹⁹⁸ FUJII (1940) i. m. 274–275.

¹⁹⁹ Uo. 89–91.

²⁰⁰ BANNO (2001) i. m. 97–99.

kizárólagosak, abba más is beletartozhat, az alkotmány csak egy általános keretet nyújt a császári hatáskörökről.²⁰¹

Ezzel a dilemmával kapcsolatban néhány konklúziót feltétlenül le kell vonnunk. Egy alkotmányos monarchiában, ahol a kormány megbízatása még erősen függ az uralkodó bizalmától, a császár és a kormány hatáskörét nehéz teljesen világosan elválasztani. Sok esetben az uralkodó a kormányon keresztül érvényesíti az akaratát, a császárral ugyanis a kormány nem vállalhat konfrontációt, hiszen az jó eséllyel az utóbbi menesztéséhez vezethet. Ebben a kormányzati modellben gyakorlatilag a császár határozza meg, hogy milyen ügyeket von magához, s melyeket hagy meg a kormánynak.

3.4.3. A titkos tanács

Meiji császár által 1888 áprilisában létrehozott titkos tanács (*shumitsu in*) intézménye alkotmányos védelemben részesült, hiszen a Meiji-alkotmány negyedik fejezetében, a 66. cikkben található a rá vonatkozó rendelkezések, amelyek alapján kiemelkedő jelentőségű állami ügyekben a császár meghallgatja a tanács tagjainak véleményét.

A tanács létrehozásának az alapötlete az volt, hogy a császár ne 'pártpolitikai', vagy egyéb érdekektől vezérelt tanácsokat kapjon, hanem hogy létrehozzon egy magas rangú, a bel- és külpolitikai kérdésekben egyaránt jártas tisztségviselőkből álló testületet, amely a császár által meghatározott módon tartotta üléseit, zárt körben. A tanács véleménye nem volt kötelező erejű, a császár mérlegelésén múlt, mennyiben vette figyelembe.

A tanács működését az 1888. évi 22. számú császári rendelet szabályozta, amely néhány kérdés – császári udvarra vonatkozó törvény, korszak elnevezése, alkotmány rendelkezései, háború kihirdetése, nemzetközi szerződések, titkos tanácsra vonatkozó rendelet – külön nevesítése mellett leszögezte, hogy bármely más kérdésben is ki kérhette a császár a véleményét.²⁰² A tanács véleménye mindig testületi volt, a tagok külön-külön nem bocsátottak ki véleményt.

Amennyiben egy császári rendelettervezet kapcsán a tanács véleményt formált, erre a rendeletben külön is kellett utalni. A tanács jelentőségét mutatja az

²⁰¹ ITŌ (1906) i. m. 36.

²⁰² De BECKER (1916) i. m. 133.

is, hogy rendkívüli helyzetben vagy intézkedések idején is működött, és kész volt arra, hogy a császár számára rövid időn belül szakmai támogatást nyújtson.²⁰³

A tanács jelentőségét nemcsak az mutatta, hogy annak első elnöke a modern kori első miniszterelnöki tisztséget cserélte fel érte, hanem hogy annak minden ülésén Meiji császár mindvégig személyesen jelen volt. A feljegyzések szerint a hosszú órákon át tartó tárgyalásokon a császár csendben, figyelmesen ült.²⁰⁴

3.4.4. Genrō-in

A Meiji-alkotmány ugyan nem nevesítette, és nem is a kormányzati rendszerhez tartozott ez a Japánra egyedülállóan jellemző tanácsadó testület, azonban jelentőségét a meiji-kori források egyöntetűen megerősítik. A genrō jelentése ‘idős államférfiak’, ebből kifolyólag tagjai nagyrészt a volt miniszterek körül kerültek ki. Hangsúlyozandó, hogy nem volt kormányzati szerv, egy testületi tanácsadó szervként működött, amely a császár legfontosabb döntéseit készítette elő, akár kormányzati kinevezések, akár nemzetközi szerződések esetében.

1876-tól kezdve működött ez az alapvetően informális, egyszeri, lényegében egyetlen nemzedék tagjaira és néhány tartomány szűk regionális háttérre támaszkodó, szociológiai elemzésekben ‘oligarchikusnak’ nevezett, hatalmi szempontból nagyon befolyásos testület. Tagjait gyakran tekintik a ‘meiji-kori modernizáció’ tulajdonképpeni irányítóinak, ‘stratégáinak’, a korabeli japán államépítés és ideológia tényleges kidolgozóinak. Első tagjai közé tartozott – többek között – *Itō Hirobumi*, *Yamagata Aritomo* és *Inoue Kaoru*. Működésének jogszabályi alapjai nem ismertek, jelentősége alapvetően a Meiji-korszakra, és Taishō-korszak első éveire tehető, amíg tagjainak nagy része aktív volt.²⁰⁵

A testület fennállásának évtizedei alatt államszerkezeti szempontból is jelentős kiegyensúlyozó szerepet vitt olyan területeken, ahol a hatalmi rendszer sodródási tendenciáival szemben az alkotmány nem biztosított elégséges mértékben intézményi ellensúlyokat. Ez a természeténél fogva sokáig kevésbé átlátható, látenszen maradó szerep fokozatos megszűntével vált felismerhetőbbé.²⁰⁶

²⁰³ ITŌ (1906) i. m. 107–109.

²⁰⁴ KEENE (2002) i. m. 419.

²⁰⁵ ABE (1988) i. m. 12–13.

²⁰⁶ A testület működésének sajátosságaira és jelentőségére Gergely Attila egyetemi adjunktus hívta fel a figyelmemet.

3.5. A Meiji-parlament (帝國議會 *teikoku-gikai*)

3.5.1. A meiji-kori parlament megalakulása

A Meiji császár által 1868-ban kibocsátott ötcikkelyes eskü a korszak előtt álló legfontosabb intézkedések között első helyre tette (bár konkrétan nem részletezte) a tanácskozó testületek meghallgatását azzal a céllal, hogy a legfontosabb politikai döntéseknek szélesebb körű, konzultatív háttérrel biztosítson. A parlament szerepe annyiban sajátos, hogy az ötcikkelyes eskü általános célkitűzése mellett a nyugati hatalmak konkrétan elvárták egy népképviseleti alapon működő szerv létrehozását.

Ennek nyomán már a hetvenes évektől élénk vita indult meg a parlament létrehozásáról. Ebben a tekintetben az első jelentős kezdeményezés 1874 januárjában látott napvilágot nyolc korábbi kormányzati tisztségviselő aláírásával a *Nisshin shinjishi* hasábjain népképviseleti gyűlés alapításáról szóló javaslat címen.²⁰⁷ A javaslat előrevetítette, hogy Japán 'civilizációjához' szükséges az állampolgárok nagyobb autonómiája és szabadsága, ami a népképviseleti alapon választott parlament útján valósulhatna meg.²⁰⁸

Az alkotmányos politikai rendszer létrehozására irányuló első hivatalos kezdeményezés 1875 áprilisában jelent meg,²⁰⁹ és ennek nyomán az első alkotmánytervezet 1876 októberében készült el, szerzője *Mutsu Munemitsu* volt.

Az 1878. július 22-i rendeletek nemcsak az ország közigazgatási egységeit rajzolták újra, s vezették be a helyi adók rendszerét, hanem létrehozták a tartományi gyűléseket is, amelyeknek a tartományi költségvetést meg kellett vitatniuk. Egyebekben a tartományok előjárói igyekeztek a tartományi gyűléseket korlátozni, azonban e gyűléseknek lehetőségük nyílt arra, hogy ne csak a tartományi kormányzókhoz, de a központi kormányzathoz is eljuttathassák észrevételeiket.²¹⁰

Ezt követően bocsátotta ki a császár a rendeletét 1881-ben, amelyben a parlament (*gikai*) létrehozását javasolta, s amelynek alakuló ülésére végül az alkotmány által előírt módon, az alkotmány hatálybalépésének napján került sor.

Az első parlamenti (képviselőházi) választásokat 1890 nyarán tartották, amelyen az akkor körülbelül 40 milliós ország lakóinak alig 1 százaléka rendel-

²⁰⁷ KIM (2007) i. m. 101–102.

²⁰⁸ KIM (2007) i. m. 101–102.

²⁰⁹ Uo. 105.

²¹⁰ ABE (1988) i. m. 11.

kezett választójoggal.²¹¹ A választásokat követően Tokióban, 1890. november 29-én tartotta meg alakulós ülését a birodalmi parlament képviselőháza. Az egész Ázsia történetében elsőnek számító népképviseleti parlament összehívására Meiji császár kezdeményezésére került sor.

Amint azt az előzőekben is láttuk, a szuverenitás forrása a Meiji-korban maga a császár volt, ezt a Meiji-alkotmány 4. cikke egyértelműen rögzítette. Ennek alapján nem meglepő, hogy a Meiji-alkotmány hatálybalépését követően kinevezett első miniszterelnök, *Itō Hirobumi* által jegyzett alkotmánykommentár a birodalmi parlamentet az alábbiak szerint jellemzi: részt vesz a törvényalkotásban, de a szuverén hatalomnak nem része.²¹² Továbbá, a parlament felügyelte a kormányzat működését.

A kétkamarás parlament szükségességével kommentárjában *Itō* részletesen foglalkozik. Meggyőződése, hogy a japán nép felsőbb rétegeinek is képviselthez kell jutnia, hiszen a képviselőházi közvetlen választás útján megválasztott képviselőkkel együtt a két ház tudja a teljes japán népet és annak érdekeit megjeleníteni. Ezért is tartotta fontosnak, hogy mindkét ház hasonló jogosítványokkal rendelkezzen. Továbbá, *Itō* kommentárjában is visszaköszön az organikus állameszme, amelynek alapján az állami szervezet csak akkor működhet 'egészségesen', ha abban mindenki megfelelő szerepet kap. Az egykamarás rendszerekben *Itō* a részrehajlás és a többség zsarnokságának veszélyét látta, és leszögezte, hogy ahol képviseleti rendszer van, ott két kamarára van szükség.²¹³

3.5.2. A kamarák összetétele

Az eredetileg 251 fős főrendi ház (貴族院 *kizoku-in*) tagjai a császári család felnőtt tagjaiból, bárókból, továbbá a császár által kinevezettekből kerültek ki. A főrendi ház elnökét és alelnökét a császár nevezte ki hét évre, ez is utal a császár és e kamara közötti szorosabb kapcsolatra. A főrendi ház összetételét a főrendi házról szóló, 1889. évi 11. számú császári rendelet szabályozta. A főrendek két csoportja: 1) hercegek, tehát a császári család tagjai, 25 éves koruk betöltésével taggá váltak. 2) A bárók esetében is feltétel volt a 25 éves kor elérése, megbízatásukat választással nyerték, mégpedig az egyazon társadalmi rendbe tartozók közül kerültek ki a választók és választhatók. A megválasztott bárók

²¹¹ KIM (2007) i. m. 202–203.

²¹² RAMSDELL (1992) i. m. 3.

²¹³ ITŌ (1906) i. m. 68.

száma azonban nem haladhatta meg az adott rendhez tartozók teljes számának egyötödét. Megbízatusuk hét évre szólt. A cselekvőkéességében korlátozott, gyengeelméjű vagy büntetőeljárás alatt álló bárók sem aktív, sem passzív választójoggal nem rendelkeztek, a sintó papok és méltóságok pedig csak választásra voltak jogosultak.²¹⁴

A főrendi ház tagjainak harmadik csoportját – a császári család tagjai és a bárók után – a császár által kinevezettek képezték. A közvetlenül a császár által kinevezettek egyik körét az állam érdekében kifejtett értékes szolgálatuk elismeréseként, élethosszig tartó tagsággal rendelkező, 30 évet betöltött személyek jelentették. Számuk eredetileg 61 volt, majd a fokozatos bővülés eredményeként 125 főben lett maximálva. A császár által kinevezetteknek a másik köre a legtöbb adót fizetők közül került ki. E kör tagjait, a bárokhoz hasonlóan részletes módon szabályozottan, tartományi egységenként a 15 leggazdagabb adófizető maguk közül választotta meg. Azaz minden egyes *'ken'*, illetve *'fu'* (prefektúra) egy-egy személyt juttatott ezen a módon a főrendi házba, aki a császári kinevezéssel hét évre szóló megbízatást kapott. Tételese szabályozta a császári rendelet, hogy a legtöbb adófizetők közül sem aktív, sem passzív választójoggal nem rendelkeztek a gyengeelméjűek, cselekvőképtelenek, elítéltek, amennyiben három év nem telt el a büntetés letöltésétől, továbbá akik a választással összefüggésben követtek el bűncselekményt, végül, de nem utolsó sorban a hadsereg és a tengerészet állományának aktív tagjai.²¹⁵

A főrendi ház tagjának megbízatása császári rendelet útján megszűnt, amennyiben szabadságvesztésre ítélték. Abban az esetben, ha a főrendi ház egyik tagja megbízatásának megszűnését – annak magatartása miatt – a főrendi ház megszavazta, a végső döntést a császár hozta meg, a főrendi ház elnökének jelentése alapján. Fontos megjegyezni, hogy a császári család tagjai nem mondhattak le megbízatásukról, a tagság, származásuknál fogva, élethosszig megillette őket a felnőttkor betöltésétől kezdődően. Ellenben a főrendi ház többi tagja, mind a bárók, mind a császár által kinevezettek lemondhattak főrendi házi helyükről.

Az eredetileg 300 fős képviselőház (*shugi-in*) összetételét a választások kitűzését megelőző legalább egy évben, legalább tizenöt yen évi adót fizető, egy helyben lakó, 25 év feletti férfiakból közvetlenül választott képviselők alkották. A választás menetét, a főrendiháztól eltérően, ahol a császári rendelet volt

²¹⁴ Uo. 70–71.

²¹⁵ De BECKER (1916) i. m. 135.

a jogforrás, törvény szabályozta. A passzív választójog alsó korhatára harminc év volt. A tagokat közvetlenül, titkos szavazás útján választották meg.²¹⁶

Sem aktív, sem passzív választójoggal nem rendelkeztek a cselekvőképtelenek, fizetéseképtelenek, nemesi házak fejei, katonai és haditengerészeti állomány aktív tagjai, iskolai diákok. Nem voltak választhatók többek között a sintó papok és méltóságok, a kormányszatnak a választással kapcsolatos feladatokat ellátó tisztviselői, továbbá a bírák, az ügyészek és a rendőrök.²¹⁷

A képviselőház tagjainak megbízatása megszűnt a ház feloszlatásával, a képviselő halálával, kizárással, lemondással és a megbízatás kitöltésével.

A két házban az együttes tagságot a Meiji-alkotmány tiltotta, azaz egyszerre senki sem lehetett mindkét kamara tagja. Fontos megjegyezni, hogy míg a képviselőház feloszlatását az alkotmány lehetővé tette, addig a főrendi ház esetében ezt az intézményt nem ismerte. Ugyanakkor, a képviselőház feloszlatása esetén a főrendi ház ülését fel kellett függeszteni.²¹⁸

3.5.4. A parlament működése

A parlament szerepe a hatalomelválasztás korlátozott jellegéből és a császári szuverenitásból adódóan igen korlátozott volt. Az alkotmány 7. cikke alapján a parlament ülésének összehívása, megnyitása, berekesztetése, feloszlatása mind a császár hatáskörébe tartozott. A parlament alkotmányos súlyát jól mutatja az a tény is, eleinte évente egy²¹⁹ rendes ülésszakra ült össze, amely legfeljebb három hónapig tartott. Az ülés megnyitását követően a határozatképesség megállapításához a megválasztott tagok legalább egyharmadának jelenléte volt szükséges. Az eredményes szavazásokhoz főszabály szerint a jelenlévő tagok abszolút többségének azonos szavazatára volt szükség, szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata döntött.²²⁰ A parlament ülései főszabály szerint nyilvánosak voltak, azonban parlamenti határozat vagy kormány kérése nyomán, az elnök elrendelhetette zárt ülés tartását, különösen külügyi, bizonyos pénzügyi és egyes személyi kérdések esetében.²²¹

²¹⁶ FUJII (1940) i. m. 206–207.

²¹⁷ A képviselőház tagjainak választásáról szóló törvény, 13–17. cikk.

²¹⁸ FUJII (1940) i. m. 206–209.

²¹⁹ Meiji-alkotmány 41. cikke.

²²⁰ Meiji-alkotmány 47. cikke.

²²¹ Meiji-alkotmány 48. cikke, ITO (1906) i. m. 86.

Az ülésszak első napját általában december közepén tartották, amit rövid időn belül többhetes újévi szünet követett, aminek eredményeképpen évente körülbelül hat napot tett ki a ténylegesen ülésezéssel töltött napok száma.²²² Rendkívüli ülésekre sor kerülhetett és került is, főszabályként választásokat követően, a központi költségvetéssel összefüggésben. Az ülésszak működése és időtartama szempontjából fontos utalni a Meiji-alkotmány azon rendelkezésére is, amelynek alapján egy elutasított törvényjavaslat vagy a császár által ki nem hirdetett törvény egy ülésszakon belül ismételten nem volt tárgyalható.²²³

A parlament korlátozott szerepéből adódóan a parlamenti viták súlyponti helye a plenáris ülés volt, a bizottságok szerepe nem volt kiemelkedő. E korszakban három féle bizottság működött: házbizottság, állandó bizottságok költségvetés, pénzügyi ellenőrzés és fegyelmi ügyekben, valamint a törvényjavaslatokat megtárgyaló eseti bizottságok. Ez utóbbiak állandó státuszra emelésére a XX. század harmincas éveinek elején történetek kísérletek, ám ezek elbuktak, és változást a bizottsági rendszer megerősítésében csak a második világháború utáni időszak hozott.²²⁴

A birodalmi parlament legfontosabb alkotmányos feladatköre a törvényjavaslatokhoz szükséges hozzájárulás biztosítása volt, azaz a folyamatban lévő törvényjavaslatok megtárgyalása. Ehelyütt érdemes egy általánosabb kérdést feltenni: mely kérdések szabályozása esetében volt szükség meiji-kori Japánban a törvényi szintű normára? *Itō* kommentárjában igen formális választ adott e kérdésre: az alkotmány által meghatározott esetekben és törvénymódosítás esetében.²²⁵ Az alkotmány számos területet kifejezetten nevesített: hadi állapot következményei, állampolgárság, alapvető jogok és kötelezettségek, választás, bíróságok, költségvetés, adózás és a számvevőszék.²²⁶

A parlamenti hozzájárulás azonban a Meiji-korban leginkább csak az állami költségvetéssel összefüggő bevételek és kiadások kapcsán bírt jelentőséggel, mivel a törvényalkotási folyamatra a kormány és a császár is közvetlen hatást tudott gyakorolni. Ennek alapján a költségvetési törvényjavaslatot – amelyet csak a kormány nyújthatott be – először a képviselők háza vitatta meg, azt követően a főrendi ház. A költségvetési törvényjavaslat megvitatása és elfogadása

²²² RAMSDELL (1992) i. m. 5.

²²³ Meiji-alkotmány 39. cikke.

²²⁴ BAERWALD (1974) i. m. 88.

²²⁵ *Itō* (1906) i. m. 76.

²²⁶ Külön kérdést képvisel a császári családról szóló 'törvény', hiszen ez csak nevében törvény, valójában egy császári rendelet, amelynek módosításához sem volt szükség parlamenti tárgyalásra. Ld. Meiji-alkotmány 74. cikkét.

mellett, amely jogosítványokkal tehát már a birodalmi parlament is rendelkezett, a javaslat módosítására csak nagyon korlátozott lehetősége volt a parlamentnek. Parlamenti támogatás hiányában az előző évi költségvetést kellett alkalmazni. Hasonló volt a szerepe a parlamentnek az adótörvényeknél is, azaz megvitathatta és megszavazhatta azokat.

E korlátozott szerep nemcsak a császári szuverenitásból fakadt, hanem abból a tényből is, hogy a Meiji-korszakban a kormány és a *genrō-in* kör fokozatosan kibontakozó ellenzéke hallathatta hangját leginkább a parlamentben. Meg kell azonban említeni, hogy a Meiji-alkotmány mindkét ház számára biztosította a törvényjavaslat önálló beterjesztésének lehetőségét.²²⁷ Itō kommentárja meg is erősíti, hogy a parlament által beterjesztett törvényjavaslatok a kormányzati törvényjavaslattal teljesen azonos rangban helyezkednek el, elfogadásuk és császári kihirdetésük esetén teljesen egyenrangúnak kell tekinteni azokat.²²⁸

A parlament mindkét háza számára további jogosítványokat tartalmazott a Meiji-alkotmány, aminek alapján a kormányzat ellenőrzése keretében kérdések feltevésére volt lehetőség, továbbá kormányzati tájékoztatás kérésére a legkülönbözőbb ügyekben. Szintén alkalma nyílt a parlamentnek arra, hogy a császártól írásban tájékoztatást kérjen, továbbá egy császári felszólalásra közvetlenül reflektáljon, kifejezze elismerését, továbbá a császárt – méltóságának teljes tiszteletben tartása mellett – tájékoztassa álláspontokról, véleményekről. Nem volt ugyanakkor hatásköre a hadiállapot elrendelésére, szerződések kihirdetésére és a fegyveres erők irányítására, továbbá a császári udvar igazgatása is a parlament hatáskörén kívül állt.²²⁹

3.5.5. A képviselői egyéni jogok

A parlamenttel kapcsolatosan érintendő következő kérdések a ház működésével,²³⁰ a képviselők munkájával függnek össze, mint például a képviselői kizárás, mentelmi jog felfüggesztése stb.

E ponton pedig elérkeztünk a képviselői egyéni jogok csoportjához. A képviselők mentelmi jogát a Meiji-alkotmány elismerte (53–54. cikk), ennek alapján nem voltak felelősségre vonhatók a munkájukkal összefüggésben a parlamenten

²²⁷ Meiji-alkotmány 38. cikke.

²²⁸ Itō (1906) i. m. 77.

²²⁹ Fujii (1940) i. m. 126–127.

²³⁰ Meiji-alkotmány 51. cikke.

belül tett nyilatkozataikkal, leadott szavazataikkal összefüggésben, megillette őket a szólás- és véleménynyilvánítás szabadsága. Azaz, csak a parlamenten belül élvezték teljes mértékben a mentességet, házon kívül nyilatkozataikért az általános szabályok szerint feleltek. Továbbá, eljárás ellenük, a tettenérés és az állam elleni bűncselekmények kivételével, csak a ház hozzájárulása esetén volt indítható. A további egyéni képviselői jogok katalógusába a Meiji-korban beletartozott a kérdés feltétele a kormánynak, törvényjavaslatok benyújtása, a már említett szólás szabadsága, továbbá az illetményhez és utazási költség térítéshez való jog.²³¹

Az alkotmány rendelkezett továbbá²³² a parlament és a választók, pontosabban az állampolgárok közötti alkotmányos kapcsolattartásról is, amikor kimondta, hogy minden állampolgár kérelemmel fordulhat a parlamenthez, amely azt meg is vitathatja. Természetesen, az állampolgári indítványok és kérelmek tárgyalása kapcsán a parlament semmilyen kötelezettséggel nem rendelkezett, ugyanakkor a képviseleti elvet erősítette ez a rendelkezés, amely által közvetlenül is fordulhattak az állampolgárok a parlamenthez.

Az alkotmány sajátos jogforrási jellegéből adódóan az alkotmány 73. cikke alapján az alkotmánymódosítás kezdeményezése a császár kizárólagos hatásköre volt. Azaz, sem a parlament, sem a kormány nem kezdeményezhette az alkotmány módosítását, csak maga a császár. Amennyiben sor került volna az alkotmány módosítására, akkor annak megvitatásához a kamarák összes tagjai kétharmadának jelenléte lett volna szükséges. A Meiji-alkotmány csak ebben az esetben, az alkotmány módosítása esetére írta elő a minősített többséget. Ez a cikk tovább erősíti a császár és az alkotmány közötti szoros kapcsolatot, de leginkább az alkotmány sérthetetlenségét.²³³

A végrehajtó és törvényhozói hatalom korlátozott elválasztása, de még inkább a parlament hatáskörének szimbolikus jellege abban is kitűnt a Meiji-alkotmányból, hogy – amint azt már korábban említettük – a kormány parlamenti felelősségét nem ismerte. A minisztereket a császár nemcsak kinevezhette, hanem bármikor el is mozdíthatta. A miniszterek a császárnak voltak közvetlenül felelősek, és egyenként, mivel ebben a korszakban nem volt ismert a kormány mint testület felelőssége Japánban. Önmagában az is sokat mond, hogy a kormány kapcsán az alkotmány csupán a miniszteri ellenjegyzésről

²³¹ De BECKER (1916) i. m. 141.

²³² Meiji-alkotmány 50. cikke.

²³³ HIROTA (2000) i. m. 520–524.

rendelkezett az 55. cikkben, ami pedig a császári felelősségnélküliséget és sértetlenséget teljesítette ki.²³⁴

A parlament összetétele a korszakban fokozatosan bővült, hiszen 1925-ben az általános férfi választójog bevezetésével 1928-tól kezdődően 466 képviselő került megválasztásra. Ekkor már a teljes népesség közel 20 százaléka, körülbelül 12 millió japán férfi rendelkezett választójoggal. A korabeli képviselők tevékenységét számos krónika őrzi, az erkölcsi vagy korrupciós botrányokhoz nem volt szükség nyugati modellekre, ezek mintegy ‘maguktól’ bekövetkeztek. Az újraválasztás lehetőségét nem korlátozta semmilyen rendelkezés, így számos képviselőházi tag mandátuma igen hosszú ideig tartott: a ‘rekorderek’ táborát *Ozaki Yukio* liberális képviselő vezeti, aki az 1890. novemberi alakuló üléstől egészen 1953-ig folyamatosan tagja volt a parlamentnek.

3.6. Igazságszolgáltatás a Meiji-korban

A Meiji-fordulatot követően 1871-ben Tokióban hozták létre az első önálló bíróságot, majd 1872-ben a kereskedelem számára megnyitott kikötőkben is bíróságok álltak fel. 1875-ben pedig elrendelték a Legfelső Bíróság (*Daishi-in*) létrehozását, továbbá az igazságügyi ‘miniszter’ feladatkörébe került a bírósági szervezetrendszer felügyelete, azonban az egyes, folyamatban lévő ügyekre már nem lehetett befolyása. A bírósági szervezeten belül megjelentek a kerületi, városi, illetve felsőbíróságok, ahol a fellebbezés lehetővé vált.²³⁵

A bírósági szervezetrendszer egészen az alkotmányozás előrehaladtáig a francia igazságszolgáltatási rendszert vette át, elnevezésében is. A Legfelső Bíróság elnevezése a francia *Cour de Cassation*-nak felel meg, de az alsóbb szinteken is szó szerint átvették a francia megfelelőt: Chian-saibansho (*Justice de paix*), shishin-saibansho (*Tribunal de première instance*), koso-saibansho (*Tribunal d’appel*).²³⁶

A fenti kezdeti reformok után az alkotmánnyal egy időben, a német *Otto Rudorff* tervezete alapján készült el a bírósági szervezetről szóló törvény, amelyet 1890-ben fogadtak el.²³⁷

²³⁴ ABE (1988) i. m. 14–15.

²³⁵ LUNEY (1993) i. m. 122–125.

²³⁶ ITOH (1989) 10. *Itoh* arra is rámutatott, hogy amikor a francia felsőbíróságot átnevezték, a japán felsőbíróság elnevezése is megfelelően módosult: *Cour d’appel* (*kosoin*).

²³⁷ NAKAMURA (1971) i. m. 80–81. Megjegyzi ugyanakkor azt is Nakamura, hogy a polgári perrendtartással szemben a bírósági szervezetrendszerről szóló törvényt nem lehet „csupán

A Meiji-alkotmány ötödik fejezete tartalmazta a bíróságokra vonatkozó rendelkezéseket. A kormánytól és a parlamenttől eltérő önálló bírósági fejezet előremutató ugyan, azonban sem az alkotmány kommentárja, sem a későbbi gyakorlat nem bizonyította azt, hogy valójában szétvált volna egymástól a végrehajtó és az igazságszolgáltatási hatalmi ág.

Itō kommentárjában is elismeri a végrehajtás és igazságszolgáltatás közötti alapvető különbségeket, valamint a képzett és törvényi előírásoknak megfelelő bírák alkalmazásának szükségességét, azonban kijelenti, hogy az igazságszolgáltatás a végrehajtás egyik ága, azaz attól elkülönül, de az alá tartozik.²³⁸

A Meiji-alkotmány 57. cikke alapján az igazságszolgáltatást a bíróságok törvény alapján, a császár nevében végezték. Ez utóbbi arra utal, hogy az igazságszolgáltatás végső soron a császári szuverenitásból fakadt, mivel minden hatalomnak ő volt a forrása. A bírák kinevezése szintén a császár feladata volt, a bírák az ő nevében ítéleztek. A bírák működésük tekintetében élveztek függetlenséget, azaz a Meiji-alkotmány is előírta, hogy önálló bírósági szervezetrendszer keretében működik majd az igazságszolgáltatás, továbbá az 58. cikk alapján törvényi feltételek betöltése esetén volt e tisztség gyakorolható és annak megfosztása is csak büntetőjogi felelősségre vonás vagy igazgatási jogkörben hozott büntetés miatt volt lehetséges.²³⁹

A bírói tisztség betöltésének előfeltétele, a korábbi feudális hagyományoktól eltérően, már a megfelelő képzettség megszerzése volt. A bírák függetlenségét az is elősegítette, hogy kinevezésüket az egyetemi tanulmányok befejezését követően, az igazságügyi minisztérium által felügyelt, tizennyolc hónapos gyakorlat teljesítése után szerezhették meg, amely a fenti kivételektől eltérően élethosszig tartott.²⁴⁰

A bírósági szervezetről szóló törvény négyfokozatú bírósági rendszert hozott létre. A rendszer csúcsán állt a Legfelső Bíróság, amelyben büntető és polgári kollégiumok működtek, és ötfős tanácsban hozta meg döntéseit, s legvégső fellebbviteli fórumként működött. A Legfelső Bíróság alatt az összesen hét, területileg illetékes fellebbviteli bíróság ítélezett, amelyben szintén büntető és polgári kollégiumok létesültek, és háromfős tanácsban az ún. helyi bíróságok által

puszta másolatnak” tekinteni. Értelemszerűen ezzel a francia alapokat porosz modell mentén szervezték újjá.

²³⁸ *Irō* (1906) i. m. 114.

²³⁹ Ismerte azonban a bírósági szervezetről szóló törvény az ún. átmeneti nyugdíjazás (*hishoku*) intézményét is, amely mellett az illetmény egyharmadára volt jogosult a bíró. *Irō* (1906) i. m. 116.

²⁴⁰ De *BECKER* (1916) i. m. 141–144.

első fokon megtárgyalt ügyekben határoztak. Elsőfokú bíróságként az összesen negyvenkilenc tartományi bíróság, illetve a kisebb jelentőségű ügyekben, például ingatlan nyilvántartás vagy egyes családjogi, öröklési jogi kérdésekben az összesen háromszázegy, egyesbíróként eljáró 'járásbíróság' rendelkezett hatáskörrel.²⁴¹ Az ügyészégi szervezet a bírósági rendszerrel szimmetrikusan épült ki.

A Meiji-alkotmány 60. cikke alapján, törvényben meghatározott esetben, különbírószágok létesítésére volt alkotmányos lehetőség. E bíróságok azonban csak törvényi felhatalmazás alapján kezdhették meg működésüket.

A Meiji-alkotmány 61. cikke egyrészt külön törvény alapján felhatalmazást teremtett a közigazgatási bíróság felállítására, amely a közigazgatás működésével összefüggésben keletkezett jogsértések tekintetében felülvizsgálati jogosítvánnyal bírt. Másrészt arról is rendelkezett, hogy a közigazgatási ügyekben hozott határozatok bírósági úton nem támadhatók meg. Azaz, nem ismerte el a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatát. 1890-ben kibocsátott, közigazgatási bíróságokról szóló törvény egyetlen bíróságot hozott létre Tokióban, amely a közigazgatási határozatok egy szűk körét vizsgálhatta, ugyanakkor e bíróság határozatai ellen jogorvoslatra nem volt lehetőség.²⁴²

E rendelkezés értelmezésénél emlékeztetnünk kell arra, hogy a Meiji-alkotmány nem ismerte az államhatalmi ágak elválasztását, sem a közigazgatási ügyek elleni rendes bírósági felülvizsgálati eljárást.²⁴³ A közigazgatási bíróság elnevezés pedig könnyen félreérthető, mert a gyakorlatban nem, mint bíróság, hanem mint közigazgatási hatóság járt el. Amennyiben lehetőség nyílt volna a bíróságoknak, hogy felülvizsgálják, akár a közigazgatási ügyekben hozott határozatot, akkor azzal a végrehajtó és törvényalkotói hatalom feletti igazságszolgáltatási túlsúlyt kodifikálták volna, amely nem fért össze a tennőrendszerrel.²⁴⁴ A közigazgatási bíróságok szervezeti és működési rendje különbözött a rendes bíróságokétól, a bírói tisztséget is általában nyugdíjas kormányzati tisztviselők töltötték be.²⁴⁵

Az igazságszolgáltatás kapcsán meg kell jegyezni, hogy annak szervezeti felépítése, a rendes bíróságok területén legalábbis, egyértelműen a kontinentális hagyományokra emlékeztetett, de *Noda* professzor azt is hangsúlyozta, utalva

²⁴¹ FUJII (1940) i. m. 301–306.; ITŌ (1906) i. m. 115–116.

²⁴² ULE (1984) i. m. 650.

²⁴³ LUNEY (1993) i. m. 124.

²⁴⁴ ITŌ (1906) i. m. 120–121.

²⁴⁵ LUNEY (1993) i. m. 123–125.

Koschaker professzor bevezetőben idézett megállapítására, hogy a meiji-kori igazságszolgáltatás gyakorlatában továbbra is a kulturálisan elfogadott normák maradtak előtérben az átvett külföldi jogszabályok eredeti tartalmi kritériumával szemben.²⁴⁶

A bírósági szervezetről szóló törvény is része volt a modern jogrendszer létrejöttét szabályozó törvényeknek, amelyek a Meiji-alkotmánnyal együtt az egyenlőtlen szerződések felülvizsgálatának előfeltételét jelentették.

3.7. „Alapjogvédelem” és a Meiji-alkotmány

A Meiji-alkotmány nem tartalmazott az európai felvilágosodás értelmében vett emberi jogokat, az alapvető jogokat a császár által alattvalóinak nyújtott ajándéknak tekintették.²⁴⁷ A Meiji-alkotmány II. fejezete ugyanakkor az „állampolgárok alapvető jogai és kötelességei” alcímet viselte. E jogosultságok korlátozott jellegére a fejezet két utolsó cikke különösen rávilágít. A 31. cikk alapján ugyanis, háború idején vagy rendkívüli helyzetben, a felsorolt alapvető jogok és kötelességek a császári hatalom gyakorlását nem befolyásolhatták. Ebben a rendelkezésben *Fujii* professzor a szuverén kivételes hatalmának megnyilvánulását látja. Szerinte ugyanis a japán állampolgárok jogai nem korlátlanok, mivel a császári hatalom, a császári szuverenitás az egyetlen, ami nem korlátozható. A császári hatalom isteni eredetű, míg bármilyen állampolgári jog a császárnak köszönhető.²⁴⁸

A fejezet 32. cikke pedig úgy rendelkezett, hogy az alapjogok a katonaságnál és a haditengerészetnél csak annyiban érvényesülhetnek, amennyiben azok a testületek szabályzataival nem ellentétesek. E két cikknek a jelentősége azonban nem annyira a Meiji-korszakban mutatkozott meg, inkább a Shōwa-korszak első felében.

Az alapvető jogok kapcsán további szűkítést jelentett, hogy azok címzettjei kizárólag a japán állampolgárok voltak. Azaz, az alkotmány alapjogi rendelkezései nem terjedtek ki a Japán területén tartózkodó nem japán állampolgárokra.

Az alapjogok értelmezése tekintetében érdemes rövid történeti visszatekintést adni, mivel az a császár és az alattvalók közötti sajátosan japán viszonyrendszer történelmi fejlődésének eredménye. A koraközépkori időkben a császárok

²⁴⁶ NODA (1992) i. m. 58.

²⁴⁷ BEER–MAKI (2002 i. m. 180.

²⁴⁸ FUJII (1940) i. m. 180.

az alattvalóik felé minden évben egyszer kifejezték szeretetüket, és országuk kincsének tekintették őket, cserébe az alattvalók hűséget és engedelmességet fogadtak a császárnak, és életüket boldognak tekintették.²⁴⁹ A samuráj családok és klánok időszakában ez a szoros kapcsolat a társadalom és a császár között meggyengült, azonban a Meiji-korszak e tekintetben is a X. század előtti hagyományok felelevenítését jelentette.

A Meiji-alkotmány alapjogi katalógusa elsősorban az állampolgárok alapvető kötelességeit sorolta fel, továbbá a néhány nevesített alapjog esetében a megfogalmazásból az alapjogok korlátozott volta ismerhető fel. A Meiji-alkotmány alapján minden egyes alapjog csak a törvényi keretek között érvényesült, ezzel pedig az alkotmány egyúttal felhatalmazást biztosított az alapjogok törvényi korlátozására. Ennek alapján a Meiji-korban ezen jogok feltétlen gyakorlása nem volt biztosított.²⁵⁰

A Meiji-alkotmány 19. cikke a hivatalviselés feltételeit határozta meg, amely alapján a korábbi társadalmi, származási szempontok helyett a hivatali tisztségek betöltése életkor és szakmai követelmények függvénye lett. Azaz, a Meiji-alkotmány megnyitotta az államapparátust a társadalom szélesebb rétegei előtt is.²⁵¹

A Meiji-alkotmány 20. cikke hadkötelezettséget írt elő, amely szintén régi történelmi hagyományokra nyúlt vissza, hiszen a császárért való szolgálat, a haza védelme a Taika-reform korszaka óta megkülönböztetett jelleggel bírt. A hazáért való önfeláldozás a császárnak való engedelmességből fakadt. A hadkötelezettség már a Meiji-korszak elején bevezetésre került minden húszéves férfi számára, és háború idején a 17 és 40 év közötti férfiak behívására kerülhetett sor. E cikk tehát a régi hagyományokat kodifikálta annak érdekében, hogy megőrizze a császári szolgálat értékét.²⁵²

A Meiji-alkotmány 21. cikke a közteherviselésről rendelkezett, amelynek gyökere szintén a Taika-reform idejére nyúlik vissza.

Az alapjogok rövid katalógusát a 22–30. cikkek tartalmazták:

- lakóhely szabad megválasztásához és változtatásához való jog,
- személyi szabadság védelme,
- bírói eljáráshoz való jog,
- lakóhely és magántulajdon védelme,

²⁴⁹ ITÖ (1906) i. m. 38–40.

²⁵⁰ MAKI (1993) i. m. 50.

²⁵¹ FUJII (1940) i. m. 161–162.

²⁵² Uo. 178.

- levéltitok védelme,
- vallás- és szólásszabadság védelme,
- petíciók benyújtásának joga.²⁵³

Az alapjogok azonban a Meiji-korban nem érvényesülhettek korlátlanul, nemcsak a fent már említett rendelkezések, hanem az egyes alapjogokra vonatkozó különleges korlátozások miatt sem. A lakhelyváltoztatás – ami az Edo-korszakban számos viszonylatban tiltott volt – a Meiji-korban is csak az ország területére vonatkozott, azaz nem foglalta magába a kivándorlás lehetőségét.

A magántulajdon védelme mindig a közösségi érdeknek megfelelően érvényesült, a vallásszabadság pedig addig terjedt, ameddig a vallási előírások a császári törvényeknek, szabályoknak megfeleleltek, azaz valamely vallási szabályra hivatkozva senki sem hivatkozhatott állampolgári kötelességei alól való mentességre. A petíciók benyújtásának a joga pedig csak azon személyekre vonatkozott, akik nem tartoztak a birodalmi Japán állami alkalmazottainak körébe.²⁵⁴

4. A militarizmus térnyerése – a felemelkedő nagyhatalom

Amint arra már utaltunk, a Meiji-korszak legfontosabb célkitűzéseit a *fukoku kyōhei* „gazdag ország, erős hadsereg”²⁵⁵ mottóban lehetne összefoglalni. Nemcsak az ipar fejlődött, a közjogi berendezkedés szilárdult meg, hanem közben a kelet-ázsiai erőviszonyok is átalakultak. Japán az amerikai Perry sorhajókapitány 1853. júliusi érkezésekor szembesült azzal, hogy a sōgunátus a fegyverkezés tekintetében teljesen elmaradt a nyugati hatalmaktól. Az erős hadsereg célkitűzése azt jelentette, hogy Japán Kelet-Ázsia nagyhatalmává fejlődjön, ennek pedig leghatékonyabb eszköze a Kína-központú status quo felbontása volt.

A felemelkedő nagyhatalom első állomása Okinawa volt, amely 1875-ig Kínához tartozott. Meiji császár 1873 februárjában még a kínai császárnak továbbította jókívánságait annak házasságkötése alkalmából,²⁵⁶ majd 1875-ben Ryu-Kyut Okinawa néven a japán államba olvasztották, leválasztva a Kínai Birodalomtól. Szintén 1875-ben létesítettek szerződéses kapcsolatokat

²⁵³ TAKII (2007) i. m. 53–54.

²⁵⁴ ITŌ (1906) i. m. 50–62.

²⁵⁵ Ld. REISCHAUER (1995) i. m. 105.; ODA (1992) i. m. 31.

²⁵⁶ KEENE (2002) i. m. 223.

Koreával, ahhoz hasonló, amelyet tizenhét évvel azelőtt az amerikai *Harris* követ a sógunátussal.

Az erős hadseregnek és a militarizmus térnyerésének egyik első, mindenki számára nyilvánvaló bizonyítéka Kína veresége volt az első japán–kínai háborúban (1894–1895). A japánok győzelme váratlanul érte a nyugati hatalmakat, különösen a japán hadi flotta kiépítésében sok támogatást és segítséget nyújtó angolokat.²⁵⁷ A háború következtében Japán Kína tekintetében szabad kezert nyert Korea felé, valamint annektálta Tajvant. Azaz Japán nemcsak, hogy elkerülte a gyarmatosítást a Meiji-korszak felülről kezdeményezett reformjai révén, de néhány évtizeden belül már területi követeléseket támasztott, regionális nagyhatalommá lépett elő. Ahogy a korabeli amerikai sajtó találóan megállapította: Kína legyőzésével a korábban barbárnak tekintett Japán a ‘civilizált’ országok sorába lépett.²⁵⁸

Korea, valamint Mandzsúria azonban nemcsak Japán számára, de a kelet-ázsiai gyarmatosítás kiterjesztésében érdekelt Oroszország számára is stratégiai célpont volt. Ez az érdekellentét vezetett ahhoz, hogy 1904 februárjában Japán megtámadta Oroszországot és a *Togo* admirális vezette flotta sorozatos győzelmeket ért el. Az 1905 szeptemberében aláírt békeszerződés alapján Korea japán befolyás alá került, és Oroszország lemondott Szahalin déli részéről, továbbá Oroszország kivonult Mandzsúriából.

Japán 1910-ben Koreát gyarmatává tette, a megszállás a második világháború végéig fennmaradt, s ez a két nép történetének sok tekintetben mindmáig kritikus fejezetét képezi.²⁵⁹

A gyarmatosítás utolsó fázisában, a kelet-ázsiai színtéren Japán vezetésével végbement változások az Oroszország ellensúlyozásában érdekelt nyugati hatalmak igényeivel nem ütköztek, sőt ugyanazon célból megkötötték az angol–japán barátsági szerződést (1902), majd az Amerikai Egyesült Államokkal is rendezték bevándorlási²⁶⁰ kérdéseiket (1907). Akkor még *II. Vilmos* német császár aggodalma a ‘sárga veszedelem’ térnyerése miatt viszonylag elszigetelt maradt.

²⁵⁷ *Antony Best*, a London School of Economics and Political Science professzora által a „*Britain, Japan and the Challenge of Pan-Asianism, 1895–1956*” címmel 2011. július 27-én Kiotóban tartott előadása alapján.

²⁵⁸ KEENE (2002) i. m. 484–510.

²⁵⁹ Amikor a japán elnyomók a legalapvetőbb emberi és szabadsági jogokat az anyanyelv szabad használatától kezdve semmibe vették, amikor sintóista templomok épültek Koreában és a koreaiak nevét is japánosították.

²⁶⁰ Az eset hátterében az állt, hogy Kaliforniában a lakosság kb. 1%-át kitevő japán bevándorlókat súlyosan diszkriminálták és szegregálták, aminek Theodore Roosevelt elnök és *Meiji* császár megállapodása vetett véget.

A Meiji-korszak végére teljesültek a Meiji-fordulat során elindított reformok főbb célkitűzései, hiszen a modern japán állam megszületett, elkerülte a gyarmati sort, sőt a nagyhatalmak sorába való emelkedésért is sikra szállhatott. A nyugati minták alapján elfogadott alkotmány és a főbb törvények egy európai mintájú, modern társadalom jogszabályait rögzítették, míg a japán társadalom túlnyomórészt valójában az ősi szokások szerint rendezte mindennapi viszonyait.²⁶¹

5. A Taishō-demokrácia korszaka

1912-ben, *Meiji* császár halála után, legidősebb fia, *Yoshihito* trónra lépésével kezdetét vette a Taishō-korszak²⁶² (1912–1926), amelyet gyakran Taishō-demokrácia néven emlegetnek, mivel a kabinetkormányzás és az általános férfi választójog bevezetésére is ebben a korszakban került sor. *Taishō* császár apja példája nyomán akart uralkodni, de hamar elhatalmasodó elmebetegsége²⁶³ folytán már a húszas évek elejétől kezdve ténylegesen fia, *Hirohito* uralkodott régensként.²⁶⁴

5.1. Kabinetkormányzás átmeneti bevezetése

A kormányzati rendszer tekintetében a brit kabinetrendszer alapjainak lerakása előtt röviden ki kell térni a haderő és a kormány közötti kapcsolatra. Amint azt a Meiji-alkotmánynak a kormányra vonatkozó rendelkezései kapcsán is kifejtettük, a hadsereg vezérkari főnöke a császárt közvetlenül is tájékoztathatta a tervezett katonai akciókról. 1900-ben, amikor *Yamagata Aritomo*²⁶⁵ másodízben töltötte be a miniszterelnöki tisztséget, elrendelte, hogy a hadügyi és a haditengerészeti tárcát csak aktív állományban lévő tisztek vezethetik. Ezzel, bár akaratlanul, sokban előkészítette a kormányzatban a militarizmus későbbi térnyerését.

²⁶¹ OKUDAIRA (1993) i. m. 7.

²⁶² A korszak elnevezésének jelentése: nagy igazság.

²⁶³ Egy alkalommal például a császár “nem tudta, miért ereszkedik térdre előtte éppen a belga követ, aki – a többi diplomatához hasonlóan – a császári fogadásra várt, és gondolataiba merülten cirógatni kezdte a jöember kopasz feje búbját.” Ld. KIRCHMANN (1990) i. m. 26.

²⁶⁴ Ld. UYESUGI (1923/24) i. m. 311–312. ; KIRCHMANN (1990) i. m. 24–27.

²⁶⁵ *Yamagata Aritomo* (1838–1922) a Meiji-alkotmánnyal összefüggésben már említettük, azonban legnagyobb érdemének a japán modern haderő megteremtését tekintik.

Yamagata intézkedésének következtében a hadügyi és haditengerészeti miniszterek felett mind személyi, mind politikai tekintetben csökkent a miniszterelnök befolyása. Ez a kérdés 1912 decemberére politikai válsággá súlyosbodott, ugyanis a hadügyminiszter lemondott, mivel a kormányfő nem támogatta a hadsereg újabb pénzügyi igényeit. Ez pedig a kormány bukását is jelentette. Ugyanakkor az új kormány megalakítására tett kísérletek is megszakadtak, mivel a haditengerészeti miniszter jelölése nem történt meg. Ezzel akarta ugyanis a haditengerészet jelezni a kormány felé, hogy nem támogat olyan politikát, amely csökkentené a hadászati kiadásokat. A megoldást *Taishō* császár rendelete jelentette, amelyben előírta a haditengerészet számára a kormánnyal való együttműködést. E császári rendelet mögött sokan a miniszterelnöknek jelölt személy hatását érezték és élesen bírálták a császári hatalom aktuálpolitikai célokra való felhasználását. E lépést követően az alkotmányos monarchia védelmében több politikai kezdeményezés is született.²⁶⁶

A frissen megalakult *Katsura-kormány* azonban hamar lemondásra kényszerült, aminek hátterében egy bizalmatlansági indítvány állt, amelyet *Katsura* miniszterelnök még a császár segítségével sem tudott megakadályozni. A császár ugyanis a bizalmatlansági indítványról való szavazás előtt öt napra felfüggesztette a parlament ülését. A politikai válság a miniszterelnök lemondásával oldódott meg. Ez pedig egy új – igaz átmeneti – korszak kezdetét jelentette. Azaz, a mandzsúriai incidens időszakáig, a miniszterelnöki jelölés szempontjából, a Meiji-alkotmány addigi bő harmincéves alkalmazásával ellentétben nem a titkos tanács és a *genrō-in* szerepe volt meghatározó, hanem a parlament képviselőházában legnagyobb képvisellel rendelkező párt támogatása. *Hara Takashi* személyében 1918-ban először került pártelnök²⁶⁷ és közrendű politikus a miniszterelnöki tisztségbe. Ez a tény önmagában átértékelte a parlament szerepét és jelentőségét a kormány mellett, és valódi politikai hatalmat ruházott a parlamentre, ami a demokrácia kialakulása szempontjából kulcsfontosságú.²⁶⁸

A *Taishō*-korszak elején kiobbant politikai válság azonban nemcsak a parlament szerepét erősítette meg a miniszterelnök támogatása szempontjából, hanem a politikai pártok súlyát is megnövelte. A még *Itō Hirobumi* által 1900-ben alapított *Seiyukai* a tízes évek elejére fokozatosan növelte befolyását. *Katsura* második miniszterelnöksége idején tapasztalta meg, hogy a politikai támoga-

²⁶⁶ LARGE (1997) i. m. 90–94.

²⁶⁷ *Hara Takashi* a *rikken seiyukai*, az alkotmányos kormányzás barátai elnevezésű, a korszak legbefolyásosabb pártjának elnöke volt, 1921-ben meggyilkolták.

²⁶⁸ DUUS (1968) i. m. 32–39.

tás nélküli „transzcendens kormányok”²⁶⁹ nehezen működőképesek, ezért célul tűzte ki, hogy kormányát támogató politikai pártot alakítson a parlamenten belül, egyfajta *Seiyūkai-ellenes* platformot. 1913-ban ez a *Seiyūkai-ellenes* csoportosulás *Dōshikai* néven parlamenti párttá alakult, ezzel letéve a kétpárti parlamenti politika máig ható kezdeményeit Japánban.²⁷⁰ A *Dōshikai* és egyéb kisebb formációk egy frakcióba tömörülésére 1925-ben, a választójogi törvény elfogadását követően került sor, s a formáció 1927-ben vette fel a később is használt *Minseitō* elnevezést.

Az egységes *Minseitō* megalakulásával a *Seiyūkai* kisebbségbe került a képviselőházban, aminek következtében 1928 januárjában a császár feloszlatta a képviselőházat. Az 1928 februárjában tartott választások két szempontból is alkotmánytörténeti jelentőségűek voltak: ekkor szavazhatott először a fizetett adóra való tekintet nélkül az összes felnőtt japán férfi, továbbá ezt a választást már valódi politikai kampány előzte meg.

A Taishō-korszakban a Meiji-alkotmány nem került módosításra, azonban rendelkezéseinek alkalmazása abba a demokratikus irányba mozdult el, amelyet a *jiyu minken undō* mozgalom képviselői már az alkotmányozás folyamataiban célul tűztek ki: egy brit típusú parlamentáris rendszer megteremtése felé.

5.2. Választójogi reform

A Taishō-demokrácia első pillanata maga a Taishō-korszak politikai válsága volt, ugyanis a korabeli japán sajtó nagy terjedelemben számolt be annak részleteiről, éz állampolgárok egyre nagyobb érdeklődést mutattak a politikai viták iránt, azonban a választójogi törvény akadályozta a valódi népképviselőlet érvényesülését.

Az általános férfi választójog bevezetéséért a legkorábbi kezdeményezések már az első japán-kínai háború idején napvilágot láttak, 1897-ben alakult meg a mozgalom az általános férfi választójogért (*Futsu Senkyo Kisei Dōmeikai*), amely a kérdés jelentőségére kezdte el felhívni mind a közvéleményt, mind a politika figyelmét. A képviselőház összetétele az aktív választójogi adócenzus fokozatos csökkentésével és a választókerületek átalakításával folyamatosan bővült.²⁷¹

²⁶⁹ Uo. 165–169. A transzcendens kormányok kérdéséhez ld. még MIYAZAWA (1976) i. m. 639.

²⁷⁰ YOUNG (1973) i. m. 228–232.

²⁷¹ 1900-tól a 300 tagú képviselőház 376 tagúra bővült, és az adócenzus 10 yenre csökkent, a

A mozgalom jelentőségét mutatja, hogy 1911 márciusában a képviselőház támogatta az általános férfi választójog bevezetéséről szóló előterjesztést, a főrendi ház többsége azonban elutasította a javaslatot.²⁷²

A mozgalom újabb lendületet az első világháború végén kirobbant ún. rizslázadások nyomán kapott. 1918 ugyanis Japán számára nemcsak új gyarmatokat és a világháború lezárását jelentette, de egyúttal a Meiji-korszak hetvenes éveitől tartó folyamatos gazdasági fejlődés első nagy korszakának, az ún. 'aranykornak' a végét, ugyanis a háború utáni időszakában csökkent a kereslet a korábbi japán export iránt, fokozatosan nőtt az infláció. Az áremelkedéssel együtt a rizs szabadpiaci ára is nőtt, ugyanakkor a kormányzat nagy mennyiségű rizst vásárolt fel nyomott áron a szibériai intervenció támogatására. A rizs árának emelése ellen kirobbant sok száz lázadásban milliók vettek részt.²⁷³

A korábbi 15 yenes cenzus után az 1920-as választásokon már az évi 3 yen adót fizető felnőtt férfiak is aktív szavazati jogot kaptak. Így a teljes lakosság több mint öt százaléka rendelkezett szavazati joggal. Azonban a rizslázadások nyomán megerősödött ellenzék képviselőinek már ez is kevés volt, 1922-ben az általános férfi választójog biztosítása érdekében törvényjavaslatot nyújtottak be. A javaslatot 1925 márciusában mindkét parlamenti kamara elfogadta, és 1925. május 25-én a császár ki is hirdette: bevezetésre került az általános férfi választójog, az adófizetési cenzusokat teljesen eltörölték.²⁷⁴ Cenzusként csak műveltségi feltétel maradt, mégpedig az írni-olvasni tudás.

A választójogi törvény értelmében minden 25. év feletti felnőtt cselekvőképes férfi választójoggal rendelkezett, kivéve a hadsereg vagy haditengerészet alkalmazásában állókat, állami vagy magánszemélyek adományából élő szegényeket, bizonyos állami tisztségviselőket, valamint a nemesi házfőket. Ezáltal az aktív választójoggal rendelkezők száma tizenkét millió före emelkedett, ami több mint húszszorosa a Meiji-korszak első választásán részvételre jogosultak számának.

A passzív választójoggal rendelkezők alsó korhatára 30 év volt. A négy évre választott képviselőházi tagok száma a reform alapján 464 főre bővült, továbbá az országot 366 egyéni választókerületre osztották. A szavazás titkos, mindenki egy jelöltre szavazhatott, és a mandátum elnyeréséhez a leadott szavazatok legalább egynegyedének megszerzése kellett.

helyben lakás pedig fél évre. RAMSDELL (1992) i. m. 5–7.

²⁷² UYESUGI (1913) i. m. 500–502.; UYESUGI (1923/24) i. m. 311–312.

²⁷³ <http://www.ndl.go.jp/modern/e/cha3/description06.html> (letöltés ideje: 2012. január 15.)

²⁷⁴ QUIGLEY (1926) i. m. 392–395.

A választójogi törvény támogatását a titkos tanács és a főrendi ház az ún. közbiztonság fenntartásáról szóló törvény (*chian-iji-hō*) elfogadásához kötötte. A törvény 1. szakasza kimondta, hogy akik a fennálló államrend (*kokutai*), és/vagy a magántulajdonra épülő rendszer megdöntésére törekszenek, továbbá azok, akik velük együttműködnek, életfogytiglani büntetésre ítéelhetők, tíz évet meg nem haladó kényszermunka mellett vagy nélkül.²⁷⁵ A törvény eredetileg a kommunista és radikális baloldali eszmék terjesztői ellen irányult, ám a későbbiekben a 'különleges rendőrség' minden ellenségesnek ítéelt eszme követőjével szemben alkalmazta.²⁷⁶

A Taishō-korszak tehát a világháború előtti alkotmányos monarchia időszakának csúcsát jelentette, amelyben teret nyert a valódi népképviselő, és a kormányok legitimitása nem csupán császári kinevezésen, hanem parlamenti pártok tényleges politikai támogatásától függött.²⁷⁷

5.3. A Taishō-korszak külpolitikai mérlege: befolyás- és gyarmatszerzés

Japán az I. világháborúban a már említett 1902-es angol–japán egyezmény értelmében az antant hatalmak oldalán harcolt, és 1914-ben hadat üzent Németországnak azzal a céllal, hogy Kelet-Ázsia és a Csendes-óceán térségében növelje hatalmát. A következő évben Kínával szemben elfogadott 21 pontos követelésének²⁷⁸ akart érvényt szerezni, majd 1917-ben Szibériába vezényelt csapatokat. A párizsi békekonferencián Japánnak juttatták a német területeket Kínában, a korábban a Német Birodalomhoz tartozott csendes-óceáni szigetek felett pedig mandátumot kapott.

A Népszövetség felállítását a japán kormányzat eleinte igencsak hidegen fogadta, mivel abban a nemzet szuverenitásának csorbulását látták. Azonban mint a Tanács állandó tagja, a harmincas évekig aktívan közreműködött a szervezet munkájában.²⁷⁹

A világháború és békeszerződések nyomán létrejött kelet-ázsiai *status quó*t Japán, az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország az ún.

²⁷⁵ NODA (1992) i. m. 62.; DUUS (1968) i. m. 202–204.

²⁷⁶ MITCHELL (1973) i. m. 317–321.

²⁷⁷ A korszak társadalom- és politikatörténethez részletesebben, MASON–CAIGER (2004) i. m. 236–243.

²⁷⁸ A Kína feletti védnökség megteremtését Nagy-Britannia megakadályozta. YOUNG (1973) i. m. 76–78.; LARGE (1997) i. m. 95.

²⁷⁹ YOUNG (1973) i. m. 160–166.

négyhatalmi szerződésben erősítette meg. Az ún. kilenchatalmi szerződéssel (1922) a felek a csendes-óceániai térségben háború kitörését akarták megakadályozni, valamint elismerték Kína függetlenségét és területi integritását.

Az 1920-as évek nemcsak a Taishō-demokrácia virágkorát jelentették, de ez volt az egyetlen olyan évtized, a Meiji-alkotmány hatálybalépése óta, amelynek nagy részében – a szibériai intervenciót követően – Japán nem folytatott expanzív, militarista külpolitikát.

Az I. világháborúban Japán a győztes hatalmak oldalán tárgyalt, nemcsak saját területi követelései tekintetében, hanem Európa térképének átrajzolása kapcsán is. Ez a tény a japán nemzeti büszkeséget erősítette, és utat engedett az ázsiai érdekszféra további bővítésének.

6. A Meiji-alkotmány próbája: a Shōwa-korszak első harmada (1926–1945)

6.1. A demokrácia fokozatos felszámolása

Hirohito, Meiji császár unokájaként 1901-ben Tokióban született, 1921-ben betegeskedő apja mellett régens lett, majd 1926-tól 1989-ig, haláláig Japán 124., leghosszabb ideig uralkodó császára volt. Uralkodásának időszakát Shōwa²⁸⁰-korszaknak nevezzük. Tanulmányi éveit alatt, japán trónörökösként először vállalkozott külföldi utazásra, körútja során eljutott, egyebek között, Verdunbe is. Uralkodásának első éveit a japán nép számára történelmében legtragikusabb háborúk ideje követte. 1928 augusztusában Japán még ott szerepelt a konfliktusok békés rendezésének elvét rögzítő *Briand-Kellogg* paktum aláírói között.

A nagy gazdasági világválságból a kilábalást a katonai terjeszkedéstől várták, kezdetét vette az egyre féktelenebb militarizmus. A hazai gyilkos összeesküvések és az agresszív külső expanzió folytán az 1931 és 1945 közötti éveket találóan nevezik a ‘sötét völgy’ (*kurai tanima*) időszakának is.²⁸¹

A kabinetkormányzás tizenkét éves korszakának végét *Inukai* miniszterelnök 1932. májusi meggyilkolása jelezte, ami a militarizmus térnyerését vetítette elő, azaz az 1932 és 1945 között miniszterelnöki tisztséget betöltők egyre kevésbé élveztek széles körű politikai támogatást, kormányaik tagjai nem pártpolitikuskok, hanem növekvő arányban a katonai vezető körök támogatottjai közül kerültek ki.

²⁸⁰ Jelentése kb. fényes harmónia.

²⁸¹ TAKAYANAGI (1963) i. m. 12.

Az 1931 szeptemberében kirobbant mandzsúriai incidens következtében a japán hadsereg elfoglalta Mandzsúriát, majd 1932-ben kikiáltotta a mandzsu bábállamot. Hangsúlyozandó, hogy Hirohito császár személy szerint nem támogatta az egyes katonai körök önkényes akcióit, és több alkalommal a hadsereg feletti ellenőrzés helyreállítása érdekében lépett fel.²⁸²

A mandzsúriai incidens nyomán a parlament politikai szerepe is meggyengült, ezért a képviselőház elnöke reformokat kezdeményezett a ház működésének, befolyásának megőrzése érdekében. A javaslatok alapvetően a képviselőház elnökének tekintélyét akarták növelni, ám a főrendi ház nem támogatta a benyújtott törvényjavaslatot.

Az 1931-es mandzsúriai incidens következtében Japán megsértette a washingtoni szerződést is. A Népszövetség tagjai emiatt nem ismerték el az 1932-ben kikiáltott japán bábállamot,²⁸³ ami miatt viszont Japán 1933 márciusában kilépett a szervezetből.

1936-ban Japán aláírta Németországgal az antikomintern paktumot, majd az 1937-ben kirobbantott Kína elleni újabb támadás²⁸⁴ egy általános fegyveres konfliktushoz vezetett. Ezzel kezdetét vette II. japán–kínai háború, amely nyolc évig tartott.

1928-tól a már említett közbiztonság fenntartásáról szóló törvény 1. szakaszát oly mértékben szigorították, hogy a tényállás megvalósítóival szemben a büntetés felsőhatárát halálbüntetésre emelték.²⁸⁵ Az 1938. évi általános nemzeti mozgósítási törvény elsőként az addig is korlátozott alapvető emberi jogok felfüggesztését rendelte el, valamint a kormányt felhatalmazta a háborús és rendkívüli helyzetekben az általa szükségesnek ítélt bármely döntés meghozatalához. A törvény célja ‘a nemzeti érzés teljes mozgósítása’ volt, a japán társadalom ‘egységes fellépése’ érdekében.

1940-ben az ún. taisei yokusan kai (Császári Uralmat Támogató Szervezet) felállításával, *Konoe* miniszterelnök az új rend (*shintaisei*) érdekében a korábbi pártokat egyetlen szervezetbe olvasztó totalitárius államot épített ki, ún. együttműködési tanácsokat szervezett országszerte. Az 1942-es parlamenti választásokon már a taisei yokusan kai tagjai ‘nyerték el’ a képviselőházi helyek több

²⁸² LARGE (1997) i. m. 149.

²⁸³ Részletesebb ismertetéshez Ld. A japán–mandzsukói megállapodás. In: HALMOSY (1983) i. m. 214–215.

²⁸⁴ A japán katonák például Nanking városában gyakorolt több tízezer áldozatot követelő szörnyű kegyetlenkedéseihez Ld. KIRCHMANN (1990) i. m. 66–68.

²⁸⁵ MITCHELL (1973) i. m. 325–330.

mint nyolcvan százalékát.²⁸⁶ Az agresszív expanziós politika még 1944-ben is teljes támogatást élvezett, az akkori jelmondat alapján: ‘*minji chōtatsu*’ (népi utánpótlás).²⁸⁷

6.2. A második világháborúban való japán részvétel vázlata

Japán a második világháborúba 1940-től, a háromhatalmi egyezmény aláírása után kapcsolódott be, mivel Kelet-Ázsiában akarta befolyási övezetét kiterjeszteni. A kétfrontos háború elkerülésére 1941-ben semlegességi szerződést kötött a Szovjetunióval.

Japán Indokína elleni hadműveleteire az USA a Japánba irányuló olajexport letiltásával válaszolt, amit 1941 végén Pearl Harbor bombázása, majd a japán befolyás félév elteltével a Fülöp-szigetekre, Burmára stb. kiterjesztése követett, de a Midway-i vereség után a japán csapatok kénytelenek volt védekező állást felvenni, s a háború éveitől kezdve borzalmas küzdelmet, pusztulást és gyöt-rődést jelentettek.

Még zajlott a második világháború, amikor Jaltában, 1945 februárjában az USA, Nagy-Britannia valamint a Szovjetunió képviselői Japánra vonatkozóan titkos megállapodást kötöttek, amelynek értelmében a Szovjetunió a világháború európai hadműveleteinek befejezését követően hadba lép Japán ellen, amennyiben visszakapja, amit 1905-ben Oroszország elvesztett, továbbá a Kurill-szigeteket.²⁸⁸ A nagyhatalmak képviselői pedig megegyeztek ennek a követelésnek Japán veresége utáni teljesítésében.²⁸⁹

Az 1945. július 26-án kelt Potsdami Nyilatkozat elfogadását, amely ultimátumot jelentett Japánnak, és azonnali nem teljesítése esetére Japán számára „vég-érvényes pusztulást” ígért, csupán a hirosimai és a nagaszaki atombomba támadás, valamint a Szovjetunió hadba lépése után, maga *Hirohito* császár jelentette be.²⁹⁰ 1945. augusztus 14-én kibocsátotta a Nyilatkozat elfogadásáról szóló császári leiratot, amit másnap délben a rádiókon keresztül közvetlenül megüzent

²⁸⁶ KIRCHMANN (1990) i. m. 55–61.

²⁸⁷ <http://www.ndl.go.jp/modern/e/cha4/description16.html> (letöltés ideje: 2011. július 28.)

²⁸⁸ A Kurill-szigetek – a Szahalin-szigetekért cserébe – még egy 1875-ös japán–oroszl szerződés értelmében kerültek Japánhoz. REISCHAUER (1995) i. m. 130.

²⁸⁹ HALMOSY (1983) i. m. 615–616.

²⁹⁰ A japán kormány először csak úgy lett volna hajlandó elfogadni a Nyilatkozatot, ha az a császár jogait nem csorbítja, ám ezt az USA határozottan elutasította.

népének.²⁹¹ A Nyilatkozat szerint a világbéke szempontjából sokkal kedvezőbb egy demokratikus Japán, ahol megvalósítják az alapvető emberi jogok tiszteletben tartását. Ennek érdekében a Szövetségesek (Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Kína, Szovjetunió) megszállták Japánt, amelynek szuverenitását a hódítások előtti területre korlátozták.²⁹² Japán 1945. szeptember 2-án hivatalosan is letette a fegyvert, kapitulált a Missouri hajó fedélzetén, a Szövetséges erők nevében *Douglas MacArthur* tábornok írta alá az okmányt.²⁹³

6.3. Hirohito császár és a háborús felelősség kérdése

Hirohito császár személye kapcsán egy kérdést röviden ehelyütt is meg kell vizsgálnunk: a császár felelősségét Japán második világháború alatti szerepvállalásaiért.²⁹⁴ Japán a mandzsúriai incidenstől kezdődően lényegében tizenöt éven keresztül háborúban állt. Egyes álláspontok szerint a világgazdasági válságból a fellendülés egyik lehetséges eszközének a katonai expanziót tartotta a kormányzat. Annak ellenére, hogy *Hirohito* császár a Meiji-alkotmányra tett esküt, amelynek alapján a hadseregnek is főparancsnoka volt, a katonai igazgatás, noha a császár nevében működött, közvetlen császári irányítás alatt csak kivételes esetekben állt. A közvetlen császári beavatkozás egyik állomása az 1936. február 26-i szélsőjobboldali katonai puccskísérlet volt, amelyben a császár elfogadhatatlannak tartotta a lázadó tisztek függelemsértését, és a császár a lázadók leverésére utasította a hadügyi kormányzatot. Három nappal később a tiszti lázadás megbukott.

Az a tény, hogy a hadsereg irányításába a császár csak nagyon kivételes alkalmakkor szólt bele, nem jelentette azt, hogy nem tájékoztatták volna előre az egyes katonai stratégiai elképzelésekről, esetleges akciótervekről. Amint arra *Wetzler* tanulmánya többször is rámutat: *Hirohito* császár tudott a Pearl Harbor

²⁹¹ A rádióüzenet volt tehát az első nyilvános alkalom, amikor a császár hangját az alattvalók meghallhatták.

²⁹² HALMOSY (1983) i. m. 674–680.

²⁹³ <http://www.ndl.go.jp/modern/e/cha5/index.html> (letöltés ideje: 2012. január 17.)

²⁹⁴ A kérdésnek igen szerteágazó a szakirodalma, az álláspontok is igen eltérőek: Stephen S. LARGE: *Emperor Hirohito and Shōwa Japan. A Political Biography*. London, Routledge, 1992.; Daikichi IROKAWA: *The Age of Hirohito. In Search of Modern Japan*. Ford. Mikiso Hane and John K. Urda. New York, Free Press, 1995.; Peter WETZLER: *Hirohito and War Imperial Tradition and Military Decision Making in Prewar Japan*. University of Hawai'i Press, Honolulu, 1998.

elleni támadással kapcsolatos tervekről: 1941. november 3-án személyesen közölték vele az elképzeléseket, amelyek ellen a jegyzőkönyvek tanúsága szerint²⁹⁵ a császár semmilyen kifogást nem emelt. Ezen apró momentum is tükrözi, hogy a háborús tervezés központja nem a császári udvarban, hanem a kormányzatban székelt. Ugyanakkor jelzi azt, hogy *Shōwa* császár, ha hallgatólagosan is, de részese volt a katonai beavatkozáshoz vezető döntések meghozatalának.²⁹⁶

A császár megítélésében azonban az egyik döntő momentum mégsem hallgatólagos magatartása, hanem 1945. augusztus 14-i szerepvállalása volt, amikor a császár, szemben a háború folytatását szorgalmazó katonai vezetéssel, személyesen közbelépett: a háború befejezése mellett foglalt állást, majd először Japán történelmében – kihasználva a technikai eszközöket – másnap délb²⁹⁷ felszólította népét a háborús cselekmények befejezésére.²⁹⁸ Ebben a császári lépésben *Miyazawa* professzor – a korszak egyik legbefolyásosabb alkotmányjogásza – egyenesen forradalmi változásokat érzékelt, ugyanis a bejelentéssel a császár a Potsdami Nyilatkozatban követelt demokratikus átalakulás előtt is megnyitotta az utat.²⁹⁹

Ugyanakkor ehelyütt kell röviden szólnunk a valódi felelősségre vonásról, az ún. tokiói perről. Az 1946 januárjában megalakult, tokiói székhelyű Távol-keleti Nemzetközi Katonai Törvényszék (IMTFE), 1946. május 2 és 1948. november 12. között működött. Az 1945 őszen őrizetbe vett nyolcvan személy közül végül huszonnyolc fő ellen kezdeményeztek törvényszéki eljárást.

A megszálló szövetségesek ügyészei által képviselt vádak súlyosak voltak. Elég csupán ‘Nanking megerőszakolását’, vagy a fülöp-szigeteki kegyetlenkedéseket említeni. Előbbi esetében az elnevezés az 1937 decemberétől kezdődött hat héten át tartó tömeges gyilkosságokra, megbecstelenítésekre és rablásokra utal, amelyeknek a legalacsonyabb becslések szerint is több tízezer áldozata

²⁹⁵ WETZLER (1998) i. m. 200.

²⁹⁶ A Pearl Harbor-i japán támadást követő első amerikai reakciók az Amerikai Egyesült Államokban élő japánokat érintették. Különösen a nyugati partok mentén élő több mint százezer Japán állampolgárt, akiknek nagy többsége amerikai állampolgár is volt egyúttal, ugyanis *Roosevelt* elnök 1942. februári rendelete alapján gyűjtőtáborokba terelték őket össze.

²⁹⁷ Fontos megjegyezni, hogy az 1945. augusztus 14-én készült császári hangfelvételt másnap délb²⁹⁷ben sugározták. *Gergely Attila* egyetemi adjunktus ugyanakkor felhívta a figyelmet arra a történelmi epizódra is, – utalva a japán folyamatok különös összetettségére –, hogy augusztus 15-én hajnalban egy katonai különítmény megpróbálta megakadályozni a hangfelvétel nyilvánosságra hozatalát.

²⁹⁸ A császár háborús felelősségének kérdése leginkább politikatudományi körökben vizsgált téma, ehelyütt csak az alkotmánytörténet szempontjából szükséges mértékig érintettük.

²⁹⁹ Ugyanakkor *Miyazawa* professzor által 1945 végén készített alkotmánytervezet a császár jogállását tekintve nem tartalmazott jelentős módosítást.

volt.³⁰⁰ Utóbbi pedig a Fülöp-szigetek japán megszállását követő féléves megszárlásra utal, amely több mint 130 ezer hadifogoly és civil halálát okozta.³⁰¹

Ítéletet 1948. november 12-én végül 25 fő ellen hoztak, akik közül hetet halálbüntetésre, tizenhatot életfogytiglani, két főt határozott idejű szabadságvesztésre ítélték. Az elítéltek (kivégzettek és életfogytig tartó büntetésre ítélték között) miniszterelnökök, külügyminiszterek is voltak. Azonban az életfogytig tartó büntetésre ítélték közül is legkésőbb 1956-ban minden elítélt szabadulhatott. Az egyik nagykövet, *Shigemitsu Mamoru*,³⁰² akit 'csak' határozott idejű szabadságvesztésre ítélték, 1950-ben szabadult, mi több, 1954-ben külügyminiszteri megbízatást kapott, *Kishi Nobusuke* A-osztályú háborús bűnös pedig 1957-ben Japán miniszterelnöke lett.

³⁰⁰ Hivatalos kínai becslések az áldozatok számát több mint 400 000-re teszik.

³⁰¹ A korszak egyik legvitatottabb megítélése mind a mai napig a különösen Kínában és Koreában a megszálló japán hadsereg által prostitúcióra kényszerített mintegy kétszázezer asszony ügye. A túlélők száma egyre csökken, az esetleges japán jóvátétel pedig elmaradt.

³⁰² *Shigemitsu* miniszterként képviselte Japánt a fegyverletételkor a Missouri csatahajó fedélzetén és 1956-ban az ENSZ Közgyűlésben ő szólalt fel Japán Egyesült Nemzetek Szövetsége (ENSZ) tagsága érdekében.

IV. MEGSZÁLLÁS ÉS ALKOTMÁNYOZÁS

1. A béke alkotmánya

1.1. Az alkotmány születése

1945 szeptemberére jelentősen átrajzolódott a világtérkép, de különösen Japán helyzete. Az alábbiakban a leginkább csak oktrojált alkotmányként³⁰⁴ emlegetett alaptörvény kodifikációjának bő egyéves folyamatát tekintjük át.

A megszálló szövetséges erők főparancsnoka, a tokiói kékszemű sógunként³⁰⁵ is emlegetett *Douglas MacArthur* tábornok 1945. szeptember 13-án találkozott először *Konoe Fumimaro* herceggel, aki a világháború előtt két alkalommal is Japán miniszterelnöke volt. Tárgyalásaik középpontjában Japán államszervezetének jövője állt. Október 4-én már nyíltan a Meiji-alkotmány módosításának a szövetségesek által javasolt elemeiről – az ún. 12 pontról³⁰⁶ – tárgyaltak, kiemelten a parlament szerepének növeléséről, és a császár hatásköreinek csökkentéséről.

A következő hónapok nagy kérdése az volt, ki fogja az alkotmánytervezetet ténylegesen előkészíteni. *Konoe* elszántságát mi sem jelezte jobban, hogy az előkészületi munkák helyszínéül azt a hegyi üdülőhelyet, Hakonét választotta, ahol a Meiji-alkotmány tervezetét 58 évvel korábban *Itō Hirobumi* kidolgozta. *Konoe* első alkotmánytervezetét, amely például teljes egészében megőrizte volna a Meiji-alkotmánynak a császár jogállására vonatkozó első négy cikkét, november 22-én bemutatta az uralkodónak. Azaz, nagymértékben a *status quo* megőrzését tekintette az alkotmányozás kiindulópontjának.³⁰⁷

³⁰⁴ RÖHL (1959) i. m. 23. OTAKE (2001) i. m. 43.

³⁰⁵ KOSEKI (1997) i. m. 68.

³⁰⁶ RÖHL (1959) i. m. 21.

³⁰⁷ *Konoe* azonban hamar elvesztette mind a kormányzat, mind a szövetségesek bizalmát, mivel 1945. december 6-án hivatalosan is a feltételezett háborús bűnösök listájára került az 1937. évi japán–kínai háborúban betöltött szerepe miatt. Ezt követően *Konoe* véget vetett életének. KOSEKI (1997) i. m. 19–21.

1945 őszén aztán többféle alkotmánytervezet is napvilágot látott, nemcsak értelmiségi körök, de a különböző parlamenti pártok is készítettek javaslatokat, amelyek alapvetően a császár jogállása, a parlament szerepe és az alapvető jogok tekintetében mutattak olykor éles kontrasztot. A monarchia eltörlésére azonban csak egy javaslat érkezett, jelezve egyúttal, hogy Japánon belül a császárság megőrzésének nagyon széles társadalmi (és politikai) támogatása volt.

Az 1945. október 27-én a *Shidehara-kormány* felkérésére megalakult, *Matsumoto Jōji* professzor és államminiszter vezette, alkotmányos kérdéseket³⁰⁸ vizsgáló bizottság (*Kempō Mondai Chōsa Iinkai*) összetett munkára vállalkozott.³⁰⁹ *Matsumoto* 1945 decemberében egy parlamenti vitában vázolta fel először a nyilvánosság számára az alkotmánymódosítás szempontjait: a császár jogállásának megőrzése, a parlament hatáskörének bővítése, a parlamentnek felelős kormányzat megalakítása, és az alapjogok biztosítása.³¹⁰ A *Matsumoto-bizottság* december végéig összesen hat ülést tartott és ennek eredményeként látott napvilágot a bizottságnak az alkotmánymódosításra vonatkozó véleménye.³¹¹

Az alkotmányozás folyamatában 1946 első két hónapja döntő fordulatot hozott. Először is *Hirohito* császár 1946. január 1-jén kinyilvánította, hogy ‘nem ragaszkodik’ isteni származásának tételéhez, megszakítva ezzel a több mint két és félezer éves hagyományt, amely szerint a japán császár a mitologikus ősi japán uralkodó, *Jimmu* egyenes ági leszármazója. Arról, hogy pontosan mi vezérelte *Hirohito* császárt e lépés megtételére, számos álláspont létezik, egy biztos, ennek hiányában nem lehetett volna a megszálló hatalmak által elfogadható államfő, mivel ‘alkotmányos Akadályt’ jelentett volna a kodifikációs folyamatok és a demokrácia megteremtése előtt.

A *Matsumoto-bizottság* intenzív munkát végzett, több tervezetet is megvitatott, és a kormánynak 1946. január 26-án nyújtották be javaslatukat, amelyben – annak ellenére, hogy érdemi változásokat javasoltak a Meiji-alkotmány rendelkezéseihez képest –, a császár sérthetetlenségére vonatkozó passzusokat megőrizték.³¹²

A japán kormány február elején átadta a végleges *Matsumoto-javaslatot* a szövetséges csapatok főparancsnokának, amelyre a választ 1946. február 13-án

³⁰⁸ Nem mellékes az elnevezés kapcsán, ahogy a XX. század végén felállított parlamenti bizottságok esetében sem, hogy egyik esetben sem jelent, illetve jelenik meg az alkotmány módosítására irányuló szándék.

³⁰⁹ TANAKA (1976 vol 1) i. m. 653.

³¹⁰ KOSEKI (1997) i. m. 56.

³¹¹ BEER (1992) i. m. 474–476.

³¹² KOSEKI (1997) i. m. 60–61.

kapták meg. Ez a nap sorsdöntő volt a japán alkotmány születése szempontjából. A megszállók ugyanis ekkora már saját változatot készítettek, amely figyelembe vette az 1946. január 7-én kelt washingtoni irányelveket is. A szövetséges hatalmak javaslata a *MacArthur* tábornok által 1946. február 3-án³¹³ meghatározott három alapelvet rögzítette: Japán államformája továbbra is monarchia, a háborúindítás jogának eltörlése, a légi, vízi, szárazföldi hadsereg megszüntetése, továbbá minden feudális kiváltság megszüntetése. *MacArthur* azért vette át az alkotmányozás irányítását, mivel egyrészt a császár lemondott isteni származásáról, ezáltal szabad utat engedve a népszuverenitás bevezetése és a lényegi alkotmánymódosítás előtt, másrészt egyes szövetséges hatalmak nehezményezték, hogy a japán alkotmányozás nehézkesen haladt előre.

Az alkotmány tervezete a fenti három alapelv mellett egy bő hét alatt (!) elkészült, amelynek fő szempontjait a Potsdami Nyilatkozatnak való megfelelés képezte, így a legfőbb hatalom forrásának a népet tekintette, a császár jogosítványait a legtöbb esetben miniszteri ellenjegyzéshez kötötte, továbbá a császári családról szóló törvénynek is jelentős módosítását szorgalmazta. E tervezethez fűzött magyarázatában *MacArthur* hangsúlyozta, hogy a császárt csak az állam jelképének lehet tekinteni, s nem az állam felett álló isteni lénynek, de hozzátette, hogy jelképe az egész japán népre kiterjed: személye összefogja, s reményt ad az egész lakosságnak.³¹⁴

Amikor 1946. február 13-án a szövetséges erők és a japán delegáció közötti tárgyalásra sor került, már nem a *Matsumoto-tervezet*, hanem a szövetséges erők által *MacArthur* vezetésével összeállított javaslat szerepelt napirenden. A szövetséges erők válasza egy teljesen új alkotmánytervezet volt, ami azt is jelezte, hogy a japán változatot elfogadhatatlannak tartották.³¹⁵ A kezdeti döbbenet után a japán kormány egy héten belül úgy fogadta el a tervezetet, hogy annak végleges japán nyelvű változata csak később készült el. Mindebből a korabeli japán sajtó akként értesült, hogy még február elején megjelent a *Matsumoto-bizottság* egy korábbi tervezete a sajtóban, azt követően pedig március 6-án már mindkét fél, a japán és az amerikai is, arról tudott beszámolni, hogy elkészült a kormány előzetes alkotmánytervezete (*Kempō Kaisei Sōan Yōkō*).³¹⁶

Azonban azt is látni kell, hogy a japán kormány mindent megtett annak érdekében, hogy az amerikai változatot minél több tekintetben japánosítsa, amely

³¹³ RÖHL (1959) i. m. 22.

³¹⁴ NOZOMU (1980) i. m. 629–631.

³¹⁵ KOSEKI (1997) i. m. 98–100. ; BEER–MAKI (2002) i. m. 78–84.

³¹⁶ TANAKA (1976 vol 1) i. m. 653.

alatt nemcsak terminológiai javítások értendők, hanem például a kétkamarás parlament megőrzése is.³¹⁷

Az alkotmánytervezet fogadtatása sem belföldön, sem külföldön nem volt egyértelműen kedvező. Japánban a legtöbb politikai párt támogatta a módosításokat, ugyanakkor a lakosság csak azt látta, hogy a márciusi tervezet teljesen eltért február elején közölt változattól. A szövetséges erők többi tagja meg úgy látta, hogy *MacArthur* anélkül kezdett bele a konkrét alkotmányozási folyamatokba, hogy arról előzetesen tájékoztatta volna őket.³¹⁸

1.2. Az alkotmány kihirdetéséhez vezető út

Az alkotmány elfogadása a japán parlament 1946. október 7-i ülésnapján történt meg. Érdekes azonban röviden kitérni arra is, hogy mindegyik milyen belpolitikai körülmények között került sor.

A parlament képviselőháza elé az alkotmánytervezet a Meiji-alkotmány 73. cikke alapján került, azaz a Meiji-alkotmány módosítására irányuló, császár által kezdeményezett törvényjavaslatként került megvitatásra. A Meiji-alkotmány 73. cikke nemcsak az alkotmány elfogadásánál írta elő a minősített, kétharmados többséget, de az alkotmány parlamenti vitájában is.³¹⁹ Az alkotmányozó gyűlésként eljáró képviselőház 90. ülésszaka alatt, 1946. június 20-án tartotta meg az alkotmánymódosítás parlamenti tárgyalásának kezdetét jelző nyitóünnepséget, a vita pedig másnap el is kezdődött. Ekkor *MacArthur* tábornok is kibocsátott egy közleményt a parlamenti vitával kapcsolatban, amelynek lényege az volt, hogy szükségesnek tartotta, hogy a parlament számára megfelelő idő álljon rendelkezésre a tanácskozássra, a Meiji-alkotmányban foglalt eljárásnak megfelelően járjanak el, és az alkotmány elfogadása mindenben megfeleljen a japán nép szabad akaratának. Ez utóbbi szempont hangsúlyozása nemcsak a szövetséges erők távol-keleti bizottsága számára volt fontos, hanem a Potsdami Nyilatkozatnak is része volt.

A képviselőház a törvényjavaslat vitájának első olvasatát június 26-án fejezte be. Az előző nap a békeklauszula kapcsán *Yoshida* miniszterelnök még külön felszólalt. Egy kérdésre azt válaszolta, hogy az nemcsak a háborúindítás, de az önvédelem jogát is korlátozza, ami a világ más országainak alkotmányaiban

³¹⁷ KOSEKI (1997) i. m. 134–136.

³¹⁸ Uo. 104–109.

³¹⁹ HIGUCHI (2001) i. m. 1.

igen ritka megfogalmazás.³²⁰ Ezt követően önálló parlamenti bizottságot állítottak fel az alkotmánymódosításról szóló törvényjavaslat megtárgyalására, amely augusztus 21-ig több mint húsz alkalommal ülésezett. E bizottság egy albizottságot is létrehozott, amely 1946. július 25 és augusztus 20 között tizenhárom zárt ülést tartott. Ez az albizottság javasolta az – *Ashida Hitoshi* egészségügyi miniszter által előterjesztett ún. – *Ashida-módosítást*, amely a békeklauszula (1) és (2) bekezdése előtt új értelmezési lehetőségeket nyitott meg.³²¹

Az albizottság, majd bizottsági javaslatokat a képviselőház augusztus 24-én fogadta el, és továbbította a főrendi háznak. A legfontosabb módosítási javaslatok a 9. cikk (2) bekezdésének bővítése, a szuverenitás fogalmának tisztázása, az élethez való jogról szóló bekezdés beillesztése, a miniszterelnök parlament általi megválasztásának alkotmányba emelése, valamint a nők jogainak fokozottabb védelme volt.

A főrendi házban előbb augusztus 30-án egy bizottságot állítottak fel a képviselőházi alkotmányjavaslat megvitatására, majd a főrendi házban is létrejött egy alkotmányozó albizottság. A főrendi ház alkotmánymódosítással foglalkozó bizottsága október 3-án szavazott a javaslatról, aminek során a képviselőházi tervezethez képest néhány módosítást javasolt. Ezek között szerepelt az általános választójog egyértelmű megfogalmazása, továbbá annak rögzítése, hogy sem a miniszterelnök, sem a miniszterek nem lehetnek a hadsereg tagjai. A főrendi ház október 6-án fogadta el a javaslatot, a képviselőház pedig másnap, október 7-én.³²²

Az alkotmányozással összefüggésben az ún. *kokutai* (ősi japán államrend), a népszuverenitás, a békeklauszula és a nők helyzetével kapcsolatos parlamenti vitákra térünk ki, hiszen e kérdéskörök mögött húzódik a javasolt alkotmány-módosítások több fontos eleme.

Először a *kokutai*³²³ fogalmáról. A *kokutai* az ősi államrend, amely az alattvalók és a császár közötti szoros egységen alapszik, amely a japán nemzet teljességére és egységére utal. Ez a mitikus fogalom magában foglalja a több évezredes császári dinasztia feltételten tiszteletét, szerves része a japán hagyományoknak.

³²⁰ NISHI (1987) i. m. 5.

³²¹ OTAKE (2001) i. m. 51–52. A módosítás az alábbi félmondat beillesztését jelentette a tervezett 9. cikk (2) bekezdésébe: „az előző bekezdésekben foglalt célok teljesítése érdekében” *Otake* arra is rámutatott, hogy e módosítás a megszálló szövetségesek körében is eltérő fogadtatásra talált, elsősorban Kína, Ausztrália és Kanada képviselői láttak benne lehetőséget egy későbbi fegyverkezésre, míg az USA képviselője a demokratikus keretekbe tartozónak vélte a javaslatot.

³²² NISHI (1987) i. m. 118–121.

³²³ KIM (2007) i. m. 218. ; MASON–CAIGER (2004) i. m. 210–212.

A parlamenti vitában az a kérdés merült fel, hogy azáltal, hogy a császári szuverenitás helyébe a népszuverenitás lép, nem sérül-e a *kokutai*. A képviselői interpellációra maga *Yoshida* miniszterelnök válaszolta, hogy a népszuverenitásból nem következik a nép és a császári család közötti szoros egység fellazulása, ők továbbra is egy családot alkotnak.³²⁴ Ezzel a válasszal *Yoshida* azt is jelezni kívánta, hogy az alkotmányban javasolt módosítás a császár jogállása tekintetében nem is olyan radikális. A vita végén elfogadott parlamenti jelentés is ezt erősítette meg.

A népszuverenitás kérdése is hosszú tárgyalásokat eredményezett, hiszen a kiinduló parlamenti vitában felszólalók szerint a szuverenitás kérdésében eltért az angol és a japán nyelvű verzió. A válasz nem született meg a június 28-i parlamenti ülésen, azonban *MacArthur* beavatkozásaképpen, a végső parlamenti szavazásra bocsátott változatban mind a japán, mind az angol változat hasonlóképpen tartalmazta a népszuverenitás fogalmát.

A nők jogai tekintetében elsősorban egyes baloldali képviselők javasolták a női egyenjogúságra vonatkozó garanciák bővítését, különösen a szociális és munkajogok területén, valamint az özvegyek védelme tekintetében.³²⁵

Végül, az alkotmány 9. cikkének, a békeklauszulának a parlamenti vitáját kell felidézni, mivel e tekintetben érdemi elmozdulást eredményeztek az intenzív júliusi tanácskozások. E viták súlyát jól jelzi, hogy mind a mai napig nem értek nyugvópontra a békeklauszulával kapcsolatos értelmezési kérdések. A képviselőház által megszavazott, ún. *Ashida-javaslat* egy félmondatot jelentett csupán, jelentősége azonban azért óriási, mert kinyitotta azt a vitát, hogy a háborúindítás jogának a tilalma magában foglalja-e az önvédelem jogának tilalmát is.³²⁶

Az alkotmányozás parlamenti szakaszának minden állomására ehelyütt nem térünk ki, de a fenti vitákból is kitűnhet, mely kérdések kerültek a politikai érdeklődés homlokterébe 1946 júniusa és októbere között.

Az alkotmánymódosításra irányuló törvényjavaslatnak mindkét parlamenti kamara általi jóváhagyása után a császári jóváhagyás és kihirdetés következett. *Hirohito* császár a kihirdetés előtt még tárgyalt a Meiji-korban felállított, volt miniszterelnökökből álló, ún. titkos tanács tagjaival is. A császár eközben még *MacArthur* tábornokkal is személyesen egyeztetett, majd miután a titkos tanács is elfogadta az alkotmányt, 1946. november 3-án – nagypapja, néhai *Meiji*

³²⁴ KOSEKI (1997) i. m. 170.

³²⁵ BEER–MAKI (2002) i. m. 87–88.

³²⁶ IV/2.2.1. fejezetpont.

császár születésnapján³²⁷ – kihirdette azt. Megszületett a háború utáni Japán szimbóluma, a békét és demokratikus berendezkedést megteremtő alkotmány. A kihirdetési ceremóniára a főrendi házban került sor, majd Tokióban nagyszabású ünnepségsorozat kezdődött. Rövid időn belül állami bizottság alakult, a tudomány képviselőinek részvételével, az alkotmány népszerűsítése érdekében és országsszerte előadásokat tartottak róla, közérthető formában terjesztették a közoktatásban, még filmre is vitték megalkotásának történetét, jelentőségét.

2. Az alkotmány főbb jellemzői

2.1. Az alkotmány szerkezete³²⁸

Hirohito császár által 1946. november 3-án kihirdetett alkotmány 1947. május 3-án lépett hatályba, felépítésében és szerkezetében a Meiji-alkotmányhoz hasonlóan egy viszonylag rövid – 103 cikket tartalmazó – szöveg, ám tartalmában egy valódi parlamentáris monarchia alapvető rendelkezéseinek foglalatja.

Az alkotmány az alábbi tizenegy fejezetből áll:

- császár (1–8. cikk);
- háború elutasítása (9. cikk);
- alapvető jogok és kötelességek (10–40. cikk);
- parlament (41–64. cikk);
- kormány (65–75. cikk);
- igazságszolgáltatás (76–82. cikk);
- pénzügyek (83–91. cikk);
- helyi önkormányzatok (92–95. cikk);
- alkotmány módosítása (96. cikk);
- legfőbb törvény (97–99. cikk);
- átmeneti rendelkezések (100–103. cikk).³²⁹

Az alkotmányt összesen négy preambulumbekezdés vezeti be, kifejezve a népszuverenitás fogalmát, a béke jelentőségét és a nemzetek együttműködésének fontosságát. Szintén a preambulumbekezdések között a japán polgárok

³²⁷ RÖHL (1959) i. m. 23.

³²⁸ Az alábbi fejezetpont az alkotmány vázlataként is értelmezhető, amelyek közül az értekezés témájából legfontosabb rendelkezéseket cikk szerint is jelöltem a későbbiek könnyebb érthetősége szempontjából.

³²⁹ http://www.shugiin.go.jp/index.nsf/html/index_e_laws.htm (letöltés ideje: 2011. december 29.), valamint EHS Law, 1948. 3–18.

kifejezik azon vágyukat, hogy a nemzetközi közösségben megbecsült helyet foglalhassanak el, amelyben a nincs helye háborúnak és erőszaknak.³³⁰

Az első cikk értelmében a császár az állam és a nép egységének szimbóluma, tehát korábbi pozícióját elveszítve 'jelképes' funkciókat tölt be. A népszuverenitás eszméje, ami a császár szuverenitását váltotta fel, szintén az első cikkben került megfogalmazásra. Az I. fejezet, a Meiji-alkotmányhoz hasonlóan, tételesen felsorolja a császár hatásköreit.

Az egyetlen cikkből álló II. fejezet tartalmazza az alkotmány minden bizonnyal legismertebb rendelkezését,³³¹ amelynek értelmében Japán mindörökké elutasítja a háborút és a nemzetközi viták fegyveres rendezését. E célok érdekében pedig nem tart fenn sem szárazföldi, sem tengeri, sem légi hadi potenciált.

Az emberi és alapvető jogok és kötelezettségek katalógusa (10–40. cikkek) megőrzi a Meiji-alkotmány hasonló fejezetcímét, ugyanakkor kötelezettségek és korlátozások helyett az alapvető jogok tárházát sorolja fel. Elsőként az emberi méltóság tisztelete, az élethez való jog, a jogegyenlőség elve kerül rögzítésre. Az alkotmány rendelkezik a női egyenjogúságról és a hátrányos megkülönböztetés tilalmára. Általános választójogot biztosít minden felnőtt japán állampolgárnak először Japán történelmében. Rendelkezik a gondolat, lelkiismeret és vallás, valamint a véleménynyilvánítás szabadságának biztosításáról. A tulajdonhoz való jogra vonatkozó szabályokat az ún. szociális jogok követik, míg a katalógust az eljárásjogi, és elsősorban a büntetőeljárás során a terhelt jogait biztosító rendelkezések zárják.

Bevezetésre került a brit kétkamarás parlamenti rendszer, a parlament kizárólagos törvényalkotói hatáskörével és szupremáciájával.³³² A képviselőház túlsúlya a költségvetés elfogadására, a miniszterelnök választására, valamint a nemzetközi szerződések ratifikációjára vonatkozó jogosultság formájában érvényesül.

A végrehajtó hatalom a kormány kezében összpontosul, amely e feladatai teljesítése során a parlamentnek tartozik felelősséggel.³³³

Az alkotmány biztosítja a bírói függetlenség elvét,³³⁴ továbbá akként rendelkezik, hogy bírói hatalmat csak a Legfelső Bíróság és az alsóbb bíróság gyakorolhatnak, ezzel pedig létrejött a másik két államhatalmi ágtól elkülönült,

³³⁰ Uo.

³³¹ Alkotmány 9. cikke.

³³² Alkotmány 41. cikke.

³³³ Alkotmány 65 és 66. cikke.

³³⁴ Alkotmány 76. cikke.

független igazságszolgáltatási rendszer. Önálló alkotmánybíróság nem állt fel, az alkotmányossági panaszok kapcsán a Legfelső Bíróság a végső fórum.

A pénzügyekről szóló fejezet³³⁵ a parlament költségvetési hatásköréről rendelkezik, valamint a Meiji-alkotmányhoz hasonlóan előírja, hogy új adó kivetésére vagy meglévő módosítására csak törvényben kerülhet sor. Az állami tartalékról és a császári család vagyonának állami tulajdonba kerüléséről szóló rendelkezések szintén itt találhatók.

A helyi önkormányzatokról szóló, teljesen új VIII. fejezet alapján a helyi közigazgatási egységek a helyi önrendelkezés alapján szerveződnek, és a törvényeknek megfelelően helyi önkormányzatokat alakíthatnak.

Az alkotmánymódosításáról a 96. cikk rendelkezik. Ennek értelmében az alkotmánymódosításhoz a parlament mindkét házának kétharmados támogatása, valamint eredményes népszavazásra van szükség.³³⁶

Az átmeneti rendelkezéseket megelőzően pedig külön fejezet írja elő, hogy az alkotmány a nemzet legfontosabb és legmagasabb szintű jogforrása,³³⁷ és a rendelkezéseivel ellentétes törvény, rendelet vagy más alacsonyabb jogforrás kötelező erővel nem bírhat.

Az alkotmány jelentőségét *Miyazawa Toshiyoshi*, a japán alkotmánytervezetek egyik kidolgozója egy tokiói egyetemi előadáson 1970-ben az alábbiak szerint illusztrálta: „minden reggel a szabadság levegőjének örülhetek”.³³⁸

Megvalósult tehát a modern értelemben vett *rule of law* (*hō no shihai*), ami felváltotta a korábbi *rule by law*-nak (*hōchishugi*) nevezett gyakorlatot.³³⁹ A Meiji-alkotmány a császár ajándéka volt alattvalóinak, az új alkotmány pedig némi túlzással „*MacArthur* és az amerikai nép ajándéka” a japán népnek.³⁴⁰

2.2. A békeklauszula: pacifizmus és ENSZ-szerepvállalás

Az alkotmány születésének és nagyon rövid vázlatának áttekintése után három kérdés érdemel kiemelt figyelmet, amelyek egyértelműen befolyásolják a vizs-

³³⁵ Alkotmány 83–91. cikke.

³³⁶ Ld. TAKAYANAGAI (1963) i. m. 12–15. ; WARD (1976) i. m. 642–53.

³³⁷ 98. cikk „This Constitution shall be the supreme law of the nation...” Ld. EHS Law, 1948. 17.

³³⁸ BEER–MAKI (2002) i. m. 127.

³³⁹ TAKANAYAGI (1963) i. m. 14.

³⁴⁰ Az alkotmány keletkezéséről ld. Shōichi KOSEKI: *The Birth of Japan's Postwar Constitution*. Westview Press, U.S., 1997.; Kyoko INOUE: *MacArthur's Japanese Constitution*. The University of Chicago Press, Chicago, London, 1991.

gálat középpontjába helyezett császárság, a kormány és a parlament jellegének értelmezését.

2.2.1. A 9. cikk – béke-klauzula

A japán alkotmány kilencedik cikkére vonatkozóan számos publikáció³⁴¹ született, s ez nem véletlen, hiszen Japánnak a második világháború utáni politikáját mind a mai napig meghatározza, s az amerikai megszállás megszűnte óta heves belpolitikai viták tárgyát is képezi.

A 9. cikk értelmében a japán emberek mindörökké lemondanak a háborúról: „forever renounce war” és a nemzetközi viták fegyveres úton történő megoldásának jogáról.

Az (1) bekezdés alapján: Az igazságon és renden alapuló nemzetközi béke iránti őszinte elköteleződéssel, a japán nép örökre lemond a háborúról, mint a nemzet szuverén jogáról, valamint az erővel való fenyegetésről vagy alkalmazásáról a nemzetközi viták rendezése során.

A (2) bekezdés értelmében: Az előző bekezdésben foglalt célok teljesítése érdekében Japán nem rendelkezik szárazföldi, tengeri vagy légi erővel és egyéb háborús eszközökkel. Az állam nem ismeri el háborúindítási jogát.³⁴²

A békeklauzula koncepciója a Párizsban, 1928. augusztus 27-én az amerikai külügyminiszter *Frank B. Kellogg* és francia kollegája, *Aristide Briand* között létrejött megállapodásra vezethető vissza, amelynek I. cikke alapján a szerződő felek kijelentik, hogy elítélik a háborúnak a nemzetközi viszályok elintézése céljából való igénybevételét s egymáshoz való viszonyukban erről, mint a nemzeti politika eszközéről lemondanak. A II. cikk szerint pedig a szerződő felek elismerik, hogy a közöttük esetleg felmerülő vitáknak vagy nézeteltéréseknek megoldását vagy elrendezését mindenkor békés úton szabad keresni.³⁴³ E pak-tumhoz egy éven belül több mint ötven ország csatlakozott, a benne foglaltak azonban hamar csorbát szenvedtek.

³⁴¹ Ld. NISHI (1987) i. m.; HITŌSHI (2004) i. m. 50–66.; BEER–MAKI (2002) i. m. 113–121.; AUER (1993) i. m. 69–86.; TANAKA (1976) i. m. 695–720. E felsorolás persze nagyon példálózó, leginkább jelen mű kapcsán a 9. cikkre tekintettel vizsgált főbb publikációkat jeleníti meg. Amúgy a 9. cikk továbbra is az egyik leginkább kutatott (Japánon kívül) és vitatott (Japánon belül) rendelkezése az alkotmánynak.

³⁴² A szerző saját fordítása.

³⁴³ http://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp (letöltés ideje 2011. július 21.)

A paktum szellemiségével megegyező passzusnak a japán alkotmányba való beemelését *MacArthur* tábornok szorgalmazta 1946. február elején. A szövetséges erők által javasolt végső változat azonban nem vonatkozott a fegyveres önvédelem tilalmára. *Charles L. Kades* – aki tagja volt az alkotmánytervezetet kidolgozó bizottságnak – egy későbbi visszaemlékezésében megerősítette, hogy *MacArthur* tábornokkal ellentétben, ő nem tartotta szükségesnek a fegyveres önvédelem korlátozását. Végül a szövetségesek – 1946 februárjának első hetében – *Kades* álláspontjának megfelelően módosították a 9. cikk megfogalmazását.³⁴⁴

Amint azt az alkotmány parlamenti vitája kapcsán is felidéztük, *Yoshida* miniszterelnök 1946 júniusában úgy vélte, hogy a tervezett békeklauszula minden fegyveres erő alkalmazását elutasítja.³⁴⁵ Azért sem tartotta lehetségesnek az ország önvédelemhez való jogának kiemelését a tilalomból, mivel szerinte a háborúk indítására általában az önvédelem nevében került sor. Ez a megközelítés egészen 1950 júniusáig a japán kormány hivatalos álláspontjának volt tekinthető.

Az alkotmánytervezet képviselőházi vitája során, 1946 júliusában javasolt *Ashida-indítványnak* a második bekezdésre vonatkozó része értelmezési viták tárgya lett. Az általa beillesztett kezdő félmondat az alábbi volt: „az előző bekezdésben foglalt célok teljesítése érdekében”.³⁴⁶ E félmondat jelentését *Ashida Hitoshi* 1951 januárjában, amikor már tartott a koreai háború, az alábbiak szerint magyarázta a *Mainichi shinbun* hasábjain. *Ashida* egyértelművé tette, hogy e félmondat arra utalt, hogy a fegyveres erő alkalmazása, mint a nemzetközi viták megoldásának eszköze esik teljes tilalom alá, más szóval, a másik állam ellen indított fegyveres agresszió. Az (1) bekezdésben foglalt tilalom nem vonatkozott az önvédelemre, ezért a beillesztett félmondattal a (2) bekezdést sem lehet úgy értelmezni, mint ami az önvédelem tilalmára utalna. Meglátása szerint teljesen elkülönül egymástól a másik ország ellen indított háború attól, amikor egy ország indít háborút Japán ellen. Ez utóbbi esetben jogában áll Japánnak a védekezés, akár fegyveres úton is; ezt nem korlátozza a 9. cikk.³⁴⁷

Amint az eddigi álláspontokból látható volt, *Yoshida* miniszterelnök 1946 júniusában, a parlamenti vita folyamán, egy kérdésre adott válaszában a 9. cikkből a fegyveres önvédelemhez való jog tilalmát is levezette, ugyanakkor *Ashida*

³⁴⁴ NISHI (1987) i. m. 9.

³⁴⁵ Uo. 100–102.

³⁴⁶ OTAKE (2001) i. m. 51–52.

³⁴⁷ KOSEKI (1997) i. m. 194.; NISHI (1987) i. m. 10.

ezzel ellentétes álláspontot képviselt. Az alkotmánynépszerűsítő előadások egyik állomásán *Yokota Kisaburō* nemzetközi jogász, a Legfelső Bíróság későbbi elnöke, a 9. cikket értelmezte. Az ő meglátása szerint a (1) bekezdés alapján az önvédelem joga nem korlátozott, azonban a (2) értelmében az önvédelem fegyveres úton történő gyakorlása nem megengedett. Álláspontját azzal indokolta, hogy Japán korábbi háborúit (mandzsúriai, kínai, csendes-óceáni) mind az önvédelem jelszava alatt hajtotta végre, így ha nem zárható ki a fegyveres önvédelem lehetősége, a szomszédos országok és a nemzetközi közösség ismét a fegyveres önvédelemtől tarthat. Továbbá *Yokota* szerint a (2) bekezdés értelmében semmilyen fegyveres erő nem tartható fenn, önvédelmi céllal sem, hanem azt az ENSZ Alapokmánnal összhangban kell gyakorolni.³⁴⁸

2.2.2. A 9. cikk értelmezése a megszállás befejeződése után

Az alkotmány 9. cikkének pacifista szellemisége visszhangozza az alkotmány preambuluma szavait, amelyek a háború borzalmait, az atombomba pusztítását és az éhínséget átélő társadalom béke utáni vágy kifejeződése. A Meiji-alkotmány központi jelentősége a császár jogállásának alkotmányos védelme volt, létrehozva egy, a japán hagyományoknak megfelelő, de mégis modern állami szervezetrendszert. Az új alkotmánynak a vezérelve viszont a béke lett.

Azaz, az alkotmány megalkotásának időszakában is eltértek az értelmezés lehetséges módjai, ugyanakkor Japán biztonsága a területén állomásozó nagyszámú szövetséges csapatok miatt nem volt veszélyben. Ennek megfelelően 1949-ben még sokan azonosultak *MacArthur* tábornok egyik nyilatkozatának szellemiségével: „Japan should become the Switzerland of the Pacific.”³⁴⁹

1950 fordulópontot jelentett nemcsak Japán geopolitikai szerepének megítélésében, de a 9. cikkre vonatkozó álláspontok tekintetében is, ugyanis vészterhes nemzetközi viszonyok között kellett a békét fenntartani. A koreai háború kirobbanása előtt, 1950. január elején *MacArthur* tábornok már nyíltan kifejezte, hogy semmilyen nemzetet nem lehet attól megfosztani, hogy egy ellenséges támadás ellen megvédje magát.³⁵⁰ Néhány héttel később pedig *Yoshida* miniszterelnök a képviselőház plenáris ülésén kifejtette, hogy az csak a nemzetközi

³⁴⁸ KOSEKI (1997) i. m. 195.

³⁴⁹ „Japánnak a Csendes-óceáni térség Svájcává kellene válnia” (szerző saját fordítása). The New York Times, 1949. március 2. 8., idézi: DOWER (1989) i. m. 387.

³⁵⁰ NISHI (1987) i. m. 15.

zi helyzettől függ, hogy miként gyakorolja majd Japán az önvédelemhez való jogot.³⁵¹

A koreai háború kitörése után (1950 júliusában) *MacArthur* tábornok rendelte el egy tartalékos fegyveres alakulat felállítását, amelynek eredeti neve nemzeti rendőrségi tartalékos egység volt, s közel százezer főt számlált. A kormányzati indokolás szerint a szervezetet kizárólag a közrend fenntartása érdekében hozták létre.

San Franciscóban, 1951. szeptember 8-án aláírásra került a szövetséges erők és Japán közötti békeszerződés,³⁵² továbbá az amerikai–japán kétoldalú biztonsági szerződés.³⁵³ Ez utóbbi szerződés preambuluma szerint Japán nem tudja önvédelemhez való jogát gyakorolni, ezért szükséges az Amerikai Egyesült Államokkal való megállapodás. Azaz, Japán biztonságát a megszállás után a területén állomásozó amerikai fegyveres erők biztosítják. A szerződés megfogalmazása szerint Japán egyenesen felkéri az Amerikai Egyesült Államokat, hogy területén csapatokat állomásoztasson.

A békeszerződés 1952. április 28-i hatálybalépésével lezárult egy közel hét-éves korszak, a megszállás időszaka.³⁵⁴

A koreai háború és a hidegháború előrehaladtával azonban Japán nem tudott megelégedni a gyenge védelmi képességeivel. Első lépésként ezért az 1950-ben létrehozott rendőrségi tartalékos egységet, amelynek tagjai már akkor amerikai kiképzésben részesültek, 1952 augusztusában átnevezték nemzeti biztonsági erővé, majd 1954-ben nemzeti önvédelmi erővé (自衛隊 *Jieitai*). Ez utóbbi, megerősített létszámmal és felszereléssel a szárazföldi, tengeri és légi védelmi feladatokat is ellátta.

2.2.3. A 9. cikk bírósági jogértelmezése

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy alig nyolc évvel a 9. cikk háború alkalmazását és fegyveres erők fenntartását tiltó rendelkezésének parlamenti jóváhagyása után Japán ismét rendelkezett nemzeti önvédelmi erővel. Egyes értelmezések szerint ez már önmagában alkotmányellenes, hiszen a békét és pacifizmust hirdető alkotmány nem engedne meg semmilyen japán fegyveres erőt.

³⁵¹ Uo. 15–16.

³⁵² Kína és Szovjetunió nem írta alá a San Franciscó-i békeszerződést.

³⁵³ <http://www.niraikanai.wvma.net/pages/archive/ampo51.html> (letöltés: 2011. július 21.)

³⁵⁴ NODA (1992) i. m. 193–197.; KOVÁCS (1997) i. m. 31.

Az alábbi kérdések minden bizonnyal nemcsak az alkotmányjog iránt elkötelezett Olvasóban merülnek fel:

- 1) megsértette-e az alkotmányt az amerikai–japán biztonsági szerződés?
- 2) összhangban áll-e a nemzeti önvédelmi erő az alkotmány 9. cikkével?

A választ két, a 9. cikk szempontjából alapvető jelentőségű bírósági eljárásból ismerhetjük meg.

A Legfelső Bíróság egyik első és legjelentősebb határozata nem is közvetlenül a 9. cikk, hanem a japán–amerikai biztonsági szerződés alkalmazása kapcsán született. Az ún. *Sunakawa*³⁵⁵-ügy háttere a következő: 1957 júliusában Sunakawa városban az amerikai légibázis kifutópályájának tervezett bővítése ellen tiltakozás kezdődött, és a tüntetők közül többen áttörték a bázist elhatároló kerítéseket és behatoltak a létesítmény területére. A tüntetők közül néhányat letartóztattak. A tokiói városi bíróság határozata szerint a tüntetők nem követtek el bűncselekményt, mivel az amerikai légi bázis létesítése ellentétes az alkotmány 9. cikkének (2) bekezdésével. Pontosabban a japán kormány elősegítette az alkotmányban foglalt fegyveres kapacitás teljes tilalmának megsértését azzal, hogy hozzájárult a légi bázis megépítéséhez. Ennek alapján a tüntetők ellen sem lehetett volna jogszerűen eljárást indítani.³⁵⁶

Az eljárásban nagy hangot kapott a nemzetközi szerződés bírósági felülvizsgálatának kérdése³⁵⁷ is, amelyet a Legfelső Bíróság ugyan hivatalosan elutasított, de végső határozatából mégis lehet erre vonatkozó következtetéseket levonni, hiszen a tokiói városi bíróság határozatát megváltoztatta. A 9. cikk keletkezése kapcsán a bíróság utalt a második világháború alatti kormányok hibás döntéseire, a Potsdami Nyilatkozat következményeire, valamint arra, hogy a békeklauszula az alkotmány meghatározó eleme. Hangsúlyozta, hogy a 9. cikk elutasítja a fegyveres erő alkalmazását és fenntartását, ugyanakkor nem tiltja meg az önvédelemhez való szuverén jog gyakorlását. Az alkotmányban megjelenő pacifizmus nem egyenlő a védelemre vagy ellenállásra való képesség hiányával. Továbbá leszögezte, hogy a 9. cikk nem akadályozza meg azt, hogy Japán az ország békéjének és biztonságának megőrzése érdekében más országgal megállapodást kössön. Ennek következtében a (2) bekezdés azt sem tiltja, hogy más országok, nemzetközi szervezetek csapatokat állomásoztassanak Japán területén.

³⁵⁵ <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1959.12.16-1959-A-No.710.html> (letöltés: 2011. július 21.)

³⁵⁶ NISHI (1987) i. m. 19–20.

³⁵⁷ SATO (1968) i. m. 177–179.

A biztonsági szerződés alkotmányossága kapcsán a Legfelső Bíróság nem foglalt állást.³⁵⁸ Felidézte a szerződés keletkezésének körülményeit, a szerződés tartalmi elemeit, a béke és biztonság megteremtésének kiemelten fontos politikai célkitűzését, valamint megerősítette, hogy sem a biztonsági szerződés, sem az ENSZ Alapokmánya nem tiltja a részes országok számára a fegyveres önvédelemhez való jogot. Az álláspontját az alábbiak szerint indokolta: a biztonsági szerződés, amely az ország szuverenitását érinti, oly magas fokú politikai szempontokat képvisel, amelyeknek jogi szempontú elemzése, alkotmánnyal való összhangjának meghatározása a tárgyalásokban részt vett kormány, valamint a parlament feladata. A bíróság csak akkor dönthetne a szerződés alkotmányosságáról, ha nyilvánvalóan alkotmányellenes helyzet állna elő.³⁵⁹

A második kérdésre a *Naganuma-ügy*³⁶⁰ során kaphatunk választ. Az ügy háttérében ismételten civilek kerültek szembe, a helyi érdekeket sértő beruházással, azonban most nem az amerikai csapatok, hanem a nemzeti önvédelmi erők számára terveztek bázist építeni Hokkaidó területén. A civilek ellenezték, hogy védett területen kívánják a beruházást megvalósítani, ezért bíróság előtt támadták meg az erdészeti minisztérium engedélyét. 1973 szeptemberében *Sapporo* kerületi bíróság határozatában leszögezte, hogy a nemzeti önvédelmi erő egy katonai szervezet, ami alkotmányellenes, és ezért a beruházást is le kell állítani. Az ún. *Fukushima-határozatban*³⁶¹ a kerületi bíróság az alkotmány 9. cikkének vizsgálata kapcsán leszögezte, hogy az nemcsak a fegyveres agressziót, de a fegyveres védelmi képességet is tiltja. Továbbá, a nemzeti önvédelmi erők felépítése, szervezete egyértelműen olyan ismertetőjegyekkel bírt, amelyekkel katonai szervezetek rendelkeznek, ezért alkotmányellenes. Végül a bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az alkotmány rendelkezéseinek a fegyvertelen védelmi egységek fenntartása felel meg, azaz polgári jogi, diplomáciai, közigazgatási úton kell az ország biztonságát fenntartani.

A *Sapporo* felsőbíróság hatályon kívül helyezte az elsőfokú bíróság határozatát. A továbbiak tekintetében, azaz, hogy a nemzeti önvédelmi erő alkotmányellenes-e, a *Sunakawa* ítéletben alkalmazott indokolást alkalmazta. Azaz, részletesen elemezte az alkotmány 9. cikkét, ugyanakkor érdekes módon a fegyveres önvédelmi erő fenntartásának alkotmányossága kérdését nem válaszolta

³⁵⁸ EISENHART–LESER–ISHIBE–ISOMURA–KITAGAWA–MURAKAMI–MARUTSCHKE (1998) i. m. 501–504.

³⁵⁹ <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1959.12.16-1959-A-No.710.html> (letöltés: 2011. július 21.)

³⁶⁰ SEYMOUR (1974–1975) i. m. 421–436.

³⁶¹ *Fukushima* bírót a határozatot követően a kormányzat meg próbált elmozdítani pozíciójából, amit a bírósági függetlenség megsértéseként értelmeztek.

meg. Sőt, a nemzeti önvédelmi erők alkotmányosságát sem vizsgálta, mivel úgy ítélte meg, hogy nem állt módjában következtetéseket levonni arról sem, hogy mennyiben tekinthető katonainak a szervezet. Végül anélkül helyezte hatályon kívül az ítéletet, hogy a két fő kérdésben határozott volna. Az utolsó fokon eljáró Legfelső Bíróság pedig az ügyben nem talált alkotmányossági kérdéseket,³⁶² és azt állapította meg, hogy az érintett lakosok nem nyújthattak volna be keresetet az erdészeti minisztérium engedélye ellen.³⁶³

A feltett két kérdésre adott válaszaink a következők: nem és igen. Azaz, a *Sunakawa-ügyben* a Legfelső Bíróság átfogóan értelmezte a 9. cikket, ugyanakkor az amerikai–japán biztonsági szerződés alkotmányosságának kérdésében nem foglalt állást. A nemzeti önvédelmi erőkre vonatkozóan a *Sapporo* felsőbb bíróság állapította meg, hogy annak alkotmánnyal való összeegyeztethetetlenségét nem tudja meghatározni. A két kérdésre tehát közvetett módon, de választ kaptunk.

Végül röviden ki kell térnünk arra, hogy a japán társadalom miként viszonyult a nemzeti önvédelmi erő létrejöttéhez, szerepéhez. Annak ellenére, hogy a nemzeti önvédelmi erő létrehozását sem a szövetséges erőkkel kötött békeszerződés, sem az Amerikai Egyesült Államokkal kötött biztonsági szerződés nem zárta ki, valamint a hidegháború, a koreai válság és a kommunista Kína megjelenése is indokoltá tette az ország biztonságának fenntartását, a japán társadalom jelentős része sokáig nem fogadta el az önvédelmi erők létezésének alkotmányosságát. Ez a mindennapokban azt is jelentette, hogy a nemzeti önvédelmi erők tagjait a társadalmi jelentős része eleinte megvetette, mind személyüket, mind gyermekeiket gyakran érték megaláztatások. Ez az attitűd azonban a XX. század végétől teljesen eltűnt, amiben nagy szerepe volt a természeti katasztrófák során a nemzeti önvédelmi erők tagjai által tanúsított helytállásnak is, például a több mint ötezer-ötszáz fő halálát követelő *kobei* 1995-ös földrengés után. Legutóbb pedig a 2011. március 11-i *fukushimai* erőművet ért robbanások, valamint a szökőár következményei igazolták sokak előtt az önvédelmi erők létének szükségességét.³⁶⁴

³⁶² EISENHART–LESER–ISHIBE–ISOMURA–KITAGAWA–MURAKAMI–MARUTSCHKE (1998) i. m. 522–524.

³⁶³ Ehelyütt csak vázlatosan ismertettük ez utóbbi ügyet, ugyanakkor megjegyzendő, hogy alkotmányossági jellege mellett élénk politikai vitákat keltett az eljárás alatt és után is.

³⁶⁴ A nemzeti védelmi egység társadalmi megítélésének fontosságára *Takii Kazuhiro* professzor hívta fel a figyelmemet egy személyes kiotói konzultáció alkalmával.

2.2.4. Az alkotmány 9. cikkének nemzetközi jogi összefüggései és következményei³⁶⁵

Japán 1952. április 28-án, a békeszerződés hatálybalépésével közel hét évnyi megszállás után ismét független állammá vált. A nemzetközi életbe való visszatérés érdekében a japán kormányzat egyik legelső célkitűzése az ENSZ-tagság megszerzése volt. A kérdés ezért már 1952-ben a japán parlament napirendjén szerepelt, s a kormányzat kifejtette – figyelemmel az alkotmányossági kifogásokra –, hogy az ENSZ-tagfelvételi kérelem önmagában semmilyen fegyverkezési kötelezettséget nem támaszt, s kevés olyan ország van, amelyik meg tudja magát védeni egy esetleges támadás esetén. A kormányzat továbbá hangsúlyozta, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartása felelősséggel is jár, és az esetleges fegyveres akciókhoz technikai, műszaki segítségnyújtás is szükséges, ami nem tekinthető ellentétesnek az alkotmány 9. cikkében foglalt rendelkezésekkel.

1952. június 23-án Japán, mint békeszerető és az ENSZ Alapokmányból eredő kötelezettségeket viselni képes állam, benyújtotta tagfelvételi kérelmét a szervezetbe. A Biztonsági Tanács 1952 szeptemberében vitatta meg a kérelmet, de a szovjetek – ahogy ezt többen várták – nem támogatták Japán tagságát, a San Franciscó-i békeszerződés jogellenességére hivatkozva. A Közgyűlés 1952. decemberi ülésén nagy többséggel mégis alkalmasnak látta Japánt a tagságra.

A Szovjetunióval való kapcsolatok rendezése után³⁶⁶ 1956. december 12-én az ENSZ Biztonsági Tanács támogatta Japán kérelmét, s miután a Közgyűlés mind a hetvenhét tagja igennel voksolt Japán tagfelvételi kérelmét illetően, 1956. december 18-án Japán az ENSZ tagja lett.³⁶⁷

³⁶⁵ A kérdést jelen keretek között csak a japán demokrácia értékelésének érdekében és erejéig vizsgáljuk. További elemzésekért ld. Shigeki MIYAZAKI: *Die Verfassung Japans und ihr Verhältnis zu Völkerrecht*. Archiv des Völkerrechts, 1987. Vol. 25. 24–38.; Yasushi AKASHI: *Japan in The United Nations*. Japanese Annual of International Law, 1971. 23–37. Wakamizu TSUTSUI: *Japan's role in the international organization with particular reference to the United Nations*. Archiv des Völkerrechts, 1987. Vol. 25. 24–38.

³⁶⁶ Azaz, kétoldalú békeszerződés nem született Japán és Oroszország között mind a mai napig, pontosan a négy sziget (Etorofu, Kunashiri, Shikotan és Haboma) státuszának eltérő megítélése miatt. <http://www.mofa.go.jp/region/europe/russia/territory/overview.html> (letöltés ideje: 2011. augusztus 9.) A kérdés összetettségét jól mutatja, hogy a San Franciscó-i békeszerződésben, amelyet a többi 48 szövetséges országgal kötött Japán, az orosz álláspont szerint Japán lemondott az északi területekre vonatkozó területi igényeiről.

³⁶⁷ <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/341/17/IMG/NR034117.pdf?OpenElement> (letöltés ideje: 2012. január 7.)

Az ENSZ-tagság elsődleges célja Japán biztonságának és védelmének biztosítása volt, tekintettel az alkotmány 9. cikkére. Továbbá a világ békéjének és biztonságának az ENSZ keretében történő nemes szolgálata. A társadalmi és kulturális problémák megoldása tekintetében egyrészt az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezetében (ILO) vállalt aktív szerepet, másrészt az ázsiai népekkel jobban együttműködve a térség társadalmi-gazdasági gondjainak megoldásában kívánt részt venni, ezáltal is szolgálva Ázsia megerősödését és békéjét.³⁶⁸

Az ENSZ-tagság és az Alkotmány 9. cikke kapcsán röviden érintenünk kell az ENSZ békefenntartói misszióiban való Japán részvétel kérdéskörét. Sokáig a békefenntartásban való japán fegyveres részvétel hiányát a japán alkotmány 9. cikkével indokolta a kormányzat. A fordulatot ebben a tekintetben a hidegháború befejezése és az első Öböl-háború tanulságai jelentették. Előbbi a nemzetközi biztonsági helyzet törékenységre ébresztette rá a japán kormányt, utóbbi pedig arra, hogy az anyagi támogatás³⁶⁹ nem elégséges a nemzetközi missziók során.

A vonatkozó törvényjavaslatot, közel kétszáz órás parlamenti vita után 1992 júniusában fogadták el, és ezzel megszületett az Egyesült Nemzetek békefenntartói műveleteiben és más műveletekben való együttműködésről szóló törvény,³⁷⁰ amely alapján a korábbi kizárólag technikai és anyagi támogatás mellett Japán a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében személyi hozzájárulást is teljesíthet.³⁷¹

Így elsőként 1992-ben a kambodzsai ENSZ békefenntartó alakulatok, UNTAC³⁷² munkájában vettek részt japán katonai egységek. Azóta több ENSZ békefenntartó egységbe küldtek önvédelmi csapatokat, rendőri erőket, választási megfigyelőket, valamint humanitárius akciókba egységeket. A japán missziók aktívan vettek részt mind a koszovói, mind a kelet-timori ENSZ csapatok munkájában.

³⁶⁸ TSUTSUI (1987) 24–38.; AKASHI (1971) 23–37.

³⁶⁹ Külön kérdéskört jelenít meg az ENSZ Biztonsági Tanácsa összetételének reformja, amely esetében Japán már hosszú évtizedek óta azt az álláspontot képviseli, hogy a megfelelő földrajzi képviselet elve mellett az ENSZ költségvetését leginkább támogató országok is állandó tagsággal rendelkezzenek. Ld például Reinhard DRIFTE: *Japan's Quest for a Permanent Security Council Seat. A Matter of Pride or Justice?* St. Martin's Press, 2000. Elektronikusan megtekinthető a <http://books.google.hu/books> oldalon (letöltés ideje: 2012. január 10.)

³⁷⁰ Az 1992. évi 79. törvény szövege: http://www.pko.go.jp/PKO_J/data/law/pdf/law_e.pdf (letöltés ideje: 2011. augusztus 9.)

³⁷¹ A törvény ENSZ-missziók keretében történt eddigi alkalmazásáról a japán külügyminisztérium honlapja nyújt naprakész áttekintést: <http://www.mofa.go.jp/policy/un/pko/index.html> (letöltés ideje: 2011. augusztus 9.)

³⁷² United Nations Transitional Authority in Cambodia, (1992. március – 1993. szeptember)

2.2.6. Okinawa

Röviden kell szólnunk még egy sajátos jogállású területről, amely nemcsak a birodalmi Japán, de a megszállás utáni évtizedekben is kulcsfontosságú terület volt.

Okinawa, Japán délnyugati részén, közel 1000 km hosszan terül el, és több száz szigetből áll. 1868-ig *Ryukyu* néven önálló terület volt, rövid ideig Kína hűbérese, majd egy japán tartomány része, 1879-től pedig önálló tartománnyá alakult. Már ekkor felmérték ennek geopolitikai jelentőségét: Japán délnyugati kapujaként védelmet nyújthat a nyugati támadások ellen.

A második világháború alatt áldozattá is vált: 1945 tavaszán a csendes-óceáni hadszíntér az egyik legvéresebb csatája zajlott itt.³⁷³ A kapitulációt követően *Hirohito* császár felajánlotta levélben a területet katonai célokra a megszálló szövetséges erőknek.³⁷⁴ E 'nagylelkű' levélnek *Urata* professzor meglátása szerint bizonyára szerepe lehetett abban is, hogy a tokiói perekben a császár nem került a háborús bűnösök sorába.

1945 után *Okinawa* amerikai közigazgatás alá került, a kínai kommunizmus megszilárdulása, majd a koreai háború kitörése után jelentősége tovább nőtt: kulcsszerepét jelzi, hogy többtízezer fős amerikai haderőt vezényeltek a szigetre.

1972. május 15-én *Okinawa* visszakerült japán joghatóság alá, ám az amerikai katonai jelenlét nem szűnt meg. Az okinawaiak jelentős része mindvégig ellemezte az amerikai megszállást s az idegen kormányzatot. A helyzet 1972 után sem javult jelentősen, sőt 1995 szeptembere után újra kiújultak az ellentétek. A közvéleményt megrázó történet szerint egy este három, szolgálatot teljesítő amerikai katona elrabolt egy 12 éves japán lányt, majd megkötözték, szemét és száját betapasztották és végül ketten megerőszakolták. *Bill Clinton* amerikai elnök az incidenst követően 20%-kal csökkentette az amerikai haderő létszámát, ám ez sem nyugtatta meg teljesen a kedélyeket.

2.3. Alkotmánymódosítás

Az alkotmánymódosítás kérdésköre az első nyilvános tervezet nyilvánosságra hozatalát követően napirendre került, hiszen a *Yomiuri-Hōchi Shimbun* 1946. március 8-i számának hasábjain rögtön a 9. cikk került a célkeresztbe, ugyanis

³⁷³ Összesen közel 190 ezer főre tehető a japán áldozatok száma. URATA (2005) i. m. 83.

³⁷⁴ Uo. 73.

a cikk írója a pacifista szellemű rendelkezés ellenére leszögezte, hogy a japán nép országa függetlenségét az élete árán is megvédelmezi.³⁷⁵

Az alkotmány hatálybalépése utáni időszakban csak nagyon szűk körben merültek fel javaslatok az alkotmány módosítása kapcsán. Elsősorban a tudomány egyes művelői kezdeményezték az alkotmány módosítását, de a szövetséges erők oldalán is akadt, aki indokoltnak vélt egy részleges módosítást. Már 1947 májusában, a békeszerződés első előkészítő tárgyalásain elhangzott az a megállapítás, hogy Japánnak rendelkeznie kellene egy korlátozott létszámú fegyveres erővel, hiszen Japán külső határainak megfelelő védelme, a belső rend fenntartása nélkül nem képzelhető el. A következő évben már a képviselőházban is felmerült a módosítás gondolata, azonban 1950-ig az alkotmánymódosítás kérdése nem került reflektorfénybe.³⁷⁶

A döntő változást 1950 már említett eseményei hozták el. A békeszerződések közelgő aláírása, az egyre élesedő amerikai-szovjet ellentét, a Kínai Népköztársaság kikiáltása, de legfőképp az 1950 júniusában kirobbant koreai háború jelentősen átértékelte a 9. cikk jelentését és lehetséges értelmezését.³⁷⁷

Az alkotmánymódosítás tehát több mint hatvan éve napirenden van Japánban. A tartalékos rendőrségi egységek felállításával, de különösen a nemzeti önvédelmi erő létrehozásával a revízió kérdése a politika asztalára került, és jelentősége máig sem csökkent. Az elmúlt hatvan év parlamenti vitáinak feldolgozása önmagában egy disszertáció témaköre lehetne, de e kötetben részletes tárgyalásának nincsen helye, azonban az alkotmány revizionisták két nagy csoportját már az ötvenes évek óta meg lehet különböztetni egymástól.

Az egyik csoport a 9. cikk felülvizsgálatát tartotta és tartja fontosnak, alapvetően Japán biztonságának, szuverenitásának megőrzése érdekében szükséges fegyveres védelmi egységek alkotmányossága megkérdőjelezhetetlenségének elősegítése miatt. Ez a csoport, amelynek tagjai, követelései az idők folyamán fokozatosan változtak, de mégis a 9. cikk körül csúcsosodtak ki, ők képviselik a technikai revizionisták csoportját.³⁷⁸

Az alkotmányt ideológiai okból elutasítók csoportjának legelső képviselői az ötvenes évek azon parlamenti képviselői voltak, akik már a háború előtt is fontos tisztségeket töltöttek be. Számukra nemcsak a császár jogállása jelentett korlátozást, hanem az alkotmányozás folyamata, amelybe a japán választópol-

³⁷⁵ FUKUI (1968) i. m. 42.

³⁷⁶ KOSEKI (1997) i. m. 198–200.

³⁷⁷ BEER–MAKI (2002) i. m. 114–115.

³⁷⁸ FUKUI (1968) i. m. 53–55.

gárokat nem vonták bele megfelelően. Továbbá maga az alkotmány nem tekinthető másnak, mint a szövetséges erők által Japánra oktrojált alkotmánynak, azaz nem a japán nép alkotmánya, hanem röviden: *MacArthur* alkotmánya. Ez a csoport az alkotmány átfogó módosítását tűzte ki célul.³⁷⁹

2.3.1. Alkotmányvizsgáló bizottságok

A parlamenti pártok 1954 és 1955 folyamán létrehozták alkotmányozással foglalkozó belső bizottságaikat, majd 1956 júniusában törvény alapján felállították az első bizottságot az alkotmány vizsgálatára (*kempō chosakai*). Az ötventagú bizottságban a képviselőháznak húsz, a felsőháznak tíz tagja kapott helyet, a fennmaradó húsz fő a tudomány elismert képviselői közül került ki. Egyes kisebb parlamenti pártok azonban nem delegáltak tagot a bizottságba, mivel annak egyetlen célját látták: az alkotmány módosítását.

A bizottság hét év alatt, 1957 és 1964 között nagyon sok meghallgatást tartott az alkotmány keletkezéséről, kihirdetéséről és alkalmazásáról. A testület vizsgálatainak eredményét jelentésekben foglalta össze, amelyeket a lakosság körében is intenzíven terjesztettek. Azt kell mondanunk, hogy a japán társadalom igazából ekkor ismerte meg az alkotmányt, s annak jelentőségét. A bizottság 1964-ben, nem sokkal a tokiói nyári olimpiai játékok megnyitása előtt, végső, 1161 oldalas jelentését a miniszterelnöknek is megküldte. A testület elnöke, *Takayanagi* professzor a bizottság következtetéseit úgy foglalta össze, hogy az alkotmányt nem kényszerítették Japánra, hanem az a megszálló szövetségesek és a japán szakértők együttműködésének eredménye. Hangsúlyozta, hogy az alkotmány egy „élő alkotmány”,³⁸⁰ amelynek módosítása nem szükséges. A bizottság által elfogadott jelentés ugyanakkor nem foglalt állást az alkotmány módosítása tárgyában, mivel a megbízatása nem arra, hanem az alkotmány vizsgálatára irányult.³⁸¹

Az alkotmányrevízió ügye azonban a jelentés elfogadása után is napirenden maradt. Az alkotmányozási folyamat érdekében 1999-ben a parlamentről szóló törvényt is módosították, majd mindkét kamarában felállították az alkotmánnyal foglalkozó bizottságokat, a képviselőházban ötven, a felsőházban negyvenöt taggal. A képviselőház alkotmányozó bizottsága végső, 809 oldalas je-

³⁷⁹ Uo. 46–47.

³⁸⁰ BEER–MAKI (2002) i. m. 182.

³⁸¹ TAKAYANAGI (1968) i. m. 71–73.

lentését³⁸² 2005 áprilisában nyújtotta be a képviselőház elnökének. Ez a jelentés egyrésztől osztja *Takayanagi* professzor negyven évvel ezelőtti megközelítését és elismeri, hogy az alkotmány gyökeret vert a japán társadalomban. A jelentésben felvetett nyitott kérdések azonban már nemcsak a 9. cikkre, az önvédelmi erőkre és az ENSZ-missziókban való részvételre koncentrálnak, hanem az alkotmány megalkotása óta eltelt hatvan év keltette kihívásokra – környezet-szennyezés, előregedés, információs társadalom, pénzügyi kérdések – szükséges alkotmányjogi válaszok megalkotására is.

A parlament felsőházának az alkotmánnyal foglalkozó bizottsága szintén 2005 áprilisában fogadta el jelentését.³⁸³ Az ötévi munka eredményeit összefoglaló jelentésből kitűnik, hogy a bizottság számos meghallgatást tartott, amelyre az alkotmánytervezet kidolgozásában részt vett amerikai szakértőket is meghívták. A jelentés alapvető üzenete, hogy az alkotmány három fő jellegzetességét: a népszuverenitást, az alapvető jogok tiszteletét és a pacifizmust fenn kell tartani a jövőben is. Továbbá a jelentés hangsúlyozza, hogy a jelképes tennő-rendszert meg kell őrizni. Az alkotmány 9. cikke kapcsán mindenki támogatja az (1) bekezdés megőrzését. Az önvédelem jogának alkotmányban való megfogalmazása kapcsán eltértek az álláspontok, azonban a kormányzat azon kijelentését, hogy a nemzetközi jog elismeri Japán önvédelemhez való jogát fegyveresen is, senki nem vitatta. A jelentés az alkotmány minden egyes cikkét megvizsgálva fogadta el ajánlásait, amelyet minden parlamenti párt támogatott.

Az alkotmány 96. cikke minősített többséghez köti az alkotmánymódosítását. Kétharmados többséghez, mindkét parlamenti kamarában, továbbá népszavazáson vagy képviselőházi választáson való megerősítéshez is. A törékeny japán politikai környezetben azonban mindeddig nem volt olyan javaslatcsomag, amely mögé a parlamenten belül ekkora többség felsorakozott volna.

Az alkotmánymódosítás politikai jelentőségét jól mutatja, hogy ennek eljárási szabályairól 2007 májusában önálló törvény (日本国憲法の改正手続に関する法律, *Nihonkoku kempō no kaisei tetsuzuki ni kansuru hōritsu*) született, amely három (!) évvel később hatályba is lépett. Amint arra *Imaseki* professzor rámutatott, több mint hat évized után megteremtődött az alkotmánymódosítás eljárási háttere, beleértve az azt megerősítő népszavazás lebonyolítását is.³⁸⁴

³⁸² [http://www.shugiin.go.jp/itdb_english.nsf/html/kenpou/english/report.pdf/\\$File/report.pdf](http://www.shugiin.go.jp/itdb_english.nsf/html/kenpou/english/report.pdf/$File/report.pdf) (letöltés ideje: 2011. július 27.)

³⁸³ <http://www.sangiin.go.jp/eng/report/ehb/ehb.pdf> (a jelentés angol nyelvű összefoglalója, letöltés ideje: 2011. július 27.)

³⁸⁴ http://www.waseda.jp/hiken/en/jalaw_inf/new_leg/001imaseki.html (letöltés ideje: 2011. szeptember 26.)

3. A tennō (császár) és az új alkotmány

Az amerikai megszállás egyik legmeggrázóbb következménye a japán társadalom számára a tennō-rendszer gyökeres átalakításának terve volt. *Hirohito császár*, mint láttuk, 1946. január 1-jén közzétett nyilatkozatával³⁸⁵ megnyitotta az utat az alkotmányozók előtt egy – bár a japán társadalom felfogásától élesen különböző – demokratikus alaptörvény létrehozására.

3.1. A tennō mint jelkép (象徴 *shōchō*)

Az alkotmány 1. cikke értelmében a császár az állam és a nép egységének szimbóluma, elveszítve ez által minden politikai főhatalmát. A szuverenitás forrása a nép, és nem a császár. A legfőbb állami hatalom pedig a parlament kezébe került. A császár hatáskörei egyrészt formális, rituális cselekményekre terjedtek ki, másrészt bármely döntéséhez az illetékes szerv ellenjegyzése szükséges.³⁸⁶

A császár elvesztette minden „diktátori”³⁸⁷ jellegű funkcióját, és nem természetfeletti lényként uralkodik alattvalói felett, hanem állampolgárai számára immár egy demokratikus uralkodó képét ölti.³⁸⁸

A tennō a világháború végéig, mint már említettem, maga volt a szuverén, s ezt váltotta fel az új alkotmány alapján a népszuverenitás elve. Ezt kiegészítette az a tény, hogy a császárt korábban istenségként is tisztelték, azaz olyan nagyfokú politikai és morális hatalommal rendelkezett, amely kizárólag a japán alkotmánytörténeti hagyományokkal volt igazolható, hiszen az alkotmányozási folyamatokra befolyást gyakorló nyugati alkotmányok nem tartalmaztak hasonló rendelkezéseket.

Japánon kívül már a második világháború ideje alatt is születtek tanulmányok a császár második világháborús eseményekben való esetleges felelőssége kapcsán. Különösen amerikai szerzők hangsúlyozták, hogy a tennō-rendszert meg kell szüntetni annak érdekében, hogy Japánban valóban demokratikus állami berendezkedés jöhesse létre. *Joseph C. Grew*, aki az Amerikai Egyesült Államok japán nagyköveteént szolgált 1932 és 1941 között, azonban a tennō-rendszer fenntartásában látta a béke és a gyors újjáépítés lehetőségét, mondván,

³⁸⁵ BEER–MAKI (2002) i. m. 213–214.

³⁸⁶ Ld. például az alkotmány 6. cikke alapján, a miniszterelnököt a parlament javaslata alapján, a Legfelső Bíróság elnökét pedig a kormány javaslatára nevezi ki.

³⁸⁷ NODA (1992) i. m. 66.

³⁸⁸ NOZOMU (1980) i. m. 623–655.; MASAMI (1963) i. m. 205–208.

hogy a japán nép nagy része a császárt valóban isteniként tiszteli, s az ő személye fontos eszközként szolgálhat ebben a folyamatban.³⁸⁹

1945. augusztus 14-én *Hirohito* császár személyesen adta ki a parancsot a fegyverletételre, és maga jelentette be a Potsdami Nyilatkozat elfogadását. Ez utóbbi közvetve azt is kifejezte, hogy Japánban a népszuverenitás elvét meg kellett valósítani.

A császár a megszálló szövetséges csapatok főparancsnokát, *Douglas MacArthur* tábornokot még 1945 szeptemberében felkereste a tokiói amerikai nagykövetségen, egyebek között azzal a céllal, hogy maga vállaljon felelősséget a Japán által elkövetett háborús bűncselekményekért. *MacArthur* tábornok nem ebben látta a megoldást, hanem abban, hogy a sintoizmus privilegizált helyét megszüntetik, azaz államvallási rangjától megfosztják, továbbá, hogy a császár lemond isteni rangjáról.

Hirohito császár az 1946. január 1-jei rádióbeszédében eleget tett az amerikai követeléseknek: kijelentette, hogy a nép és a császár közötti egység nem azon a feltevésen alapul, hogy a császár egy élő és látható istenség, s hogy a japán népnek katonai világhatalommá kell fejlődnie, hanem a kölcsönös bizalmon és szereteten. Ennek a nyilatkozatnak a jelentősége hatalmas, hiszen megteremtette a lehetőséget a népszuverenitást, a hatalmi ágak elválasztását és emberi jogokat biztosító alkotmány bevezetéséhez.³⁹⁰

A császár felelősségre vonásának szükségességét Japánban is több tudós felvetette, azzal az indokkal, hogy a háború ideje alatt – a császár iránti alattvalói engedelmisségből, illetve kötelezettségből – a sintó szentélyekben milliók imádkoztak a császárhoz a további katonai sikerek érdekében. A császár, aki felhasználta, hogy ilyen tisztelet tárgya, százezreket küldött ezáltal a harctérre.³⁹¹

E ponton két rövid megjegyzést mindenképp tennem kell: egyrészt az engedelmisség, illetve kötelezettség fogalmak tiszta elhatárolása nem volt lehetséges abban a korban, hiszen egy japán alattvaló az összes kötelezettségei teljesítéseként értelmezte az engedelmisség fogalmát.

A második megjegyzés pedig a császár személyére vonatkozik, aki politikai és katonai hatalmán felül olyan kulturális és erkölcsi összetartó erőt képviselt, amelyre a japán nemzetnek adott állapotában 'szüksége' volt. Ez a megszálló

³⁸⁹ MIYAZAWA (1996) i. m. 144–145.; NOZOMU (1980) i. m. 625.

³⁹⁰ A japán nyelv és a hagyományok tiszteletével teljesen ellentétes lett volna, ha a fenti császári nyilatkozat üzenetét egyetlen állítvány köré sűrítjük. Azaz, a nyilatkozat következményét tekintve valóban isteni származásról való lemondásnak is lehetne értelmezni. A nyilatkozat szövegét ld. BEER–MAKI (2002) i. m. 213–214.

³⁹¹ NOZOMU (1980) i. m. 627.

amerikai csapatok számára is világossá vált, s nem a felelősségre vonásán, hanem egy új alkotmányban a tennő-rendszernek demokratikus keretek közötti fenntartásán fáradoztak.

A legnagyobb jelentősége a jelképes tennő-rendszernek az, hogy megőrizte a császárnak a japán népet összefogó, integráló szerepét. Az ország társadalmi és szellemi egységének kifejezője volt, és maradt a császár a háború után is, s ezáltal valóban egyfajta folytonosságot teremtett a háború előtti és utáni állami berendezkedésben. Ezt a folytonosságot azonban nem joginak nevezném, hanem a császár személyéből fakadó, a társadalomra gyakorolt egyesítő szerepnek. Erre a folytonosságra maga *Hirohito* császár is utalt az Amerikai Egyesült Államokban 1975-ben tett látogatása alkalmával. Azaz, a császár tényleges jogállását³⁹² tekintve mégsem jelentett gyökeres változást a jelképes rendszer, a folytonosság elemeit is tartalmazta.³⁹³

3.2. A tennő hatáskörének vizsgálata

A császár hatásköréről az alkotmány 3., 4., 6. és 7. cikke rendelkezik. A császár hatásköreit három nagy csoportba oszthatjuk: állami feladatok, jelképes funkciójából eredő feladatok, illetve magánjellegű cselekedetei.

Az első csoportba tartozó hatáskörök, tehát amikor a császár állami feladatot lát el, minden esetben kormányzati jóváhagyáshoz kötött, és ezekért a feladatokért a kormány és nem a császár viseli a felelősséget. Az alkotmány arról is rendelkezik, hogy a császár az állam nevében csak olyan intézkedéseket hozhat, amelyeket az alkotmány kifejezetten felsorol. Szintén garanciális elem, hogy kormányzati hatáskörbe tartozó feladatokat a császár nem láthat el. Továbbá az alkotmányban a császár számára meghatározott állami feladatok ellátását – a vonatkozó törvény rendelkezéseknek megfelelően – átruházhatja. Ide tartozik a császári családról szóló törvény azon passzusa, amely a császár hosszabb távolléte vagy betegsége esetén – a kormány jóváhagyásával – a császár rangidős hozzátartozójára ruházza saját jogköreit.³⁹⁴

³⁹² Megjegyzendő, hogy a császár második világháború előtti és utáni jogállásának összehasonlító vizsgálatára az V/2. fejezetpontban térünk ki részletesen.

³⁹³ SCHEER (1979) i. m. 57.

³⁹⁴ MIYAZAWA (1996) i. m. 138–140.

A 6. és 7. cikkek összesen tizenkét jogkört biztosítanak a császárnak: ³⁹⁵

- a parlament jelölése alapján a miniszterelnök kinevezése,
- a Legfelső Bíróság elnökének kinevezése a kormány jelölése alapján,
- alkotmánymódosítások, törvények, kormányrendeletek és államközi szerződések kihirdetése,
- a parlament összehívása,
- a képviselőház feloszlata,
- az általános parlamenti választások idejének kitűzése,
- miniszterek és törvényben meghatározott egyéb tisztviselők, valamint a nagykövetek kinevezésének és felmentésének megerősítése,
- általános és egyéni kegyelem megerősítése,
- ratifikációs okiratok és egyéb törvényben meghatározott nemzetközi dokumentumok megerősítése,
- kitüntetések adományozása,
- külföldi nagykövetek és miniszterek fogadása,
- reprezentatív feladatok ellátása. ³⁹⁶

Ezek elég jól beazonosítható hatáskörök. A császár azonban sok esetben olyan ügyekben is eljár, amelyek ebben a taxatív felsorolásban nem szerepelnek, ami viszont – érthető módon – sok vitához vezet. ³⁹⁷ Például a császár nemcsak összehívja a parlamentet, hanem minden ülősszak elején – általában januárban – személyesen felszólal a felsőházban és egy rövid köszöntőt tart. Amennyiben ezeket hivatali minőségben tett beszédeknek tekintjük, akkor azok sértik az alkotmányt, mivel túllépnek az államfői jogkörökön, és a szükséges kormányzati jóváhagyást is nélkülözi. Érdeemes ehelyütt felidézni a Meiji-alkotmány rendelkezéseit, ³⁹⁸ amely alapján a császár nemcsak összehívta, de meg is nyitotta a parlamenti ülősszakokat.

Szintén kérdéseket vetett fel, amikor *Hirohito* császár személyesen továbbított üzenetet az amerikai elnöknek. Ez a lépés is a sajtó útján kapott nyilvánosságot és a kormány is magyarázni kényszerült, hogy a császári közlemény kiadását mennyiben előzte meg a kormánnyal való egyeztetés. A kormány végül kénytelen volt elismerni, hogy a császár valóban küldött üzenetet az amerikai

³⁹⁵ NOZOMU (1980) i. m. 628–629.

³⁹⁶ EHS Law, 1948, 3.

³⁹⁷ HIGUCHI (1993) i. m. 63.

³⁹⁸ Meiji-alkotmány 7. cikke.

elnöknek, azonban nagyon személyes jellegű intézkedésről volt szó, ezért nem volt szükség a kormánnyal való egyeztetésre.³⁹⁹

Az, hogy mely feladatokat láthatta el a császár az állam egységét kifejező státuszából, folyamatos viták kísérték. Azonban számos háború előtti szokás idővel politikai támogatást is kapott. Például a dinasztia legendás alapítójának, *Jimmu*-nak a tiszteletére kezdték el az államalapítási ünnepet hivatalosan is megünnepelni, tíz évvel a második világháború végét követően. Továbbá, az időszámításban ismét a *gengót*, azaz a császári uralkodás szerinti évszámot használták, szintén az ötvenes évektől.⁴⁰⁰

A jelképes császárság intézménye a világháború utáni megszállás eredményeként, a Meiji-alkotmánytól gyökeresen eltérő császárfelfogást hozott létre, azonban azt is látni kell, hogy sok tekintetben a jelképes tennō-rendszer áll közelebb ahhoz a hagyományhoz, amely a japán császárokat a Meiji-korszak előtti közel ezer évben jellemezte: valóban inkább szakrális személynek tekintették, aki a nép felett áll, 'politikai hatalommal' nem rendelkezett.

Ezen a ponton a császár korábbi sintó főpapi tisztségének megszűnésére is ki kell térnünk. Többször említettük már, hogy a sintó vallás államvallás jellege a világháború után megszűnt, a császár lemondott isteni származásáról, továbbá az alkotmány is biztosította az állam és az egyház elválasztását. Azaz, meg kell vizsgálnunk, hogy mennyiben vált 'laikussá' a császári udvar.

3.3. A tennō hatásköreinek alapjogi összefüggései

Az alkotmány, az alapjogok katalógusa között, a 20. cikkben biztosítja a vallás-
szabadságot,⁴⁰¹ s deklarálja az állam és egyház elválasztását azáltal, hogy val-

³⁹⁹ RUOFF (2001) i. m. 60–61. A gyakorlatot törvényi szintre emelték 1979-ben.

⁴⁰⁰ A sort számos közelmúltbeli példával is ki lehetne egészíteni, amely mind azt mutatja, hogy egy élő, nemzetet összefogó jelkép a császár mind a mai napig. Például tízmilliók fejezték ki aláírásukkal, levelükkel tiszteletüket a beteg *Hirohito* császár előtt, zenei és kulturális rendezvények százait halasztották el, sokan házasságkötésük időpontját tolták későbbre, jelezve, hogy közösen bíznak a haldokló császár gyógyulásában. Ide sorolható a fiú trónörökös kérdése is, ugyanis *Akihito* császár utódjának lehetséges utódai körébe 2006-ig egészen csak női lemenők jöhettek volna szóba. A kérdés az ezredfordulón nagy politikai vitákat gerjesztett, mígnem négy évtized után fiú született a császári családba: *Hisahito* herceg. A kérdés jelentőségét jól mutatja, hogy a császár év eleji köszöntőjében, 2007 januárjában rövid verssel köszöntötte unokáját. A vers az alábbi oldalon elérhető: <http://www.jamaipanese.com/japanese-emperor-akihito-celebrates-grandsons-birth-in-new-years-poem/> (letöltés ideje: 2012. január 23.)

⁴⁰¹ RÖHL (1988) i. m. 110–111.

lái szervezeteknek nem engedi privilégiumok nyújtását. A vallási szervezetek politikai tevékenységet nem gyakorolhatnak, továbbá senkit sem lehet bármely vallási szervezetben való részvételre kötelezni. Az állam nem végez vallási oktatást és egyéb vallási tevékenységet. Az alkotmány 89. cikke pedig szigorú állami felügyelet mellett engedélyezi közpénzek folyósítását vallási intézményeknek vagy szervezeteknek.

A vallásszabadság érvényesülésének nehézkességét, különösen az állam és az egyház szétválasztásának rugalmas értelmezését, jól példázza a *Tsu* városában történt eset, ahol a város polgármestere a városi sport- és szabadidő központ alapkövetélteli ünnepségét sintó pap mellett, sintó szertartásban végeztette el, a városi költségvetés terhére. Ebben néhány helybéli a vallásszabadság megsértését látta, s a bírósághoz fordult.⁴⁰² A több mint egy évtizedig tartó eljárásban a helyi bíróság nem talált jogsértésre utaló indokot, mivel az alapkövetéltelt egy szokásos ünnepként értelmezte, ami első látásra ugyan vallásinak tűnhetett. A felsőbbíróság viszont az alapkövetéltelben egy vallási eseményt látott, hiszen mind a szertartást végző pap, mind a szertartás rendje, mind a szertartás ünneplése vallásinak számított. A bíróság aláhúzta a semlegesség követelményét, amellyel összeegyeztethetetlen bármely vallás előnyben részesítése. A Legfelső Bíróság eljárásában⁴⁰³ a helyi bíróság határozatát hagyta helyben. Indoklásában rámutatott, hogy az állam és egyház elválasztásának elvéből leginkább a vallásszabadság intézményi része fakad, s az állam vallási semlegességéből nem következik az, hogy az államnak ne lenne kapcsolata a vallással. Továbbá leszögezte, hogy az alapkövetéltelnél bemutatott, a munka sikerét, dolgozók biztonságát szolgáló, eredendően sintó vallási cselekmény, a modern korban már elveszítette vallási jellegét, azonban szokásként való megtartása a sikeres vállalkozást segítheti.

A másik eset már a közelmúlté. *Hirohito* császár 1926-ban foglalta el a trónt, s 1989-ben követte őt fia, az 1933-ban született *Akihito*, az első japán császár, aki világháború utáni alkotmányra (1946) tett esküt. A császári trónbeiktatási szertartásokat szabályozó törvényt 1946-ban hatályon kívül helyezték, azonban 1990. november 22–23-án, hatvankét évvel az előző beiktatási ceremónia után, az archaikus szabályok 'életre keltek'. Azaz, *Akihito* ugyanúgy bemutatta a nagy ételáldozatot, ahogy ősei tették, öltözködése, a használati tárgyak, a császári palota több termében megismételt rituálé, mind a sintó vallási hagyományokat

⁴⁰² YOKOTA (1993) i. m. 213–218.

⁴⁰³ 1971 (Gyo-Tsu) No. 69. számú ügy, <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1977.7.13-1971.-Gyo-Tsu.-No..69.html> (letöltés ideje: 2011. szeptember 30.)

tükrözték.⁴⁰⁴ A problémát *Higuchi* professzor szerint nem a vallási szertartások pusztá léte okozta, akár *Akihito* trónbeiktatása, akár *Hirohito* temetése alkalomával, hanem hogy legnagyobb részben az állami költségvetés terhére történtek.⁴⁰⁵

E kérdés keretében csak olyan tekintetben érintettük az állam és egyház elválasztását, amennyiben az a császárság intézményének világháború utáni helyzetével kapcsolatos értékelésekhez támpontot nyújthat. Annak megválaszolásához, hogy miként egyeztethető össze egy állami költségvetésből finanszírozott sintó szertartás az alkotmány 20. cikkével, a fent röviden említett szabadidőközpont alapkötetével kapcsolatos legfelső bírósági határozatban találhatunk támpontot. Azaz, a sintó vallás elveszítette államvallási, megkülönböztetett jellegét, azonban a szertartások, szabályok olyan mélyen beépültek a japán társadalomba, hogy azokat immár 'szokásszerűen' alkalmazzák.

4. A kormányzati rendszer

Az alkotmány két nagyon fontos új intézményt vezetett be. Egyrészt, az alkotmány 65. cikke alapján a végrehajtó hatalmat kizárólag a kormány gyakorolja. A tennőt megfosztották minden korábbi végrehajtói jogosítványától. A kormány (内閣 *naikaku*) a miniszterelnökből (内閣総理大臣 *naikaku-sōridaijin*) és a miniszterekből (参議院大臣 *kokumu daijin*) áll, akik semmilyen katonai tisztséggel nem rendelkezhetnek.⁴⁰⁶ A kormány az alkotmány 66. cikke alapján a végrehajtó hatalom gyakorlása során testületileg felelős a parlamentnek.⁴⁰⁷

A miniszterelnököt az alkotmány 67. cikke alapján a parlament választja saját tagjai közül. Amennyiben a két kamarában nem szerez többséget a miniszterelnök-jelölt, akkor a két kamara képviselőiből álló egyeztető bizottságot kell összehívni. Amennyiben a két parlamenti kamara közötti egyeztetés tíz napig nem jut eredményre, akkor a képviselőház által jelölt személyt kell a parlament mindkét kamarája által megválasztott miniszterelnöknek tekinteni. Az alkotmány szerint a miniszterelnök-jelölt bármelyik parlamenti kamara tagja lehet, a gyakorlatban eddig azonban a képviselőházi választásokon győztes pártok vezetői (elnökei) közül került ki a miniszterelnök.

⁴⁰⁴ TAKAMI (2001) i. m. 11.

⁴⁰⁵ HIGUCHI (1993) i. m. 63–64.

⁴⁰⁶ Amint arra az alkotmányozás parlamenti szakaszában utaltunk, e cikk a korábbi főrendi ház javaslatára került be az alkotmányba a katonai tisztek háború előtti diktatórikus kormányzása miatt került be.

⁴⁰⁷ ABE (1988) i. m. 17–18.

A végrehajtó és törvényhozó hatalom közötti megfelelő fékek és ellensúlyok (*checks and balances*) rendszerét is bevezette az alkotmány, ugyanis a képviselőház, és kizárólag a képviselőház, megvonhatja a bizalmát a kormánytól. Ennek formája lehet bizalmatlansági indítvány vagy bizalmi szavazás is. Azaz, a kormány csak addig tarthatja meg közjogi pozícióját, ameddig a képviselőház tagjainak többsége támogatja politikai célkitűzéseit. A sikeres bizalmatlansági indítványnak vagy az elvesztett bizalmi szavazásnak kettős következménye megjeleníti a két hatalmi ág egymásra utaltságát is: vagy lemond a miniszterelnök, és ezáltal a kormány megbízatása is megszűnik, vagy pedig feloszlik a képviselőház, és új képviselőházi választás kiírására kerül sor.

Ehelyütt azonban utalni kell arra, hogy az alkotmány nem tartalmaz egyértelmű előírást arra az esetre, hogy ha a fenti második esetben a kormány nem mond le, akkor a képviselőház feloszlata kinek a jogköre lenne. Az alkotmány rendelkezései szerint ilyen esetekben a 'feloszlik a képviselőház'. A gyakorlatban ilyen körülmények esetén a kormány javaslatára a császár oszlatja fel a képviselőházat.⁴⁰⁸

A képviselőházi feloszlátás kapcsán figyelemmel kell lenni arra a tényre, hogy a 7. cikk nem jelöl meg feloszlátási okokat, a 69. cikk pedig bizalmatlansági indítvány elfogadása, illetve bizalmi szavazás elutasítása esetén teszi lehetővé. A második világháború után e kérdés többször is napirenden volt, és a gyakorlat azt mutatta, hogy a 69. cikk alapján eredményes bizalmi vagy bizalmatlansági indítványok következménye a képviselőház feloszlata volt, ezzel együtt pedig előrehozott választásokra került sor.

A bizalmatlansági indítvány az alkotmány szintjén csak a második világháború után lett intézményesítve, a valóságban azonban már a Meiji-korban⁴⁰⁹ is találkozhatunk vele, s már akkor is vezetett a kormány lemondásához. Az eredményes bizalmatlansági indítványon keresztül elsősorban az ellenzéki pártok erősödhetnek meg, a sikeres bizalmi szavazás esetében pedig a miniszterelnök és kormánya pozíciója.

Ugyanakkor *Takii* professzor arra is felhívta a figyelmemet, hogy a gyakorlatban az alkotmányban szabályozott megoldások mellett a leggyakrabban a bizalommegvonással egy időben sor kerül az új miniszterelnök megválasztására is, elkerülve ezáltal az előrehozott képviselőházi választások tartását.

⁴⁰⁸ TAKAHASHI (1993) i. m. 92.

⁴⁰⁹ 1897-ben. Vö. KEENE (2002) i. m. 535.

Ezáltal a kormányzati hatásköri és felelősségi rendszer a brit kormányzati rendszer alapjait honosította meg, pontosabban a Meiji-, illetve Taishō-korszakban⁴¹⁰ szokásként elkezdődött folyamatot az alkotmány szintjére emelte.

A kormány tagjait a miniszterelnök nevezi ki és menti fel, akik a már említett korlátozás szerint katonai tisztséget nem viselhetnek, továbbá akik többsége a parlamenti képviselők közül kerül ki. A minisztériumok és tárcák számát a kormányról szóló törvény tartalmazza, amelynek alapján parlamenti ciklusonként eltérő, de általában tizenkettő és húsz közötti tagja volt a második világháború utáni kormányoknak. Sajátossága a japán kormánynak, hogy döntéshozatali rendjében, a társadalmi hagyományoknak megfelelően, a többségi elv helyett főszebályként a konszenzus érvényesül.⁴¹¹

A kormány felügyelete alá nemcsak a szűk értelemben vett tárcák, hanem a legkülönbözőbb országos hatáskörű szervek, állami hivatalok is tartoznak, beleértve a császári családdal foglalkozó hivatal⁴¹² vagy a közszolgálati bizottságot, amely az 1887-ben bevezetett rendszert továbbvive és a közszolgálati pályát választók felvételét és vizsgáztatását bonyolítja le. A kiterjedt japán bürokráciát szaktudás és lojalitás jellemzi.

4.1. A kormány hatásköre

A kormány feladatait az alkotmány 73. cikke sorolja fel, amely szerint:

- végrehajtja a törvényeket, ellátja az állam ügyeit,
- irányítja a külpolitikát,
- szerződéseket köt, a parlament előzetes, vagy meghatározott esetekben utólagos hozzájárulásával,
- irányítja a közgazgatást,
- előkészíti és benyújtja a költségvetés tervezetét a parlamentnek,
- kormányrendeleteket bocsát ki az alkotmány és a törvények végrehajtása érdekében,
- dönt közkegyelem, egyéni kegyelem, büntetés enyhítése és mentesítés kérdésében.

⁴¹⁰ III/5. fejezetpont.

⁴¹¹ ODA (1992) i. m. 45–51.; NODA (1992) i. m. 93–104.

⁴¹² <http://www.kunaicho.go.jp/e-kunaicho/enkaku.html> (letöltés 2011. július 27.) Az ügynökség jelenleg 1000 fős stábjával az alkotmánynak a császárra vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtása során nyújt segítséget. Az ügynökség jogelődje a második világháborút megelőzően több mint 6000 főt alkalmazott.

A fenti felsoroláshoz kapcsolódik az alkotmány egyéb rendelkezései⁴¹³ között, hogy császár minden esetben a kormány javaslatára jár el, és a császár által meghozott döntésért a kormány tartozik felelősséggel. Továbbá a kormány jelöli a Legfelső Bíróság elnökét, valamint a kormány nevezi ki a Legfelső Bíróság többi tizennégy tagját és az alsóbb fokú bírákat. A parlamenttel kapcsolatban pedig – nemcsak feloszthatja a képviselőházat meghatározott esetben hanem – rendkívüli képviselőházi ülésszak tartását is kezdeményezheti, továbbá veszélyhelyzet esetén összehívhatja a felsőházat.

E tekintetben külön is megjegyzendő, hogy a több szempontból modellnek tekinthető brit kormányzati rendszerben, a köz- és egyéni kegyelmezés, büntetés enyhítése kérdésben minden esetben – kormányzati előterjesztés mellett – az államfő hozza meg a végső döntést, és nem a kormány.

Az alkotmány 72. cikke alapján a miniszterelnök a kormány képviselőjében terjeszti a parlament elé a kormány ‘törvényjavaslatait’,⁴¹⁴ valamint tájékoztatja a parlamentet az általános bel- és külpolitikai kérdésekről. A törvényjavaslatok kapcsán ki kell térni a kormányzati törvényalkotási hivatal (*naikaku hōseikyoku*) szerepére, amely minden kormányzati törvényjavaslat alkotmányosságát megvizsgálja, mielőtt az a parlament elé benyújtásra kerül. E hivatal felkészültségének is lehet érdeme abban, hogy a Legfelső Bíróság ritkán hozott határozatot törvények alkotmányellenessége tárgyában.⁴¹⁵

A miniszterelnök az alkotmány 66. cikke alapján a kormány feje, ő vezeti annak üléseit, továbbá az alkotmány 72. cikke alapján felügyeletet gyakorol a különböző közigazgatási szervek felett. Az alkotmány 74. cikke szerint a törvényeket és kormányzati rendeleteket a hatáskörrel rendelkező miniszter mellett a kormányfő is ellenjegyzi. Továbbá, a kormány tagjai ellen megbízatásuk időtartama alatt jogi eljárás csak a miniszterelnök beleegyezésével indítható.⁴¹⁶ Azt pedig már e fejezetpont elején láttuk, hogy a miniszterelnök tesz javaslatot a kormány tagjainak kinevezésére és felmentésére.

E hatáskörök nyomán a miniszterelnök kezében jelentős politikai hatalom összpontosult a megszállást követő években. Ennek kapcsán arra is érdemes

⁴¹³ Alkotmány 3. cikke.

⁴¹⁴ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az alkotmány 72. cikkében szereplő *gian* kifejezés tágabb értelmű, mint a törvényjavaslat (*hoan*). Ez utóbbi ugyanis expressis verbis csak a kormányról szóló törvényben jelenik meg. Mégis az irodalom a kormány törvénykezdeményezési jogát az alkotmány kifejezett rendelkezése ellenére is alkotmányosnak tartja. NAKAMURA–TSUNEMOTO (2001) i. m. 196.

⁴¹⁵ BEER–MAKI (2002) i. m. 102–103.

⁴¹⁶ Alkotmány 75. cikke.

utalni, hogy a megszálló szövetséges erők parancsnokának, *MacArthur* tábornoknak az volt a célja, hogy az állam valódi irányítását egy demokratikusan választott testület által pozícióba emelt személy töltsse be, végleg felváltva a mitikus és militarista hagyományokat.⁴¹⁷

4.2. Helyi önkormányzatok

A kormányra vonatkozó alkotmányos rendelkezések után röviden szót kell ejtenünk az alkotmány VIII. fejezetéről, amely a helyi önkormányzatokra vonatkozó legfontosabb alapelveket sorolja fel.

A helyi önkormányzatokat érintő törvényi szabályok nyilvánvaló vezérelve a helyi önkormányzathoz való jog. Továbbá a városok, községek képviselőtestületeket, közgyűléseket létesíthettek, a polgármesterek, valamint a képviselőtestület tagjai pedig közvetlen szavazás útján nyerik el megbízatásukat. A városok, községek önálló vagyonnal rendelkeznek, ellátják feladataikat, és a törvények keretei között rendeleteket alkothatnak.

A fenti rendelkezések hosszas viták után kerültek bele a végső alkotmánytervezetbe. A japán alkotmány-előkészítő bizottságok 1945 őszén és telén nem érintették a helyi önkormányzatok kérdését. E tekintetben a megszálló szövetségesek a helyi önkormányzatiság elterjedését, a helyi önállóságot szorgalmazták.

Az alkotmány minden korábbi hagyományt felülírt: a városok, községek anyagi, politikai, hatásköri önállóságát, a demokrácia helyi és területi aspektusának térnyerését segítette elő. Ez a helyi önállóság nem jelentette azt, hogy az összes közszolgáltatás helyi kézbe került volna, éppen ellenkezőleg, különösen az ötvenes évektől az oktatás, rendvédelem és pénzügyek területén a parlamenti törvények leszűkítették a helyi önkormányzatok mozgásterét.⁴¹⁸ Azonban, az alábbiakban is látjuk majd, hogy például a gyűlekezési jog gyakorlása szerint a helyi rendeletek eltérően ítélték meg az alkotmány 21. cikkében foglalt szabadságjog biztosítását.

Garanciális elemet tartalmaz az alkotmány 95. cikke, amelynek alapján, amennyiben a parlament kizárólag egy városra, községre vonatkozó speciális törvényt fogad el, akkor annak alkalmazásához az érintett város, község lakóinak többsége által leadott támogató szavazatok szükségesek. E körbe tartoznak

⁴¹⁷ TANAKA (1976) i. m. 41–43.

⁴¹⁸ YOSHIDA (1993) i. m.

például azon, 1949 és 1951 között elfogadott törvények, amelyek egy-egy városnak⁴¹⁹ a második világháború utáni helyreállítási munkáit szabályozták.⁴²⁰

A helyi önkormányzatok és a tokiói kormányzat közötti hatásköri és feladatköri, finanszírozási kérdések a hatvanas évek óta folyamatosan napirenden szerepelnek, ami jelzi a helyi érdekek egyre erősebb megjelenését, amiben a választópolgári aktivitás mellett a helyi politikai vezetésnek és szakmai előkészítésnek is szerepet kell tulajdonítani.

5. Parlament (国会 kokkai)

5.1. A parlament a második világháború után

Az alkotmány bevezette a brit kétkamarás parlamenti rendszert, amelyben az alkotmány 41. cikke alapján a parlament a legfelső államhatalmi szerv és a *törvényalkotás kizárólagos hatáskörével*⁴²¹ rendelkezik. A négy évre választott 480 tagú képviselőház (衆議院 *shūgi-in*) túlsúlya a költségvetés elfogadására, a miniszterelnök választására, valamint a nemzetközi szerződések ratifikációjára vonatkozó jogosultság formájában érvényesül. A 242 tagú felsőház (参議院 *sangi-in*) megbízatásának időtartama hat év, a tagok felének megválasztására háromévente kerül sor.⁴²²

Az alkotmány nemcsak általánosságban vezette be a hátrányos megkülönböztetés tilalmát⁴²³ és az általános választójogot⁴²⁴ a nagykorú – azaz 20 évet betöltött japán állampolgárok számára –, de az aktív és passzív választójogot külön nevesítve is biztosította a nők számára.⁴²⁵

A császárnak a parlamenttel kapcsolatban biztosított hatáskörei megfelelnek a más parlamentáris monarchiák alkotmányaiban található megoldásoknak. Az

⁴¹⁹ Ennek alapján épült meg a hirosimai béke emlékmúzeum és emlékpark.

⁴²⁰ NAKAMURA–TSUNEMOTO (2001) i. m. 196. Ugyanakkor a példa azért sántít kissé, mivel itt nem került sor helyi népszavazásra.

⁴²¹ Ennek jelentőségét különösen a második világháború előtti parlamenti hatáskörre figyelemmel kell aláhúzni. Ld. NAKAMURA–TSUNEMOTO (2001) i. m. 195.

⁴²² Alkotmány 46. cikke, BEER – MAKI (2002) i. m. 100–102.

⁴²³ Alkotmány 14. cikke.

⁴²⁴ Alkotmány 15. cikkének (3) és (4) bekezdése.

⁴²⁵ Alkotmány 44. cikke. Női képviselők megválasztására első alkalommal 1946 áprilisában került sor, és az akkor szerzett 39 mandátum történelmi siker, hiszen az új alkotmány hatálybalépését követően tartott választásokon a tízet sem érte el sokszor a képviselőházi női képviselők száma. RAMSDELL (1992) i. m. 173–174.

alkotmány 7. cikke tíz területet sorol fel a császári hatáskörök között. Ezek közül a törvényalkotáshoz kapcsolódik különösen a törvények kihirdetése, a parlament üléseinek összehívása, a parlamenti választások kiírása, valamint meghatározott esetekben a képviselőház felosztatása. A miniszterelnököt, aki általában a képviselőház tagja, a ház döntését követően a császár nevezi ki. Azaz, a császár az alkotmány szintjén a japán demokrácia megteremtésének egyik eszköze lett és teljesen kivonult a törvényalkotás területéről.

A parlament továbbra is évente egy rendes ülésszakot tart, azonban annak időtartama már nem korlátozódik három hónapra, a parlamentről szóló törvény ugyanis 150 napos ülésszakról rendelkezik. Rendkívüli ülésszakot pedig a kormány vagy bármelyik kamara tagjai egynegyedének írásbeli kérelme alapján tartani kell.⁴²⁶

A határozatképesség szabályai sem változtak, azaz, továbbra is a megválasztott képviselők legalább harmadának meg kell jelennie személyesen a plenáris ülésen. Ennek a legalább egyharmados jelenlétnek végig fenn kell állnia, ellenkező esetben az elnöknek el kell napolnia az ülést.⁴²⁷ A döntések nagy részét továbbra is egyszerű többséggel hozzák, azonban a minősített, kétharmados többséget igénylő kérdések köre bővült: az alkotmánymódosítás és, az alábbiakban is említett, felsőházi állásponttal ellentétes törvényjavaslat elfogadása mellett minősített többséget igényel egyrészt a zárt ülés elrendelése, továbbá a képviselői mandátum megvonásával kapcsolatos döntések meghozatala.

A parlamenti tisztségviselőket a parlamentről szóló 1947. évi 79. törvény⁴²⁸ sorolja fel: a parlamenti ciklus egészére választott elnök és alelnök; az ideiglenes elnök, állandó bizottságok elnökei, valamint a parlamenti, összesen két, főtitkár.

Szintén a parlamenti törvény határozza meg a képviselői megbízatással összeférhetetlen pozíciókat (39. cikk), bár e tekintetben hiába várunk egyértelmű, taxatív felsorolást. A cikk első felében leszögezi, hogy a képviselő nem lehet egyszerre tagja a kormánynak, végrehajtó hatalomnak, továbbá tartományi testületeknek, majd egy részletes felsorolását tartalmazza azon tisztségeket, amelyek összeegyeztethetők a képviselői pozícióval, mint például miniszterelnök, miniszter, államtitkár. Egy további csoportot azon kormányzati funkciók

⁴²⁶ Alkotmány 53. cikke.

⁴²⁷ Képviselőházi házszabály 106. cikke.

⁴²⁸ The National Diet, Japan 2005, 27–68. A törvény hatálybalépésének napja 1947. május 3-a volt, azaz alkalmazását az alkotmány hatálybalépésétől tették függővé.

képeznek, amelyek képviselő általi betöltéséhez mindkét parlamenti kamara tagjai többségének hozzájárulása szükséges.

A felsőház (参議院 sangi-in) létét *MacArthur* tábornok nem tartotta fontosnak, ugyanakkor a japán tisztségviselők ragaszkodtak ahhoz, hogy a képviselőháztól különböző érdekképviselési szempontok (területi, szakmai stb.) is megjelenjenek a parlamentben. Egyebek között ennek is köszönhető, hogy ugyan a képviselőház túlsúlyával, de megmaradt a kétkamarás parlament. A felsőház tagjait a 30 év feletti, lakóhellyel rendelkező japán állampolgárok közül részben közvetlenül, részben listáról választják. A felsőház tagjaitól eleinte a képviselőknél nagyobb méltóságot, tapasztalatot és pártatlanságot vártak el, azonban hamar kiderült, hogy a két legjelentősebb politikai párt hasonló arányban képviselteti magát mindkét házban.⁴²⁹ Mégis, talán a háború előtti hagyományok vagy kisebb politikai ambíciók nyomán, a felsőházi viták kevésbé viharosak, és tagjaik is országszerte ismertebbek.⁴³⁰

5.2. A parlament két kamarája közötti kapcsolat

Az alapvető hatáskörök tekintetében nincsen különbség a parlament két kamarája között, azonban egyes kérdésekben – például a miniszterelnök választása⁴³¹ – az alkotmány is a képviselőházat helyezi előtérbe. Főszabályként egy törvényjavaslat elfogadásához mindkét ház tagjai többségének jóváhagyása kell. Abban az esetben, ha a képviselőház egy javaslatot már megszavazott, de a felsőház nem ért vele egyet, a törvényalkotás nem reked meg, ugyanis az Alkotmány 59. cikke alapján, amennyiben a képviselőház második alkalommal tagjainak legalább kétharmados támogatásával ismételten megszavazza a javaslatot, akkor a törvényalkotás eredményesen zárul. E rendelkezésben egyrészt kiemelendő a képviselőház túlsúlya, ugyanakkor érdemes azt is figyelembe venni, hogy nem is olyan egyszerű kétharmados többséget szerezni egy olyan kérdésnek, amely a felsőházban előzetesen elbukott. Az alkotmány azt is lehetővé teszi, hogyha egy törvényjavaslatot a felsőház hatvan napon belül nem fogad el, akkor azt el nem fogadottnak kell tekinteni, és az előző rendelkezés alkalmazandó. Ugyanakkor az alkotmány maga is biztosítja, hogy ha egy törvényjavaslat kapcsán csak az

⁴²⁹ BHUINYA (1972) i. m. 50.

⁴³⁰ Uo. 61.

⁴³¹ Alkotmány 67. cikkének (2) bekezdése.

egyik házban kerültek többségbe a támogató szavazatok, akkor a mindkét ház tagjait képviselő együttes bizottság összehívására kerüljön sor.

A két ház hatáskörének különbségét jól mutatja továbbá a legjelentősebb parlamenti eszköz, a költségvetésről szóló törvényjavaslat tárgyalásának alkotmányban rögzített menete. Ennek alapján⁴³² ugyanis, nemcsak hogy a képviselőházhoz kell először benyújtani a javaslatot, de ha a felsőház nem tud megállapodni a javaslatról vagy eltérő álláspontot képvisel a képviselőháztól, továbbá, ha a képviselőház általi elfogadás után 30 napon belül nem dönt a törvényjavaslatról, akkor a képviselőház által elfogadott javaslatot kell a parlament által jóváhagyott költségvetési törvénynek tekinteni. Hasonlóan korlátozott a felsőház hatásköre nemzetközi szerződések parlamenti jóváhagyásánál is.⁴³³

Amint azt a törvényalkotás menetének gyakorlata mutatja, nemcsak a költségvetési törvényjavaslat, de a gyakorlatban a kormány által beterjesztett egyéb törvényjavaslatok több mint 90 százaléka először a képviselőházhoz kerül benyújtásra, amit a felsőház tagjai, párthovatartozástól függetlenül, kevéssé méltányolnak.⁴³⁴

Egy kivételes esetet azonban az alkotmány is nevesít, amikor a felsőház kerül előtérbe: a képviselőház feloszlata esetén. A feloszlatast követően képviselőházi választásokat kell tartani a feloszlatastól számított 40 napon belül és az alakuló ülést a választást követő 30 napon belül kell megtartani. A felsőház feloszlataására viszont nem kerülhet sor, ahogy a Meiji-alkotmány sem adott erre lehetőséget a főrendi ház vonatkozásában. Ugyanakkor fő szabály szerint, a képviselőház feloszlata esetén a felsőház berekeszti az ülését. De a képviselőház legfeljebb hetven napos feloszlata alatt, a kabinet kérésére, kivételes körülmények sor kerülhet a felsőház ülésének összehívására. A felsőház által meghozott intézkedések az újonnan megalakult képviselőház alakuló ülését követő tíz napig maradnak hatályban, kivéve, ha a képviselőház kifejezetten erre irányuló határozatával hatályban tartja azokat.

⁴³² Alkotmány 60. cikke.

⁴³³ Alkotmány 61. cikke.

⁴³⁴ NAKAMURA–TSUNEMOTO (2001) i. m. 204.

5.3. A parlament működése⁴³⁵

A parlament működését részletesen a parlamentről szóló, fentebb már említett, 1947. évi 79. törvény, valamint az alkotmány 58. cikke alapján, 1947. június 28-án elfogadott, a jogforrási hierarchiában a törvénytől alacsonyabb szintű rendeleti formát öltő képviselőházi házszabály,⁴³⁶ valamint a szintén rendeleti szintű felsőházi házszabály szabályozza.⁴³⁷

A parlamenti törvény mintegy 130 szakaszban részletesen ismerteti a parlament működésével, üléseivel, tisztségviselőivel, különböző eljárásaival kapcsolatos rendelkezéseket. A parlament főszabály szerint egy rendes ülősszakot tart, amely általában január végén kezdődik és 150 napig tart.⁴³⁸ Rendkívüli ülősszakra, illetve ülésre akkor kerülhet, ha ahhoz mindkét kamara hozzájárul.⁴³⁹

A törvény megerősítette a parlament függetlenségét azáltal, hogy önálló költségvetéssel rendelkezik, amelyért maga a parlament a felelős. Továbbá, megerősítette azt az alkotmányos tételt is, hogy a két kamara elnökét és alelnökeit a kamarák maguk választják. Azaz, a császár ebben a tekintetben nem rendelkezik már előjogokkal. Ugyanakkor továbbra is a császár hívja össze a parlament rendes ülősszakát,⁴⁴⁰ sőt, az ülősszak megnyitása alkalmából – a korábbi hagyományoknak megfelelően – személyesen ünnepi köszöntőt tart a *felsőházban*.⁴⁴¹

A törvény a képviselők javadalmazását egységesítette és méltányossá tette, biztosította számukra a munkavégzéshez szükséges személyi és tárgyi feltételeket. A törvény alapján mindkét kamarában felállították az állandó parlamenti bizottsági rendszert, valamint az amerikai képviselőházi könyvtár mintájára

⁴³⁵ A parlamenti működésről, feladatairól jól áttekinthető, sokszínű tájékoztatást nyújt a képviselőház honlapja. http://www.shugiin.go.jp/index.nsf/html/index_e_guide.htm (letöltés ideje: 2012. január 15.) Szintén segítséget nyújtott a fejezetpont megírásában, a képviselőházban személyesen kapott tájékoztatás 2011 augusztusában.

⁴³⁶ The National Diet, Japan 2005, 69–119.

⁴³⁷ <http://www.sangiin.go.jp/eng/law/rothoc/index.htm#ChapterIII> (letöltés ideje: 2012. január 22.)

⁴³⁸ A parlamentről szóló törvény 10. cikke.

⁴³⁹ A rendkívüli ülősszak nem ritka, általában szeptemberben szokott elkezdődni és november végéig tart.

⁴⁴⁰ A parlamentről szóló törvény 1. cikke.

⁴⁴¹ A január végi császári köszöntőket mindig nagy médiaérdeklődés kíséri, ugyanakkor a hivatalos – és nyilvános – felvételek között továbbra sem érhetőek el „közeli” képkockák a császárról.

megnyitották a Japán Parlamenti Könyvtárat (ez Japán legnagyobb könyvtára, a nemzeti könyvtár⁴⁴² szerepét is betölti).⁴⁴³

A parlamenti bizottságokra rátérve, a feladatok tekintetében ki kell emelnünk, hogy a törvényjavaslatok lényegi, szakpolitikai vitájára – főszabály szerint – e szinten kerül sor, és nem a plenáris üléseken.⁴⁴⁴ A bizottsági szervezet pedig a japán parlament mindkét kamarájában hasonló: állandó és ideiglenes bizottságok működnek. Az állandó bizottságok minimális száma törvényben rögzített, mindkét ház esetében meghaladják a tizenötöt. Az állandó bizottságok tagjait a plenáris ülés választja meg, minden képviselő legalább egy állandó bizottsági tagsággal rendelkezik. Az állandó bizottságok tagságát a parlamenti pártok által elnyert mandátumok arányában töltik fel. Azaz a tagok párhovatartozása tekintetében a bizottságok egy mini plenárisnak is tekinthetők, vagyis a plenáris ülés erőviszonyait, illetve képviseleti arányait tükrözik. A bizottságok elnökei esetében ez a szabály csak a felsőházban érvényesült, a képviselőházban szinte az összes bizottsági elnöki tisztséget a kormánypártok adják.⁴⁴⁵ A parlament elnöke és alelnöke, továbbá a kormányzati pozíciót betöltő képviselők bizottsági helyet nem kapnak. A bizottságok határozatképességéhez a bizottsági tagok felének jelenléte szükséges, szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata a döntő. A bizottságok ülései alapvetően a sajtó számára nyilvánosak, egyéb személy megfigyelőként csak a bizottság elnökének előzetes hozzájárulása alapján vehet részt az ülésen. A parlamenti törvény azonban lehetővé teszi, hogy közérdeklődésre számot tartó kérdésekben nyilvános meghallgatásra kerüljön sor, továbbá egyszerű többséggel hozott határozat alapján a bizottság elnöke zárt ülést rendelhet el.

Az ideiglenes bizottságok olyan kérdés megvizsgálására alakulhatnak, amely nem tartozik egyik állandó bizottság hatáskörébe sem, tagjait a plenáris ülés választja, elnököt a megválasztott tagok közül választanak.

Az állandó bizottságok hatásköre nemcsak az ideiglenes bizottságok megalakítása kapcsán képvisel jelentős kérdést. Az állandó bizottságok feladata a törvényjavaslatok és egyéb indítványok, valamint a hatáskörükbe tartozó egyéb ügyek megvitatása. A parlamenti törvény 50. szakasza pedig kimondja, hogy az állandó bizottságok törvénykezdeményező jogosultsággal rendelkeznek, de

⁴⁴² Honlapján a japán alkotmány és politika történetéhez is hasznos adalékot szolgáltat: <http://www.ndl.go.jp> (letöltés ideje: 2012. január 15.)

⁴⁴³ BAERWALD (1974) i. m. 14.

⁴⁴⁴ NAKAMURA–TSUNEMOTO (2001) i. m. 198.

⁴⁴⁵ A képviselőházi bizottsági elnökök párhovatartozása a frakciók közötti megállapodás eredménye.

csak a hatáskörükbe tartozó kérdések tekintetében. A képviselőházi állandó bizottságok hatáskörét, továbbá tagjainak számát az eredetileg szintén 1947-ben elfogadott, képviselőházi házszabály 92. szakasza tartalmazza. Ennek alapján például a harmincfős külügyi bizottság azon kérdésekkel foglalkozik, amelyek a kormányzati oldalon a külügyminisztérium hatáskörébe tartoznak. Részletesebb támpontot a házszabály sem ad, a többi esetben is a bizottságok hatáskörének meghatározására a fenti típusú leírást adja.

A parlamenti bizottsági rendszernél érdemes ehelyütt figyelemmel lennünk a megszálló szövetséges erők egyik szakértő tagjának megállapításaira. *Baerwald* szerint a teljesen új parlamenti bizottsági rendszert alapvetően az amerikai parlament működése ihlette.⁴⁴⁶ Ugyanakkor az amerikai parlament működése szempontjából alaptétel a hatalom elválasztás doktrínája, míg Japán esetében ezen alkotmányos alapelv másként érvényesül. Meglátása szerint a kormányt Japánban, a megszállást követő években, leginkább a parlament végrehajtó bizottságának tekintették.⁴⁴⁷

De minderről látnunk kell, hogy a megállapítások szinte maguktól értetődőek. Ha a monarchiát fenntartják, de a császárt az állam kormányzásából ki akarják rekeszteni, akkor nincs más megoldás, minthogy a végrehajtó hatalmat a kormányra kell ruházni. Ennek az is okszerű következménye, hogy a kormány csak a parlamentnek lehet felelős. Amennyiben a császár irányába is megmaradna a függelmi viszonya, akkor az uralkodót nem zártuk ki teljesen a végrehajtó hatalom gyakorlásából. Ha viszont a kormány csak a parlamenttől függ, akkor működését ez teljes egészében irányítani tudja.

Érdemes még azt is megjegyezni, hogy monarchikus keretek között az Egyesült Államok kormányzati rendszere nem valósítható meg. Ott ugyanis az állam- és kormányfői tisztség nem válik szét. Egy monarchiában azonban, az államfő közjogi felelőtlensége miatt nem mellőzhető egy tőle szervezetileg elkülönülő kormány felállítása, amelynek tagjai a miniszteri ellenjegyzés által átvállalják a felelősséget. A republikánus kormányformák között pedig ez már csak a féléprezidenciális vagy a parlamentáris köztársaságokhoz hasonulhat, a prezidenciálishoz nem.

⁴⁴⁶ NAKAMURA–TSUNEMOTO (2001) i. m. 197.

⁴⁴⁷ BAERWALD (1974) i. m. 89.

5.4. A törvényalkotás menete

Az alkotmány 41. cikke⁴⁴⁸ alapján a japán parlament kizárólagos törvényalkotói hatáskörrel rendelkezik. Nemcsak részt vesz a törvényalkotásban, mint a második világháború előtti félévszázadban, hanem annak kizárólagos letéteményese. Ez nem jelenti ugyanakkor azt, hogy a törvényjavaslatok nagy része ne kormányzat által előterjesztett indítványként szerepeljen napirendjén.⁴⁴⁹ Annak ellenére, hogy a második világháború utáni időszakban a japán parlamentben is széles szakértői csapat épült ki a törvényalkotás magas színvonalának biztosítására, mind a politikai, mind a szakmai körülmények miatt a törvényjavaslatok nagy részét a kormány nyújtja be.⁴⁵⁰

A törvényjavaslatok benyújtására a kormány és az állandó bizottságok mellett meghatározott számú képviselő (felsőházi tag) is jogosult. A képviselőházban legalább húsz, a felsőházban legalább tíz támogató aláírás szükséges egy törvényjavaslat benyújtásához.⁴⁵¹ Költségvetést érintő törvényjavaslat esetében a pontos indokoláson túl, képviselőházban ötven, felsőházban húsz aláírásra van szükség a törvényjavaslat benyújtásához.⁴⁵²

A benyújtást követő fázis, a másik kamarának történő továbbítás mellett, a parlamenti bizottsági kijelölés. Azaz, a kamara elnöke kijelöli a törvényjavaslat megtárgyalására a téma szempontjából hatáskörrel rendelkező állandó bizottságot. Törvényjavaslat csak állandó bizottsági tárgyalás után kerülhet a plenáris ülés napirendjére, ettől csak sürgősségi esetben lehet eltérni. Abban az esetben, ha a bizottságot határidő tűzése mellett jelölték ki a törvényjavaslat megtárgyalására, és a kitűzött határidőn belül a bizottsági vitára nem kerül sor, a plenáris ülésre kerül tovább az indítvány. Egy alkalommal azonban lehetősége nyílik a bizottságnak arra, hogy a kijelöléshez rendelkezésre álló határidő módosítását kezdeményezze.

Abban az esetben, ha a kijelölt állandó bizottság nem támogatja a törvényjavaslatnak a plenáris ülésen való megtárgyalását, az indítványt el kell utasítani. Kisebbségvédő rendelkezésként, amennyiben az állandó bizottsági elutasító

⁴⁴⁸ „The Diet shall be the highest organ of state power and shall be the sole law-making organ of the State” „A parlament a legfőbb államhatalmi szerv és az állam egyetlen törvényalkotó szerve” (szerző saját fordítása).

⁴⁴⁹ NAKAMURA–TSUNEMOTO (2001) i. m. 197.

⁴⁵⁰ NODA (1992) i. m. 84.

⁴⁵¹ NAKAMURA–TSUNEMOTO (2001) i. m. 206.

⁴⁵² Parlamentirol szóló törvény 56. cikke.

határozattól számított hét napon belül legalább húsz képviselő plenáris ülésen való napirendre vételét kérelmezi, az indítvány tárgyalását folytatni kell.⁴⁵³

A plenáris ülésen az elnök által meghatározott időkeretben, a bizottságok álláspontját annak elnöke ismerteti, a bizottság kisebbségi álláspontjának előadására a bizottsági tagok legalább egytizedének kérése útján van helye. A vitában a kormány képviselője is felszólalhat. A képviselőházi házszabály részletesen rendelkezik a felszólalások, módosító indítványok és a szavazás menetéről (127–157. cikk). Ennek alapján ugyanazon törvényjavaslat vitájában ugyanazon képviselő legfeljebb három alkalommal szólalhat fel, és a vitában nem lehet eltérni a napirendi ponton szereplő javaslat témájától. Módosító indítványokat bizottságok és a megfelelő számú képviselő is benyújthat. Ilyen esetben ismét bizottsági vitára kerül sor. A módosító indítványokról történő szavazás sorrendjét az elnök határozza meg. A szavazás sorrendje, nem meglepő módon: előbb a módosító indítványokról, majd az eredeti törvényjavaslatról történik a szavazás, amit bármely képviselő csak személyesen gyakorolhat.⁴⁵⁴

Amennyiben mindkét kamara egyetértésre jutott, az elfogadott törvényjavaslatot a képviselőház vagy a felsőház elnöke – a kormányon keresztül – a császár elé terjeszti, aki az alkotmány 7. cikke alapján kihirdeti azt a „nép nevében”⁴⁵⁵ a hivatalos lapban (*kanpo*)⁴⁵⁶. A törvényt a miniszterelnök írja alá, valamint a császár.⁴⁵⁷ A törvény kihirdetésére a császárnak való megküldésétől számított 30 napon belül kerül sor.⁴⁵⁸

6. Alapvető jogok

Az alkotmány III. fejezete tartalmazza az alapvető jogok katalógusát, amely szerkezetében a Meiji-alkotmányhoz hasonlóan valóban a császárra vonatkozó rendelkezések után,⁴⁵⁹ és a parlamentről szóló fejezet előtt kapott helyett,

⁴⁵³ Parlamentről szóló törvény 57. cikke.

⁴⁵⁴ HIROTA (2000) i. m. 511–549.; ODA (1992) i. m. 45–51.

⁴⁵⁵ NODA (1992) i. m. 86.

⁴⁵⁶ A jogszabályok hivatalos kihirdetésére 1883 óta kerül sor. Ld. <http://www.npb.go.jp/en/books/index.html> (letöltés ideje: 2012. január 15.)

⁴⁵⁷ NODA (1992) 86. A kihirdetett törvényben nem jelenik meg a császár neve, csak a ráutaló „gyomei” elnevezés, valamint a császári pecsét.

⁴⁵⁸ NAKAMURA–TSUNEMOTO (2001) i. m. 207.

⁴⁵⁹ Megjegyzendő, hogy közvetlenül a III. fejezet előtt a 9. cikk önálló fejezetet alkot, de az alkotmány egésze szempontjából a szerkezeti hasonlóság nem lebecsülendő, különösen azért nem, mert nem került sor az I. és a III. fejezet felcserélésére.

10-40 cikkek között, azonban jelentősen kibővülve, valódi garanciát nyújt az alapvető emberi jogok gyakorlásához. Az alapvető jogok immár nemcsak a japán állampolgárokra vonatkoznak, hanem minden ember veleszületett jogának tekinthetők. Az alkotmány értelmében az állampolgárokra és a jövő nemzedék tagjaira ruházott alapvető jogok öröknek és sérthetetlennek tekintendők.⁴⁶⁰ Az alkotmány X. fejezete külön is megerősíti, hogy az alapvető jogok a japán nép szabadságért vívott évszázados küzdelmének a gyümölcsei.⁴⁶¹

Az alapvető jogok szempontjából további védelmet az immár a végrehajtó hatalomtól teljesen elkülönült, önálló igazságszolgáltatás képvisel, amely a legfelső, független és csak az alkotmánynak és törvényeknek alárendelt fóruma az alapvető jogokkal kapcsolatos jogviták rendezésének.

Az alapvető jogok katalógusában, eltérően a Meiji-alkotmánytól, egyetlen közvetlen állampolgári kötelezettség szerepel, ez pedig az állampolgárok adófizetési kötelezettsége.⁴⁶² A közteherviselésen kívül megjelenik a munkavégzés kötelezettsége is, de annak megfogalmazása szerint: „mindenkinek joga és kötelessége dolgozni”⁴⁶³. Figyelemmel a második világháború előtti társadalmi rend sajátosságaira, ez a cikk alapvetően a nők nagyobb arányú munkavégzése előtt nyitotta meg az utat, illetve az alkotmány következő cikkének rendelkezéseire is figyelemmel, a munkavállalói jogok védelmét is elősegíti.

Az alkotmány e fejezete azonban az állam számára is előír kötelezettséget a társadalmi jólét és biztonság, valamint közegészségügy fenntartása tekintetében.

Általános korlátot e jogok gyakorlásában egyrészt az alkotmánynak az alapvető jogokkal való visszaélést tiltó rendelkezése jelent, másrészt az a kötelezettsége, amely előírja, hogy a jogok gyakorlásának a közjót kell szolgálnia.⁴⁶⁴ Ez utóbbi feltétel, a közjó szolgálata jelenti az alapvető jogok gyakorlása során az egyéni jogok határát, azaz a bírósági gyakorlat a közjó szolgálatának elvén határoz abban a tekintetben, hogy meddig is terjed ezen jogok gyakorlásának a szabadsága. A másik személy alapvető jogának megsértése ugyanis ellentétes a közjóval.⁴⁶⁵

Az alkotmány az alábbi alapvető jogokat nevesíti:

- élethez, szabadsághoz és boldogsághoz való jog,

⁴⁶⁰ Alkotmány 11. cikke.

⁴⁶¹ Alkotmány 97. cikke.

⁴⁶² Alkotmány 30. cikke.

⁴⁶³ Alkotmány 26. cikke.

⁴⁶⁴ Alkotmány 12. cikke.

⁴⁶⁵ MAKI (1993) i. m. 52.

- faji, vallási, nemi, társadalmi státuszon vagy családi származáson alapuló hátrányos megkülönböztetés tilalma,
- tanulás, tanítás, lakóhely és foglalkozás megválasztásának szabadsága,
- általános és egyenlő választójog,
- petíciók, jogorvoslatok kezdeményezésének joga,
- gondolat, lelkiismeret, vallás, gyülekezés, sajtó és szólás szabadsága,
- a házasság a két fél kölcsönös beleegyezésén, a férfi és nő egyenlő jogain és kölcsönös együttműködésén alapul, a házastársak jogai egyenlőek,
- magántulajdonhoz való jog.⁴⁶⁶

Az alapvető jogok utolsó csoportjába (31–40. cikkek) a büntetőeljárással kapcsolatos jogok kerültek. Ezek alapján senkit sem lehet önkényen letartóztatni, fogva tartani vagy kínzásnak alávetni. A terheltet megilleti a védelemhez, valamint a nyilvános és gyors tárgyaláshoz való jog. Senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy magát bűncselekmény elkövetésével vádolja. Senkit nem lehet bűnösnek nyilvánítani olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején nem volt bűncselekmény.

Az alkotmány fenti rendelkezései tehát biztosították a nemek közötti egyenlőséget, a hátrányos megkülönböztetés tilalmát, valamint a gondolat, vallás, gyülekezés és szólás szabadságát is.⁴⁶⁷

A nemek közötti egyenlőségnek és a nemek közötti hátrányos megkülönböztetés tilalmának az alkotmány 14. cikkében foglalt alkotmányos alapelve kapcsán a Legfelső Bíróság már 1951-ben leszögezte, hogy az 14. cikk csak az „indokolatlan” hátrányos megkülönböztetés tilalmáról rendelkezik.⁴⁶⁸ Ugyanakkor e cikknek vitathatatlan érdeme, hogy biztosítja a női egyenjogúságot, amelynek eredményeként gyökeres változás indult meg a nők társadalmi helyzetét, megbecsülését illetően.

Az alkotmány második preambulumbekkezdésében a békés és félelemnélküli, toleráns társadalom iránt vágy jelenik meg. Japán függetlensége, biztonsága szorosan összefüggött a gyülekezési jog szabad gyakorlásával. Az eset hátterében a 1952-ben kötött japán–amerikai biztonsági szerződés módosításáról szóló parlamenti vita állt, amely a megszállás végét követő évek legnagyobb politikai vitáját eredményezte. A biztonsági szerződés módosítása kapcsán ugyanis mind a parlamenten belül, mind kívül erőteljes Amerika-ellenség volt tapasztalható. A parlamenti viták alatt diákok százazrei tartottak békés felvonulást a

⁴⁶⁶ http://www.shugiin.go.jp/index.nsf/html/index_e_laws.htm (letöltés ideje: 2012. január 20.)

⁴⁶⁷ ODA (1992) i. m. 102–106.

⁴⁶⁸ TANAKA (1976) i. m. 721.

parlament épülete körül, előzetes bejelentés nélkül. A demonstrációt a rendőrség eleinte passzívan figyelte, könnygáz alkalmazására végül akkor került sor, amikor a tüntetők kövekkel, botokkal támadtak rájuk.⁴⁶⁹

A demonstráció a gyülekezési jog szempontjából legfontosabb legfelső bírósági határozat előzményének tekinthető, ugyanis a fenn említett, bejelentés nélküli tüntetők közül a rendőrség többnek a fogva tartását kezdeményezte még 1959 folyamán. A vonatkozó tokiói városi rendelet ugyanis előzetes bejelentéshez kötötte a gyülekezési jog hatálya alá tartozó csoportos események megtartását, egy esetleges elutasító döntés ellen pedig a tokiói közbiztonsági bizottsághoz lehetett folyamodni. A tokiói elsőfokú városi bíróság nem rendelte el a tüntetők fogva tartását, majd fellebbezés nyomán a Legfelső Bíróság határozott.⁴⁷⁰

A Legfelső Bíróság ítéletében kimondta, hogy a gyülekezési szabadság biztosítása különbözteti meg a demokráciát a totalitárius rendszerektől. A bíróság feladata az ügyben annak meghatározása volt, hogy hol húzódik a határ az egyéni szabadságjogok és a közjó védelme között. A csoportos tüntetések kapcsán a bíróság kifejtette, hogy azok túlmutatnak a szabadságjogok egyéni kifejezésén, ezért nem tekinthető alkotmányellenesnek, ha egy városi rendelet az ilyen rendezvények megtartását bizonyos feltételekhez köti annak érdekében, hogy a közbiztonságot és a közrendet minden esetben fenn lehessen tartani.

Végül, de nem utolsósorban röviden kitérünk a munkavállalók jogaira, amelyeket az alkotmány 27-28. cikke szabályoz. Ezek közül külön is kiemelendő a kollektív szerveződés, a kollektív tárgyalás, a kollektív fellépés – különösen a sztrájk – jogának biztosítása. Az alkotmány eme rendelkezésének, továbbá a törvényi végrehajtás következtében a második világháborút követően két év alatt közel tizenhétezer szakszervezet alakult. A szakszervezetek terjeszkedésének megakadályozására 1949-ben a sztrájk jogát a közsférában korlátozták. Szintén a munkavállalói jogokhoz kapcsolódik, hogy 1946 szeptemberében a munkaügyi viták rendezésére külön törvényt⁴⁷¹ fogadtak el. Ezt követően pedig a munkafeltételeket az ENSZ Munkaügyi Szervezetének (ILO) normái és az alkotmány szellemében szabályozó törvény született, amely többek között bevezette a napi nyolc órás munkaidőt, a heti pihenőnapok és az évi fizetett

⁴⁶⁹ A parlamenti vita lezárásához a korábban a *Tojo-kabinetben* is szolgált Nobusuke Kishi miniszterelnök lemondásához volt szükség, azt követően a demonstrációk is abbamaradtak, BEER–MAKI (2002) i. m. 129–131.

⁴⁷⁰ 1960(A)No.112 számú ún. Metropolitan Ordonnance- ügy, <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1960.07.20-1960-A-No.112.html> (leöltés ideje: 2011. szeptember 30.)

⁴⁷¹ 1947. évi 41. tv.

szabadság intézményét. Női munkavállalók esetében is előírta az egyenlő munkáért egyenlő bér elvet.⁴⁷²

7. Bírószági szervezet

7.1. A Legfelső Bíróság (最高裁判所 *saikō-saibansho*) és az alsóbíróságok

A megszállás után a bírósági szervezetrendszer is teljesen újjászervezték. Az alkotmány VI. fejezete tartalmazza a bíróságokra vonatkozó rendelkezéseket, amelyek közül kiemelkedik a 76. cikk jelentősége. Ez alapján az igazságszolgáltatást kizárólag a Legfelső Bíróság (最高裁判所 *saikō-saibansho*) és az alsóbb bíróságok gyakorolják, azaz megvalósult a kormányzattól teljesen elkülönült, önálló bírósági hatalmi ág. Megszűnt tehát a korábbi időszak azon gyakorlata, amely alapján az igazságügyi minisztérium ellenőrzés alatt tartotta a bíróságokat.

Szintén a 76. cikk értelmében, különleges bíróságok nem állíthatók fel, továbbá semmilyen kormányzati szerv nem hozhat végső bírósági döntést. Ez a rendelkezés a közigazgatási bíróságok második világháború előtti működésére jelent utalást, amely egyáltalán nem ismerte el a rendes bíróságok közigazgatási határozatok felülvizsgálatára vonatkozó hatáskörét. Végül a 76. cikk rögzítette a bírák függetlenségét, akik csak az alkotmánynak és a törvényeknek vannak alárendelve. A bírákat élethosszig nevezik ki, felmentésükre csak szellemi vagy fizikai alkalmatlanság esetén kerülhet sor. Az alkotmány ehelyütt⁴⁷³ is külön kiemelte, hogy semmilyen kormányzati szerv nem kezdeményezheti bírák felmentését. Ez a rendelkezés szintén a kormányzati ellenőrzés alól kivont bírói függetlenség tartalmát erősíti, és közvetett módon nyílt kritikáját jelenti a háború előtti igazságszolgáltatásnak. A bírák függetlenségét segíti az alkotmány alapján a megfelelő illetmény, amely a bírói életpálya alatt nem csökkenthető. Ez az alkotmányos védelem szintén a másik két hatalmi ágtól való függetlenséget erősíti.

Az alkotmány 81. cikke alapján a Legfelső Bíróság az alkotmányossági viták végső fóruma, azaz bármely törvény, rendelet vagy közigazgatási határozat alkotmányellenessége kapcsán a megfellebbezhetetlen, jogerős döntés meghozatalára jogosult. Az alkotmánybírószági feladatkörök telepítése szintén teljesen

⁴⁷² SUGENO (1992) i. m. 8–13.; ODA (1992) i. m. 317–321.

⁴⁷³ Alkotmány 78. cikke.

új intézmény, *MacArthur* tábornok e rendelkezések előkészítésekor az amerikai Legfelső Bíróságot vette mintául. Az újdonsága kapcsán elég, ha csak a Meiji-alkotmánynak az alkotmány születése előtt pár évvel írt egyik kommentárját idézzük, amely szerint a császári szuverenitással és hatalomkoncentrációval teljesen ellentétes lett volna a végrehajtó vagy törvényhozó hatalom által hozott szabályok alkotmányossági felülvizsgálatát a bíróságra testálni. A császári hatalom ugyanis oszthatatlan és korlátozhatatlan volt.⁴⁷⁴ Mindenesetre a második világháború után a Legfelső Bíróság állapította meg törvény alkotmányellenességét, azaz azonosult újdonsült hatáskörével.⁴⁷⁵

Az igazságszolgáltatás szervezetrendszerére vonatkozó rendelkezéseket az 1947. évi bírósági és ügyészégi törvény⁴⁷⁶ tartalmazza, amelyek a hatályon kívül helyezték a korábbi szabályozást, és az alkotmánnyal egy időben léptek hatályba.

A bírósági szervezetrendszer csúcán a Legfelső Bíróság áll, amely a bírósági szervezetrendszerre, működési rendekre vonatkozó szabályokat is megállapíthat. A Legfelső Bíróság tizennégy bíróból és a miniszterelnökkel azonos rangú elnökből áll, tagjait a kormány nevezi ki tíz évre, a kinevezés megismételhető. A Legfelső Bíróság elnöke a miniszterelnökkel és a parlamenti kamarák elnökével azonos közjogi állású, ez pedig szintén a három hatalmi ág elkülönülését jelzi, amelyben sem a bíróságok nem szorulnak háttérbe, sem a kormány nem élvez indokolatlan elsőbbséget. A Legfelső Bíróság elnökét, a kormány javaslatára, a császár nevezi ki. A Legfelső Bíróság többi tagját, akik a miniszterekkel azonos rangúak, a császár jóváhagyásával a kormány nevezi ki. A Legfelső Bíróság tagjainak legalább kétharmada kiemelt tudású, tapasztalt jogászok közül kerül ki. A bírósági szervezetről szóló törvény szerint a Legfelső Bíróság legfeljebb öt tagja esetében nem szükséges a jogi végzettség.

A japán alkotmányos rendszer érdekessége, hogy a Legfelső Bíróság tagjait kinevezésük után hivatalukban a választópolgároknak is meg kell erősíteni. Ez a soron következő képviselőházi választások idején szokott megtörténni. Amennyiben a választópolgárok többsége nem erősíti meg a Legfelső Bíróság egy vagy több tagjának kinevezését, akkor fel kell menteni a bírót tisztsége alól. Ilyenre azonban eddig még nem volt példa. Megbízatásuk legfeljebb hetven éves koruk betöltéséig tart. A jelenlegi bírák⁴⁷⁷ megválasztási életkorát nézve, egyik

⁴⁷⁴ FUJII (1940) i. m. 315–316.

⁴⁷⁵ LUNEY (1993) i. m. 145.

⁴⁷⁶ 1947. évi 59. és 61. tv.

⁴⁷⁷ <http://www.courts.go.jp/english/justices/index.html> (letöltés ideje: 2011. szeptember 16.)

sem fog tíz évnél többet hivatalában eltölteni, hiszen legalább hatvan évesek voltak kinevezésük időpontjában. A jelenlegi tagok mindannyian rendelkeznek jogi végzettséggel, az első női legfelső bíró kinevezésére 1994-ben került sor. Azaz a legfelső bírói kinevezés egy sikeres szakmai életpálya elismerését jelenti, tagjai manapság szinte kizárólag felsőbírósági elnökökből, elismert jogtudósokból, ügyvédi kamarák vezetőiből, vagy kiemelt közigazgatási szakemberek közül kerülnek ki.

A Legfelső Bíróság egyrészt a kétfokozatú perorvoslati rendszer csúcán áll, másrészt az alkotmányjogi panaszok elbírálása kapcsán, mint ahogy fentebb említettem, alkotmánybírói funkciót is ellát, azonban határozatainak csak a felek közötti – *inter partes*⁴⁷⁸ – hatása van.

A bírósági szervezetben a Legfelső Bíróság alatt a nyolc, területi illetékességi felsőbíróságok (高等裁判所) *kōtō saibansō* járnak el, főszabály szerint másodfokú bíróságként az első fokon a kerületi bírósághoz tartozó ügyekben, háromfős tanácsban határoznak. Az ún. sommás ügyek számára a legfelsőbb szintet jelenti, a súlyosabb állam elleni bűncselekményekre,⁴⁷⁹ a választójogi törvényből adódó vitákra pedig kizárólagos hatásköre van.⁴⁸⁰ A felsőbíróságok határozatai ellen, meghatározott esetekben, a Legfelső Bírósághoz lehet fordulni. A felsőbíróságok tagjait a Legfelső Bíróság javaslatára a kormány nevezi.

Az elsőfokú ügyek főszabály szerint az ötven, területileg illetékes kerületi bíróságok (地方裁判所) *chihō saibanshō* hatáskörébe tartoznak, kivéve, amelyek a családi vagy az ún. sommás bíróságokhoz. A sommás eljárású bíróságoknak polgári ügyekben hozott határozatai ellen pedig másodfokon ítéleznek.

Az 1949 óta fennálló, családi és húsz év alatti fiatakorúak ügyeiben eljáró családjogi bíróságok (家庭裁判所) *katei saibanshō*, területileg a kerületi bíróságokkal azonos illetékességgel, az egyetlen ún. speciális hatáskörű bíróságok, hiszen míg a világháború előtt léteztek közigazgatási bíróságok, addig az új alkotmányban – hasonlóan az amerikai modellhez – általános hatáskörű bíróságok járnak el közigazgatási és munkaügyi perekben is. A bírósági szervezetrendszer legalsó fokán négyszázharmincnyolc ún. sommás⁴⁸¹ ügyi bíróság (簡

⁴⁷⁸ Ezt a Legfelső Bíróság a Suzuki-ügyben 1952. Szeptember 8-án hozott ítéletében meg is erősítette: „under our present system, the decision of a court may be sought only when there exists a concrete legal dispute between specific parties” <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1952.10.8-1952.-Ma-.No.23.html> (letöltés ideje: 2011. szeptember 30.)

⁴⁷⁹ Például hazaárulás, e bűncselekményekre – az emberöléshez hasonlóan – a japán büntetőtörvénykönyv szerint halálbüntetés is kiszabható.

⁴⁸⁰ LUNEY (1993) i. m. 131–144.; HIROTA (1980) i. m. 657–669.

⁴⁸¹ Az elnevezés a magyar jogrendszerben is ismert, hiszen a sommás eljárásról szóló 1893. évi XVIII. törvénycikk alapján az eljárás alacsonyabb pertárgy érték esetén, kizárólag polgári

易裁判所) *kan'i saibansho* helyezkedik el. Az eljárás egyszerűsített, általában gyorsabb és olcsóbb, mint a hagyományos bírósági eljárás, s itt érhető el legkönnyebben a viták békés megoldása. Sommás eljárás csak egyszerűbb ügyekben⁴⁸² kérhető, amelyekben egyes bíró jár el.⁴⁸³

7.2. Az igazságszolgáltatás működésének sajátosságai

A bevezetőben⁴⁸⁴ a hagyományos japán magatartásformák kapcsán ismertettük, hogy alapvetően kerülik a nyílt konfliktusokat, előtérbe helyezik a közösségi béke megőrzését, sem nyelvük, sem hagyományuk nem erősíti a közvetlen egyéni érdekérvényesítés gyakorlatát. Annak eldöntésére, hogy melyek a valódi okai annak, hogy a pereskedési hajlandóság Japánban messze elmarad a világ többi országától, a múlt század hatvanas éveitől élénk tudományos diskurzus kezdődött. Ennek keretében mind az amerikai, mind a japán szerzők felsorakoztatták az általuk alátámasztott legkülönbözőbb érveket.

A kiindulópontot *Kawashima Takeyoshi* professzor 1963-ban megjelent tanulmányának⁴⁸⁵ vezérgondolata jelentette, amely szerint a japánok jogi ismeretei korlátozottak és nem képesek arra, hogy kapcsolataikat és cselekedeteiket a tételes jog által kikényszeríthető módon rendezzék. Ehhez azt is hozzá tehetjük, hogy ez az állítás akként is értelmezhető, hogy a japánoknak nincs is szükségük erre.

Kawashima később azzal is alátámasztotta elméletét, hogy az iparosodás, a fejlődés és a nemzetközi kapcsolatok bővülése következtében a jogismeret is növekedni fog, ami a peres eljárások nagyobb számában is megjelenik majd. E tekintetben *Kawashima* állításai beigazolódtak, hiszen a polgári eljárások száma a második világháború előtt az évi százezret sem érte el, az ezredfordulóra pedig közel duplájára nőtt. Fontos hangsúlyozni, hogy a folyamatban az igazi növekedés a '90-es évek elején indult meg.⁴⁸⁶

keresetek esetén volt alkalmazható, és lefolytatása a járásbírók hatáskörébe tartozott.

⁴⁸² Polgári perekben 900 ezer yen alatti pertárgy érték, büntető ügyekben pedig a pénzbüntetéssel, vagy enyhébb büntetéssel fenyegetett bűncselekmények esetén.

⁴⁸³ MIKAZUKI (1976) i. m. 460–474. ; LUNNEY (1993) i. m. 141–144.

⁴⁸⁴ II/2.2 fejezetpont.

⁴⁸⁵ KAWASHIMA (1963) i. m. 41–71.

⁴⁸⁶ GINSBERG–HOETKER (2004) i. m.

7.2.1. Az amerikai álláspont

Az amerikai jogtudós, *John Owen Haley* 1978-ban tette közzé a ‘The Myth of the Reluctant Litigant’ című tanulmányát,⁴⁸⁷ amelynek lényege, hogy a japánok pereskedési hajlandóságának hiánya csupán egy mítosz, az alacsony számú peres eljárások oka leginkább az elegendő számú ügyvédek⁴⁸⁸ és bírák hiányában, a peres eljárás lassúságában és a bírósági rendszer működésképtelenségében keresendő.

De mit is takar ez a mítosz? Az elemzők, mind Japánon belül és kívül, egyetértenek abban, hogy a japánok mélyen rögzült kulturális hagyományaik alapján előnyben részesítik az informális vitarendezést, közvetítők igénybevételét. Ennek pedig egyenes következménye a formális eljárások elutasítása, mivel a rendelkezésre álló jogi eszközök nem előnyösek számukra. Ebből fakad, hogy a japánok különös előszeretettel kötnek kompromisszumokat, gyanakvással fogadnak bármilyen „mindent vagy semmit” döntést, s hogy nem kedvelik a vitáknak bíróság általi eldöntését.

Haley szerint viszont a peres eljárások nagysága a gyakorló ügyvédek számának függvénye, azaz a Meiji-kortól kezdődően a polgári ügyek száma közvetlenül az ügyvédekéhez kapcsolódik. A pereskedési hajlam hiánya tehát nem kulturális tényezőkből és a jogismeret hiányából fakad, hanem a jogásztársadalom szerkezetéből. Végkövetkeztetése szerint a japánok is tudatában vannak annak, hogy a pereskedéstől nem várhatnak kedvező eredményt, ezért nem bonyolódnak peres eljárásokba.

Az amerikai álláspont kifejtése nyomán több japán professzor is tollat ragadott, hogy a felvetett észrevételeket megcáfolja, elsőként *Tanaka Hideo* professzor.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ John Owen HALEY: Owen *The Myth of the Reluctant Litigant*. Journal of Japanese Studies, Vol.4. 1978. 359–390.

⁴⁸⁸ Érdemes emlékeztetni arra, hogy az ügyvédek a Meiji-korban képzett bajkeverőknek tartották. TAKAYANAGI (1963) i. m. 12–13.

⁴⁸⁹ Hideo TANAKA: Nihon ni okeru Amerika-hō-kenkyū Amerika ni okeru Nihon-hō-kenkyū. (Amerikai jogi tanulmányok Japánban, japán jogi tanulmányok Amerikában.) Hikakuho Kenkyū, Vol.42. 1980, 114–139. A cikk tartalmának angol nyelvű kivonatát ld. YOSHIDA (2003) i. m. Ezen alfejezetpont jelentőségére *Yoshida* tanulmánya és személyes konzultációi hívták fel a figyelmemet.

7.2.2. A tudományos diskurzus értékelése⁴⁹⁰

Kawashima professzor állításait a japán jogtudomány csak mintegy másfél évtizedig fogadta el feltétlenül. Feltehetően *Haley* műve is szerepet játszott ebben. Számunkra, az igazságszolgáltatás második világháború utáni fejlődése szempontjából viszont *Kawashima* professzor által vizsgált időszak megállapításai a legfontosabbak.

A japán jogrendszer vizsgálata tehát nem hagyhatja figyelmen kívül a társadalomban érvényesülő, jogon kívüli normákat. Ebből fakad, hogy a polgári konfliktusok kezelésben a peren kívüli vitarendezésnek kulcsszerepe volt (s van ma is).

A japán tudósok többségi véleménye szerint azonban a japánok azáltal, hogy nem hajlandóak minden esetben eljárásokat indítani, gyakran saját érdekeiket is megsértik. Ez a fajta ‘irracionalitás’ a kulturális háttér behatóbb ismerete nélkül nem értelmezhető.

Továbbá, a japánok számára a peres eljárás hagyományos megközelítésben kihívást jelent, ugyanis a ‘jog’ és ‘kötelezettség’ fogalmak pontos tartalma bizonytalan. Ezzel szemben a nyugati, elsősorban német mintára létrehozott bírósági szervezet, bármely fokon eljárva, arra törekszik, hogy a felek közötti viszonyokat a jogok és kötelezettségek szerint értelmezze. A jogok és a köteleességek bizonytalan tartalma a japánok között viszont teljesen elfogadott és arra szolgál, hogy fenntartsa a baráti és az együttműködő kapcsolatokat. A peres eljárás ‘fekete-fehéren’ eldönti az ügyet (*kuroshiro wo tsukeru*), megsértve ezáltal a felek közötti kapcsolatok személyes jellegét és a felek ‘arcát’. Azaz, a pereskedés csupán egy hatósági eljárást és egy vita kezdeményezését jelenti.

E tényezők együttesen azt eredményezik, hogy a békéltetésnek és közvetítésnek a japán jogban még ma is, írott, modern törvénykönyvek mellett is kimagasló jelentősége van, elsősorban a családjogi vagy a sommás ügyi bíróságok előtt zajló eljárások esetében.

A japán társadalom a Meiji-korban lezajlott gyökeres változások ellenére megőrizte a közösségi együttműködés hagyományának tiszteletét, amelynek eredményeként az 1877. évi német polgári eljárásjogi törvény (*Zivilprozessordnung*) rendelkezéseire épülő, 1890-ben elfogadott japán polgári eljárásjogi törvény (民事訴訟法) *minji so shō hō* működése a német joggyakorlattól teljesen eltérő képet mutat.

⁴⁹⁰ YOSHIDA (2003) tanulmánya alapján.

A külföldi, elsősorban amerikai jogirodalomban *Haley* műve óta folyamatosan bíralt japán intézményi hiányosságok – ügyvédek, bírák alacsony száma, az eljárások költségessége stb. – valóságát jól mutatja a kilencvenes évek végén elindított reform,⁴⁹¹ amelynek révén a jogi egyetemek és gyakorló jogászok száma húsz év alatt, a Meiji fordulat után százötven évvel, jelentősen növekedhet.⁴⁹²

⁴⁹¹ A japán bírósági reformról ld: <http://www.kantei.go.jp/foreign/judiciary/0620reform.html>.

⁴⁹² E növekedés azonban csak hosszabb távon valósulhat meg. *Takii* professzor arra hívta fel a figyelmet, hogy annak ellenére, hogy a szakvizsgarendszer egyszerűbbé vált, és valóban több például az ügyvédjelölt, a piac nem mutat igényt a növekvő számú jelöltek alkalmazására.

V. ÖSSZEHASONLÍTÓ ALKOTMÁNYELEMZÉS

Az alkotmányozás minden szuverén ország önálló és kizárólagos hatáskörébe tartozó kérdés, az alkotmány létrejötte azonban sehol sem volt tisztán aktuális belpolitikai érdekegyeztetések eredménye, amelyek teljesen figyelmen kívül hagyták volna a nemzetközi viszonyokat vagy éppen a társadalomban megghonosodott értékrendet.

Az alkotmány első megközelítésben a legmagasabb szintű jogforrás, amely az állami szervezetrendszer legalapvetőbb intézményeit, az államhatalom gyakorlásának elveit és korlátait, valamint az egyéni alapvető jogok garanciáit sorolja fel. Megalkotása minősített parlamenti többséghez, rendhagyó parlamenti eljáráshoz, Japán esetében a közvetlen népakarat általi megerősítéshez⁴⁹⁴ is kötött.

Az alkotmány azonban nemcsak az ország legfontosabb alaptörvénye; sokkal több ennél: egy-egy ország felépítését, szerkezetét⁴⁹⁵ is tükrözi. Az alábbiakban nemcsak a szűkebb értelemben vett első megközelítés, hanem ez utóbbi alapján vizsgáljuk meg, milyen is volt a meiji-kori Japán, és milyen lett a megszállás utáni Japán. A vizsgálat nem általában történeti, társadalmi, politikai vagy kultúrtörténeti szemmel mutatja meg Japán arcát, hanem elsősorban alkotmányjogi ‘szemüvegen’ keresztül.

A vizsgálat előtt azonban fel kell tennünk azt a kérdést is, hogy miért is szükséges egy több mint hatvannégy éve hatályon kívül helyezett alkotmánynyal egyáltalán foglalkozni? A válasz előtt fel kell hívnunk az Olvasó figyelmét arra, hogy a japán alkotmánytörténeti tárgyi kutatások elsősorban a hatályos japán alkotmány keletkezéséig⁴⁹⁶ nyúlnak vissza, és jelentőségét tekintve – ál-

⁴⁹⁴ Alkotmány 96. cikke.

⁴⁹⁵ TAKII (2007) i. m. xiv.

⁴⁹⁶ Az első, megszállás után keletkezett angol nyelvű japán jogi összefoglaló művek azonban még érdemben érintették a történeti szempontokat:– Arthur Taylor Von MEHREN (szerk.): *Law in Japan. The Legal Order in a Changing Society*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1963.; Hideo TANAKA (szerk.): *The Japanese Legal System*. University of Tokyo Press, 1976.

lásponom szerint – nem elég hangsúlyosan elemzik a Meiji-korszakot.⁴⁹⁷ Ennek egyik oka abban keresendő, hogy a megszállás alatt született alkotmány 1946. februári tervezete döntően amerikai szakértők munkájának eredménye, ennek következtében a japán alkotmányjoggal foglalkozó szakirodalom érdemben is csak a hatályos alkotmánnyal foglalkozik, kerüli a történeti megközelítést.⁴⁹⁸

Azaz, a megszállás előtti Japán közjog története kapcsán elsősorban japán szerzők⁴⁹⁹ munkásságára kell szorítkoznunk, a nyugati szerzők a Meiji-korszakban elsősorban a japán jogrendszer kiépülésében szerepet vállalt jogtudósok munkásságait örökítették meg, amelynek középpontjában nem az alkotmány, hanem a kontinentális jogi, *civil law* hagyomány vizsgálata állt.⁵⁰⁰

Jelen összehasonlító vizsgálat kiindulópontja némileg eltért a fentiektől. Minthogy magyar és japán diplomáciai kapcsolatok több mint száznegyven éves története során nem került sor a magyar alkotmánytörténeti hagyományok japán átvételére, legalábbis erre utaló tényre az elmúlt tizenhárom évben nem akadtam, nem voltam kényszerítve arra, hogy egyfajta ‘magyar hatás’ nyomába eredjek⁵⁰¹ vagy a japán alkotmánytörténetet feldolgozó nyugati, elsősorban amerikai szakirodalmi vizsgálatok által kiindulásnak vett időponthoz ragaszkodjam. Így vizsgálatom sem az amerikai szerzők által gyakran kiindulópontnak vett 1945. szeptember 2-ával kezdődik.⁵⁰²

⁴⁹⁷ Ehhez annyit azonban hozzá kell tenni, hogy a német jogtudománynak a Meiji-korszak tekintetében játszott szerepéről számtalan publikáció készült. A hatályos japán alkotmányjogi kérdéseket feldolgozó egyik ‘európai’ kivételt a német–japán szerzők által együttesen szerkesztett alábbi kiadvány képezi: U. EISENHART – H. G. LESER – M. ISHIBE – T. ISOMURA – Z. KITAGAWA – J. MURAKAMI – H. P. MARUTSCHKE (szerk.): *Japanische Entscheidungen zum Verfassungsrecht in deutscher Sprache*. Carl Heymanns Verlag KG, Köln, Berlin, Bonn, München, 1998.

⁴⁹⁸ Az irodalomjegyzék felsorolja a japán alkotmányjoggal foglalkozó, jelen kötetben alapul vett szakirodalom nagyobb részét, azonban kiemelendők az alábbiak: Percy R. LUNEY – Kazuyuki TAKAHASHI (szerk.): *Japanese Constitutional Law*. University of Tokyo Press, Tokyo, 1993. Yōichi HIGUCHI (szerk.) *Five decades of Constitutionalism in Japanese Society*. University of Tokyo Press, 2001.

⁴⁹⁹ N. MATSUNAMI: *The Japanese Constitution and Politics*. Tokyo Maruzen & Co, 1940 (2600). Hirobumi ITŌ: *Commentaries on the Constitution of the Empire of Japan*. (Translated by Itō Miyōji), Chū-ō-Daigaku, Tokió, 1906. Shinichi FUJIE: *The Essentials of Japanese Constitution. A General Survey of the Japanese Constitution*. Tokió, 1940.; Kazuhiro TAKII: *The Meiji Constitution. The Japanese Experience of the West and the shaping of the modern state*. Ford. David Noble. International House of Japan, Tokió, 2007.

⁵⁰⁰ Gustave BOISSONADE: *Projet de Code Civil pour l'Empire du Japon*. Tokió, 1889.

⁵⁰¹ Ueda Rieko jogtörténész vizsgálata során ugyanakkor arra a következtetésre jutott, hogy a Taishō-korszakban az osztrák és a német Zivlprozessordnung mellett a magyar Polgári perrendtartás (1911. évi I. tc.) a korabeli japán összehasonlító kutatások tárgyát képezte. UEDA (2007) i. m. 79–80.

⁵⁰² El kell azonban mondani, hogy vannak olyan, igaz kis számú példák, amelyek történeti

A fentiek alapján a japán alkotmánytörténeti vizsgálataim mindkét korszakot, a Meiji és a Shōwa alkotmányozást is átfedi. Japán nem értelmezhető múltja nélkül, a Shōwa alkotmánytörténet sem a Meiji-alkotmány nélkül. A két alkotmány, a két korszak egymás folyománya, egyik vagy másik jelentőségének lebecsülésével, vizsgálatból való indokolatlan mellőzésével csak részleges eredményekre juthatunk.⁵⁰³

A két korszak fenti értelemben vett jellemzése tömören a következőképpen hangozhatna: a Meiji-alkotmány által életre hívott alkotmányos monarchia középpontjában a mindenki által isteniként tisztelt, minden állami főhatalmat egy kézben összpontosító császár (tennō) állt. Az államhatalmi ágak elválasztása csak részlegesen valósult meg, ugyanis a parlamenti törvényalkotás vagy a kormány adminisztratív hatásköre a császári szuverenitás egy-egy aspektusának volt tekinthető. A Meiji-alkotmányban valós fékek és ellensúlyok nem érvényesültek: ez lehetővé tette egyrészt a Taishō-korszak közel tizennégy éves kabinetskormányzását, másrészt nem tudta megakadályozni a féktelen militarizmus térnyerését.⁵⁰⁴

A megszállás utáni alkotmány központi üzenete a pacifizmus és a béke, amely biztosítja a népszuverenitást, továbbá a végrehajtó hatalmat a parlamentnek felelős kormányzat kezébe teszi, ezzel biztosítva a kormány demokratikus ellenőrzését. A császárt pedig istenség helyett a japán nép egységének jelképeként határozza meg, és megakadályozza, hogy a császár nevével a kormány felelőtlenül visszaéljen. Továbbá az alapvető jogok széles tárházát sorolja fel, amelyek érvényesülését a szervezetileg és személyileg is független bíróság biztosítja.⁵⁰⁵

megközelítésből kiindulva a Meiji-korszakot is bővebben érintik. Például: Lawrence W. BEER – John M. MAKI: *From Imperial Myth to Democracy*. University of Colorado Press, Colorado, 2002.

⁵⁰³ A két korszak együttes vizsgálatára már 2007-ben Yoshida professzor is felhívta figyelmet egy budapesti beszélgetésen, valamint ezt erősítette meg Takii professzor 2011-ben Kiotóban.

⁵⁰⁴ MIYAZAWA (1976) i. m. 631–633.

⁵⁰⁵ OKUDAIRA (1993) i. m. 9–12.

1. Keletkezés körülményei

1.1. A Meiji-alkotmány

A Meiji-alkotmány a XIX. századi nemzetállami alkotmányozás időszakában született, amikor Európa-szerte forradalmak, alulról feltörő demokratikus erők visszhangozták a francia forradalom eszméit, léptek síkra az angol parlamentarizmus hagyományainak vagy a belga alkotmány (1831) hatalomelválasztási rendszerének átültetése érdekében. Európa középső, déli vagy keleti felén a XIX. század közepén lezajlott forradalmi átalakulások függetlenségi törekvései a német és olasz egység létrejöttében, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia megalakulásában oldódtak fel.

Az európai forradalmak eszméivel, a parlamenti kormányzás működésével az első, és legnagyobb japán állami küldöttség, *Iwakura Tomomi* nagykövet vezetésével több mint fél évig ismerkedett európai tartózkodása⁵⁰⁶ során. A misszió eredeti célja a diplomáciai látogatásokon túl a Japán számára hátrányos ún. egyenlőtlen szerződésekről való tárgyalások 1872-re tervezett felülvizsgálatának elhalasztása volt, továbbá a nyugati civilizációval való ismerkedés. Miért akarták a felülvizsgálat elhalasztását kezdeményezni a japánok? A válasz rávilágít a meiji-kori kontinentális jogi recepció okára: a szerződések felülvizsgálatának feltétele ugyanis a nyugati hatalmak szerint egy működő, átlátható japán jogrendszer létrehozása volt, amelyben a parlament által meghozott törvények képezik a kormány és az igazságszolgáltatás működésének keretét. A misszió másfél éves körútja során a legfontosabb következtetést *Bismarck* kancellárral való találkozás után hozta meg: az alkotmány kidolgozása és bevezetése nem kerülhető meg.

Azaz, a Meiji-alkotmány keletkezésének első oka az egyenlőtlen szerződések felülvizsgálatával és a modern jogrendszer megteremtésének feltételével hozható összefüggésbe. E külső körülmények mellett azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy a demokratikus Japán iránti követelések már 1874-től napvilágot láttak Japánon belül. Annak ellenére, hogy a kormányzat számára nem a népképviselőten nyugvó parlament és a brit kormányzati rendszer létrehozása volt az alkotmányozás kiindulópontja, a parlament szerepével is foglalkozni kellett.

⁵⁰⁶ Az Iwakura-misszió először Yokohamából San Francisco-ba utazott, majd több mint fél éves amerikai körút után indultak el Európába. Ld. III/2.1. fejezetpont. *Farkas Ildikó* egyetemi docensnek a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának japán szakán 2005 áprilisában tartott előadása alapján a misszió Magyarországra nem jutott el, de hat oldal feljegyzést készítettek hazánkról.

Sőt, 1881-re a parlament létrehozása és az alkotmányozás sürgetése olyan politikai válságot idézett elő, amely nyomán maga Meiji császár jelentette be, hogy – a fokozatos alkotmányosság jegyében – 1890-re megalakul a parlament. Ebben az időben indult európai körútjára *Itō Hirobumi*, későbbi miniszterelnök,⁵⁰⁷ akinek fő feladata a japán alkotmány megalkotása volt, a porosz alkotmányos hagyományoknak megfelelően. Európai tartózkodása során *Lorenz von Stein*, *Rudolf von Gneist* és *Albert Mosse* volt rá nagy hatással. A Meiji-alkotmány létrejöttében *Itō* mellett nagy szerepe volt *Inoue Kowashinak* és a német tanácsadónak, *Hermann Roeslernek*⁵⁰⁸ is. A Meiji-alkotmányozás a fentiek eredményeként a külső nyomás: a függetlenség megőrzése és az egyenlőtlen nemzetközi szerződések felülvizsgálata, valamint a belső – brit parlamentáris rendszer létrehozását sürgető ellenzék – követelések eredményeként született. Jelentősége óriási: a *modern* Japán megszületésének szimbóluma lett.

A Meiji-alkotmány kapcsán még arra kell emlékeztetnünk, hogy a porosz alkotmányos hagyományok alapulvételét az 1881-ben kibocsátott császári rendelet tette irányadóvá.⁵⁰⁹ Ez egyúttal – negatív – válasznak volt tekinthető a brit kormányzati rendszer bevezetését sürgető politikai kezdeményezések számára. A porosz modell két fő szempont miatt került előtérbe: egyrészt az 1848. decemberi oktrojált porosz alkotmány a király által kibocsátott alkotmány volt, másrészt az 1850. évi revideált porosz alkotmány keretén a király által betöltött közjogi pozíció Japán számára különösen követendőnek bizonyult.⁵¹⁰ A monarchikus Angliában ugyanis ‘the Parliament can do anything’, azaz, a parlament kezében összpontosult a politikai túlsúly, Franciaországban pedig a III. Köztársaság végleg leszámolt a monarchia időszakával. *Itō* a végrehajtó hatalmat irányító porosz királyra vonatkozó rendelkezések szélesítésével érte el azt, hogy sem a meiji-kori parlament, sem a meiji-kori bíróságok nem váltak önálló hatalmi ággá.⁵¹¹

⁵⁰⁷ A japán kormányzati rendszer születése 1885, az első japán miniszterelnök pedig *Itō Hirobumi* volt, aki 1901-ig összesen négy alkalommal töltötte be ezt a tisztséget. http://www.kantei.go.jp/foreign/cabinet/0001-30_e.html (letöltés ideje: 2011. július 29.)

⁵⁰⁸ *Roesler* szerepéről vázlatosan ld. ULE (1984) i. m. 649–650.

⁵⁰⁹ TAKII (2007) i. m. 51–53.

⁵¹⁰ NAKAMURA (1971) i. m. 78–79.

⁵¹¹ ITO (1906) i. m. 120–121.

1.2. A Shōwa-alkotmány

A Meiji-alkotmány 1890. november 29. és 1947. május 3. között volt hatályban, közel hat évtizedig, amely alatt nemcsak a Taishō-demokrácia, de a féktelen militarizmus is teret nyert. Egy olyan időszakban, amelyben a császár alattvalóinak milliói adták életüket a Nagy Japán Birodalomért, amely alatt Japán hosszabb vagy rövidebb időre gyarmattá tette közeli, majd végül távolabbi szomszédait is. Az alkotmány nem tudott gátat szabni a végrehajtást és a legfőbb politikai irányítást átvevő hadsereg hatalmának. Másként fogalmazva, a terror éveiben sem volt szükség a Meiji-alkotmány módosítására.

A Meiji-alkotmány közel húszévi előkészület után született, amelyben a második tíz év már nemcsak alapelvekről és koncepciókról, de konkrét kodifikációs tervezetek vitájáról is szólt. A Shōwa-alkotmány gyökeresen eltérő történelmi közeg eredménye volt: a világháború utáni megszállás, teljes pusztulás, teljes legyőzöttség. S mégis: a megszállás kezdete után egy bő évvel a parlament mindkét kamarája nagy többséggel elfogadta az alkotmányt. Nem volt sem szükség, sem lehetőség külföldi tanulmányutakra, hiszen *MacArthur* tábornok, a szövetséges erők főparancsnoka, a helyszínen irányította a demokratikus Japán születését jelképező alkotmány kidolgozását.

Az első alkotmánytervezetek japán szakértők tollából készültek. Elsőként *Konoe Fumimaro* – korábbi miniszterelnök – mutatta be *Hirohito* császárnak 1945 novemberében tervezetét, amely a *status quo* megőrzésére irányult.⁵¹²

Az első kormányzati bizottság 1945 októberében alakult meg, elnöke *Matsumoto Jōji* lett. A bizottság tervezetével kapcsolatban 1945 decemberében egy parlamenti kérdésre adott válaszban *Matsumoto* az új alkotmány négy alapelvét az alábbiakban határozta meg: a császári szuverenitás megőrzése, a parlament hatáskörének bővítése, a parlamentnek felelős kormányzat létrehozása, az alapvető jogok érvényesülésének és védelmének biztosítása.⁵¹³ 1946 januárjának legelején a kormányzati bizottság egy tagja, *Miyazawa Toshiyoshi* vezetésével újabb tervezet készült, amely a császár jogállása tekintetében szintén nem javasolt érdemi elmozdulást. Azaz, ha nagyon röviden akarnánk összegezni a japán alkotmány előkészítő kormányzati bizottság mintegy három hónapos munkájának eredményét, akkor azt mondhatjuk, hogy bizonyos demokratikus

⁵¹² *Konoe* a háborús bűnösként való felelősségre vonás elől menekülve, önkezeivel vetett véget életének. Ld. IV/1.1. fejezetpont.

⁵¹³ KOSEKI (1997) i. m. 56.

engedményeket úgy javasoltak például a parlament felé, hogy közben a császári szuverenitás és sérthetetlenség, valamint felelőtlenség megmaradt volna.

A japán kormány által a szövetséges erőknek 1946. február 8-án átnyújtott alkotmánytervezet a *Matsumoto* vezette kormányzati bizottság tervezetére épült. A tervezetre a szövetséges erők válaszát a japán fél 1946. február 13-ára várta, az a nap azonban teljesen új irányt adott az alkotmányozásnak,⁵¹⁴ hiszen a válasz egy lényegében teljesen új alkotmánytervezet volt, amely a szövetséges erők főparancsnokságán készült *MacArthur* vezetésével, de figyelembe vette a washingtoni instrukciókat is. E washingtoni instrukciók alapján a császári szuverenitást el kellett törölni, s biztosítani kellett a népakarat és az alapvető jogok érvényesülését.⁵¹⁵ *MacArthur* a fenti alapelveket azzal egészítette ki, hogy a császári szuverenitás eltörlése nem jelenti a császár háborús felelősségre vonását. Emlékeztetnünk kell ehelyütt arra is, hogy *Hirohito* császár 1946. január 1-i újévi nyilatkozatával megnyitotta az utat a császár közjogi helyzetének átalakítása előtt.

MacArthur február 3-án tette közzé a fentiekben⁵¹⁶ már részletesen ismertett három alapelvet, amelyek közül kiemelkedik a béke fontossága, azaz a japán haderő teljes leszerelése.

A három alapelvet is magában foglaló, a végleges Shōwa-alkotmányt szerkezetében, felépítésében lényegesen befolyásoló tervezet, a szövetséges erők tervezete február 12-én készült el, s másnap át is nyújtották a japán félnek, amely azt egy héttel később – kiinduló alapként – el is fogadta. A következő hetekben a japán fél a tervezet japánosítását akarta elérni, és még az 1946 júniusában megkezdődött parlamenti tárgyalás is érdemi módosításokat fogadott el a beterveztett törvényjavaslathoz képest.

A szövetséges erők által készített tervezet ‘japánosítása’ tulajdonképpen nemcsak az alkotmány könnyebb érthetőségét segítette elő, hanem annak rugalmasabb alkalmazhatóságát. Elég, ha csak arra gondolunk, hogy ‘a császár, mint jelkép’ fordulat japánra ültetése sem csak azért volt nehéz, mert a ‘jelkép’ angol nyelvű, a nyugati civilizáció görög hagyományában gyökerező megfelelőjének (*symbol*) nincsen pontos japán megfelelője; hanem az volt a kérdés, hogy a rendelkezésre álló szinonimák közül melyik felel meg legjobban a császár japán

⁵¹⁴ RÖHL (1959) i. m. 56.

⁵¹⁵ A japán kormányzati rendszer reformjáról szóló 1946. január 7-i javaslat. (State, War Navy Council Committee, SWNCC 228) BEER–MAKI (2002) i. m. 78.; KOSEKI (1997) i. m. 71.

⁵¹⁶ IV/1.1. fejezetpont.

hagyomány szerint értelmezett méltóságának. Végül, az azt alkotó írásjegyek konnotációinak mérlegelése után, a *shōchō* (象徴) kifejezés mellett döntöttek.⁵¹⁷

Ebből is látható, hogy az alkotmánytervezet 'japánosítása' nem pusztán nyelvészeti, stilisztikai kérdéseket érintett. A japán fél ugyanis nem értett egyet a parlament második házának megszüntetésére irányuló törekvéssel, és végül a törvényjavaslat már kétkamarás parlament felállításáról rendelkezett. Amint azt a fentiekben is láttuk, a parlamenti vitában a szuverenitás, az ún. *kokutai* ('ősi japán államrend') elve, a jogfolytonosság, a békeklauszula került előtérbe. A három hónapos parlamenti vitában nem a benyújtott törvényjavaslat átírására került sor, hanem a legfontosabb rendelkezések értelmezésére.⁵¹⁸

A parlamenti vitában érintett kérdések ismételt áttekintése nem indokolt, elegendő, ha egy dolgot emelünk ki: a nők helyzetét. A demokratikus Japán a férfinnői egyenjogúság és a törvény előtti egyenlőség bevezetésével, illetve a nőket sújtó hátrányos megkülönböztetések eltörlésével valósulhatott meg a megszálló szövetséges erők elképzelése szerint. Az szövetséges erők által előterjesztett alkotmánytervezetnek a nők jogállására vonatkozó rendelkezését előkészítő *Beate Sirota Gordon*⁵¹⁹ visszaemlékezése szerint – személyes elképzelésével ellenkezően – a végleges tervezetben csak a legfontosabb alapelvek kerültek rögzítésre. Ezt azért volt fontos kiemelni, mivel a parlamenti vitában végül számos olyan módosítás került be a végleges alkotmányszövegbe, amely szélesítette a nők alkotmányjogi védelmét.

A parlamenti vita első szakasza – bő két hónapig – a képviselőházban zajlott, majd ezt követően a főrendi házban. Itt egy újabb jó hónapos tárgyalás következett, majd október 6-án a második kamara elfogadta a törvényjavaslatot. Következő nap (október 7-én) – nagy többséggel – a képviselőházi jóváhagyás is megtörtént. A császár a kihirdetés előtt a még fennálló titkos tanáccsal⁵²⁰ is

⁵¹⁷ A jelkép szóval kapcsolatos nehézségekre utalt *Richard A. Poole* a japán felsőháznak az alkotmánnyal foglalkozó bizottsága előtt tett meghallgatásában. <http://www.sangiin.go.jp/eng/report/ehb/ehb.pdf> (letöltés ideje 2011. július 29.). A jelkép szó sajátos értelmezését adja a császári család egyik leszármazója is. Tsuneyasu TAKEDA: *Did the Emperor of Japan really fall from being a ruler to a symbol?* http://www.apa.co.jp/book_report2/02.html (letöltés ideje 2011. július 29.).

⁵¹⁸ TANAKA (1976 vol 1.) i. m. 655–659.

⁵¹⁹ A japán parlamenti felsőháznak az alkotmánnyal foglalkozó bizottsága előtt tett meghallgatásán eredeti elképzelését azzal indokolta, hogy a második világháború előtti évtizedben is Japánban élt, és jól ismerte a nők helyzetét Japánban. <http://www.sangiin.go.jp/eng/report/ehb/ehb.pdf> (letöltés ideje 2011. július 29.).

⁵²⁰ A titkos tanácsot még *Meiji* császár hozta létre 1888-ban, annak első elnöke *Itō Hirobumi* lett, és a tanács eredeti feladata a Meiji-alkotmány előkészítése volt, a későbbiekben pedig a császár fontos tanácsadó testületeként működött.

megvitatta az alkotmányt, majd annak támogatása mellett hirdette ki november 3-án, és fél évvel később, 1947. május 3-án hatályba lépett Japán új alkotmánya.

A Shōwa-alkotmányt keletkezése során – eltérően a Meiji-alkotmánytól – nemcsak befolyásolták a külföldi hatások, hanem egyértelműen a szövetséges erők és *MacArthur* tábornok vezetésével kidolgozott tervezet volt az alapja. Ezt nem lehet letagadni, hiszen nemcsak a szerkezet, de a tartalom is több tekintetben az amerikai hagyományokat tükrözi, elég csak az alapvető jogok hosszú listájára, a népszuverenítésra, a legfelső bírósági hatáskörökre és az alkotmány módosításának eljárási feltételeire utalni. Azt illetően, hogy a békeklauszula gondolata az alkotmányban megjelenő formájában szövetséges vagy japán oldalon merült-e fel először, többféle álláspont⁵²¹ ismert. Két dolog azonban tény: már a Potsdami Nyilatkozat is előrevetítette Japán teljes lefegyverzését, továbbá *MacArthur* tábornok 1946. február 3-án közzétett három alapelve között már nyíltan szerepelt a pacifista Japán követelménye.

A fentiek következtében a Shōwa-alkotmányt nemcsak a béke és a demokrácia alkotmányának tekintették, hanem egyben oktrojált alkotmánynak is, amely megalázta Japánt, egyebek között azért, hogy megfosztotta a lehetőségtől, hogy országa biztonságát és békéjét maga biztosítsa. Az idő azonban megmutatta, hogy az alkotmány a megváltozott nemzetközi körülmények között alkalmazható, ha kell a nemzetközi jog alapelveit az alkotmány fölé helyezve, elérheti a kormány, hogy Japán teljesítse nemzetközi kötelezettségvállalásait és fenntarthassa területén belül a közrendet és közbiztonságot. Hat évtized alatt az alkotmányt többször hivatalosan ‘tanulmányozás’ alá vették, nemcsak az ötvenes-hatvanas években, hanem a XXI. század első éveiben is, azonban mindkét alkotmányvizsgálati munkálat azzal a következtetéssel zárult, hogy az alkotmány gyökeret vert a japán társadalomban, biztosítja a demokratikus államhatalmi rendszer működését és megőrizte a császár tekintélyét.

Mindez annak ellenére történt így, hogy sokan még a szövetséges erők szakértői közül sem jósoltak hosszú életet az 1946 novemberében kihirdetett alkotmánynak, úgy látták, hogy a megszállás elmúltával bizonyára módosítják majd.⁵²²

⁵²¹ KOSEKI (1997) i. m. 82–83.

⁵²² BAERWALD (1974) i. m. 11.

2. A külföldi jogi hatás vizsgálata

2.1. Porosz hatás a Meiji-korban

A Meiji- és a Shōwa-alkotmányok esetében nemcsak a keletkezés, de az ahhoz kapcsolódó, ám attól eltérő szempont vizsgálatát sem mellőzhetjük, nevezetesen a külföldi jogi hatás kérdését, azaz, mennyiben tekinthető például a Meiji-korban a porosz hatás elsődlegesnek a létrejött japán birodalmi alkotmány szempontjából.

A külföldi jogszabályok átültetése, az ún. *'legal transplants'*⁵²³ vizsgálata, különösen a jogösszehasonlítás művelői körében ismert, és elsősorban a japán polgári törvénykönyv, büntető törvénykönyv esetében, továbbá Japán gyarmatosító politikájával összefüggésében alkalmazott.⁵²⁴

A Meiji-alkotmány esetében elvitathatatlan a porosz hatás ténye, amit *Hermann Roesler* és *Albert Mosse* porosz tanácsadók munkássága és visszaemlékezése is alátámaszt.⁵²⁵ A porosz alkotmányos hatások tekintetében az 1850. január 31-i ún. revideált alkotmány hatását tartja a legjelentősebbnek *Noda*⁵²⁶ és *Ule*⁵²⁷ is.

A porosz hatás tekintetében a monarchikus államforma azonossága után először és leghangsúlyosabban a porosz királyra és a japán császárra vonatkozó rendelkezéseket vesszük szemügyre. Meg kell jegyezni, hogy a *király hatásköre tekintetében* a 1850. januári porosz alkotmány és az 1848. decemberi oktrojált alkotmány rendelkezései között nincsen alapvető különbség, hiszen szerkezetileg hasonló módon,⁵²⁸ az alkotmányok II. fejezete tartalmazta (41–57, illetve 43–59. cikkek), az alapjogok katalógusát követő első fejezet után. A porosz király jogállása – szent és sérthetetlen, végrehajtó hatalom feje, királynak felelős miniszterek, törvényhozói hatalom megosztása a király és a parlament között, szükségrendeleti hatáskör stb. – és japán császár – valamint számos XIX. századi monarcha – hatásköre tekintetében sok a hasonlóság.

⁵²³ A szakirodalomban a kifejezés Japán esetében nemcsak 'importot', jogátvételt, de a XX. század első felétől 'exportot' is jelentett. Például a japán polgári törvénykönyv, a gazdasági társaságokról szóló törvény vietnámi, kínai 'importjáról' azaz átültetéséről ld. KANEKO (2010) i. m. 531–534.

⁵²⁴ NODA (1976) i. m. 210–220.

⁵²⁵ ULE (1984) i. m. 649–650.

⁵²⁶ NODA (1992) i. m. 55–56.

⁵²⁷ ULE (1988) i. m. 600–601.

⁵²⁸ Mind az 1848. decemberi, mind az 1850. januári porosz alkotmány elérhető az alábbi honlapon: <http://www.verfassungen.de/de/preussen/> (letöltés ideje: 2012. január 16.)

A porosz modell és hatás elsősorban a meiji-kori kodifikációs folyamatban értelmezendő. Ugyanis míg a francia *Code civil* jelentette a kizárólagos alapot a japán polgárjogi törvény kodifikációjának első szakaszában, a német *Bürgerliches Gesetzbuch* pedig a kodifikáció a második szakaszában, azaz családjogi és öröklési könyveket leszámítva *Boissonade* tervezeteinek, illetve *Windscheid* munkásságának jelentőségét kell kiemelnünk.⁵²⁹ Azaz, a magánjogi kodifikáció folyamatában a jogintézmények szintjén sok lehetőség nyílik az összehasonlító vizsgálatokra, és valóban jelentős arányú német kódex szolgált mintául, elsősorban az 1881 után megkezdett törvényalkotásban.

Az alkotmány esetében a porosz modell melletti választás egyrészt az *Iwakura*, *Itō*, illetve *Yamagata* vezette missziók beszámolóiból kristályosodott ki, azonban a császári szuverenitás alkotmányra emeléséből fakadó hasonlóság mellett, a Meiji-alkotmány számos történeti sajátossággal is bírt. A császári szuverenitás Japánban ugyanis nem az alkotmányból, hanem a társadalom több mint kétezer éves meggyőződéséből fakadt. Sőt, a császár istenségének tételét minden korban tisztelték, hiszen - amint arra *Röhl* rámutatott – még a feudális korszak széttagoltsága idején a sógun hatalmát⁵³⁰ a császári – formális – kinevezéstől eredeztette. Továbbá a családi szervezeti minta, ahogy arra több helyen is utaltunk, egészen az országra kiterjedt, azaz minden japánnak feje maga a császár. E két tételt azért volt fontos hangsúlyozni, mivel a porosz modell e lényegesen eltérő társadalmi feltételek keretében került átvételre.

Ugyanakkor a porosz modell alapulvétele sem jelenti azt, hogy kizárólagosnak lehetne tenni az 1850. évi porosz alkotmány hatását, hiszen a Meiji-alkotmány szerkezeti felépítésében – ahogy arra *Okudaira*⁵³¹ rámutatott – sokkal közelebb áll az 1818. évi bajor vagy badeni alkotmányokhoz,⁵³² amelyeknek első fejezete a király hatásköreit tartalmazta.

A parlament szerepe kapcsán amennyiben az 1850. évi porosz alkotmány vonatkozó szakaszaira⁵³³ tekintünk, belátható, hogy mind Poroszországban, mind Japánban – főszabály szerint – a monarcha és a két parlamenti kamara egyetértését igényelte minden törvény elfogadása. Ugyanakkor a japán valóságot hűen

⁵²⁹ A magánjogi recepciót csak érintőlegesen, az alkotmánytörténeti jellemzők megértéséhez szükséges mértékig tárgyaltuk.

⁵³⁰ *RÖHL* (1988) i. m. 104–106.

⁵³¹ *OKUDAIRA* (1993) i. m. 3–4.

⁵³² A szövetségi és tagállami alkotmányok viszonyához ld. *SZABÓ* (2001) i. m. 46.

⁵³³ „Die gesetzgebende Gewalt wird gemeinschaftlich durch den König und durch zwei Kammern ausgeübt. Die Übereinstimmung des Königs und beider Kammern ist zu jedem Gesetze erforderlich.” (62. cikk)

tükrözte, hogy míg a porosz alkotmány önálló fejezetben szabályozta a parlamentet és annak törvényhozói hatáskörét, addig a Meiji-alkotmány a császár hatáskörére vonatkozó rendelkezések között sorolta fel a törvényalkotást. Ezzel megerősítve a második világháború előtti japán alkotmánykommentárok azon tételét, mely szerint a törvényalkotás a császári szuverenitás egy aspektusának volt tekinthető.⁵³⁴ Ugyanakkor *Takii* professzor azért sem tartja a porosz hatás kizárólagos jellegét elfogadhatónak,⁵³⁵ mivel a Meiji-alkotmány nem zárta ki a törvényalkotás folyamatából a parlamentet, sőt a későbbi – átmeneti – parlamentarizmus létrejöttét sem akadályozhatta meg. *Röhl* ezzel kapcsolatban a Taishō-korszak átmeneti demokráciáját, a pártok szerepét, a politikai pártok súlyát egyértelműen a brit parlamenti rendszerhez hasonlította.⁵³⁶

Takii professzor a korszak egyik legkiválóbb angol alkotmányjogászára *Albert Venn Dicey*-re is hivatkozik, aki szerint a porosz modell választása Japán szempontjából egy bölcs megközelítést feltételezett, ugyanis a brit monarchia történetisége és sajátossága nehézkessé tette volna annak átvételét.⁵³⁷ Az igazságszolgáltatást a Meiji-alkotmány 57. cikke alapján a bírák törvény alapján, a császár nevében végezték. Ez utóbbi arra utal, hogy az igazságszolgáltatás végső soron a császári szuverenitásból fakadt, mivel minden hatalomnak ő volt a forrása. A bírák kinevezése szintén a császár feladata volt, a bírák az ő nevében ítéleztek.⁵³⁸ Ezen alkotmányos rendelkezések nemcsak a porosz alkotmányban gyökereztek, hanem univerzális jelleggel is bírhattak volna, ha a japán értelmezés szerint az igazságszolgáltatás nem csupán a császári szuverenitás egy aspektusának, hanem attól eltérő, önálló és független államhatalmi ágnak a szerepét is betölthette volna.

Összességében elmondható, hogy a Meiji-alkotmány keletkezése esetében az 1850. januári porosz alkotmány általánosan elfogadott hatását meg kell erősíteni, ugyanakkor a Meiji-alkotmány szerkezete sokkal inkább emlékeztet az 1818. évi bajor vagy badeni alkotmányokéra, továbbá a porosz modell esetében sem szabad szem elől tévesztetni az állam és császár szerepével kapcsolatos hagyományos japán megközelítéseket. Továbbá azt is el kell ismerni, hogy a Meiji-alkotmány teret tudott engedni a Taishō-korszak demokratikus folyamatainak is. Okudaira jellemzésében a Meiji-alkotmány egy *Schein-Konstitutionalismus*-t

⁵³⁴ MATSUNAMI (1940) i. m. 128–129.

⁵³⁵ TAKII (2007) i. m. 132.

⁵³⁶ RÖHL (1989) i. m. 108.

⁵³⁷ TAKII (2007) i. m. 132.

⁵³⁸ ITO (1906) i. m. 116.

hozott létre, amit leghelyesebben álkormányosságnak avagy az „abszolút monarchia modernizált változatának”⁵³⁹ lehetne tekinteni.

2.2. Az amerikai hatás elsődlegessége: „MacArthur alkotmánya”?

A második világháború utáni megszállás éveit és a Shōwa-alkotmány keletkezését a fentiekben részletesen is ismertettük. Ennek alapján a Shōwa-alkotmány keletkezésében az amerikai jogi hatás relevanciája egyszerűen nem vitatható. A Potsdami Nyilatkozat záró soraiban szereplő ‘teljes és végérvényes pusztulás’ nyomán a Japán Birodalmat nemcsak fizikai megsemmisítés érte, de a modern államiságának szimbólumaként tisztelt Meiji-alkotmányt is alapjaiban kellett módosítani.

1945 ősze és 1946 kora tavasza között készült el a később kormányzati alkotmánytervezetként nyilvánosságra hozott alkotmánymódosítás. Ehelyütt nem a japán kormányzati álláspont és a *Matsumoto-bizottság* szerepét vizsgáljuk, hanem a megszálló szövetséges erők tényleges szerepét.

1945 szeptemberétől a megszálló szövetséges erők ajánlásokat, tanácsokat – Supreme Commander for the Allied Powers Instruction (SCAPIN) – továbbítottak a japán kormány számára a Potsdami Nyilatkozatban foglalt célok megfelelő végrehajtása érdekében. Törvénytervezetek helyett a szövetségesek ‘soft-law’ ajánlásait – amely eszköz alkalmazását *Truman* elnök határozta meg 1945. augusztus 29-én kelt utasításaiban⁵⁴⁰ – a kormányzat alkotmányerejű⁵⁴¹ ‘rendeletként’ hozta nyilvánosságra.⁵⁴²

Az alkotmányozási folyamatában akár az 1945 októberében a japán kormányzatnak figyelmébe ajánlott 12 pontot, akár a *MacArthur* 1946 februárjában meghatározott három alapelvét tekintjük, mind a demokrácia, mind az alapvető emberi jogok tisztelete és védelme, mind a bírósági felülvizsgálati jogkör egyértelműen az amerikai hatást igazolja. Annak megvitatása, hogy a pacifista rendelkezés megfogalmazása honnan ered, számos nézet ismert,⁵⁴³ ugyanakkor

⁵³⁹ OKUDAIRA (1993) i. m. 6.

⁵⁴⁰ BEER (1992) i. m. 474.

⁵⁴¹ RÖHL (1959) i. m. 18.

⁵⁴² Az alkotmányozási folyamat lezárultjáig a japán kormányzat összesen 520 ún. potsdami rendeletet (*meirei*) bocsátott ki. BEER (1992) i. m. 474.

⁵⁴³ *MacArthur* 1950. januári - újévi üzeneteiben is japán ötlettől eredeztette a pacifista rendelkezést, ugyanakkor *MacArthur* támogatása nélkül az ‘ötlet’ nem ölthette volna később jogszabály formáját. MCNELLY (1952) i. m. 592–593.

MacArthur 1946. februári három alapelvének egyik fő eleme pontosan Japán teljes leszerelése volt. Szintén *MacArthur* három pontjai nevesíti a császárt, mint a japán dinasztikus monarchia fejét,⁵⁴⁴ azaz *MacArthur* első két alapelve a később elfogadott alkotmány első két fejezetében öltöttek testet.

Az alkotmánytervezetnek a japán kormány általi elfogadása pedig tovább erősíti annak alátámaszthatóságát, hogy elfogadhatónak tartsuk a folyamat oktrojált jellegét. 1946. február 13 és március 6. között ugyanis a japán kormány által felkért *Mastumoto-bizottság* javaslat megvitatása helyett, arra volt módja a japán kormányzatnak, hogy a szövetséges erők által „a további tanácskozások vezérfonalául” ajánlott, gyakorlatilag kész alkotmánytervezetet japán nyelvre fordítsa. *Hirohito* császár 1946. február 22-én ugyanis elfogadta a szövetséges erők tervezetét.⁵⁴⁵

A japán parlament kamaráiban 1946 júniusa és októbere lefolytatott alkotmánymódosítási eljárás számos ponton módosította az alkotmánytervezetet – azonban amint arra a fentiekben utaltunk – érdemben nem változtatta sem a közbiztonsági berendezkedést, sem az államhatalmi fűek és egyensúlyok rendszerét, sem az alapjogvédelem szintjét. A szövetséges erők tervezetéhez képest a legfontosabb eltérést a korábbiakban is jelzett kétkamarás parlament megőrzése jelentette.⁵⁴⁶

Amennyiben akár a törvényhozás, akár az igazságszolgáltatás működését szemügyre vesszük, az amerikai jog hatása kétségen felül áll.

Az alkotmány 41. cikke alapján a parlament a legfelső államhatalmi szerv és a törvényalkotás kizárólagos hatáskörével rendelkezik, az alkotmány 66. cikke alapján pedig a kormány a parlamentnek felelős. E rendelkezések gyökere a brit parlamentáris kabinet rendszer, az állandó parlamenti bizottságok és a parlament számos szervezeti egysége pedig az amerikai Kongresszus mintája alapján jöttek létre.⁵⁴⁷

A bíróságok, de különösen a Legfelső Bíróság fő feladata az alkotmány és az alapvető emberi jogok érvényesülésének biztosítása. A közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatának bevezetése pedig megteremtette az államhatalmi ágak közötti megfelelő egyensúlyt. A Legfelső Bíróság az alkotmány 81. cikke alapján – az amerikai szövetségi Supreme Court mintájára – a végső fórum a jogszabályok, rendeletek, határozatok alkotmányellenességének meg-

⁵⁴⁴ RÖHL (1959) i. m. 20.

⁵⁴⁵ Uo. 23.

⁵⁴⁶ OKUDAIRA (1992) i. m. 7.

⁵⁴⁷ NAKAMURA–TSUNEMOTO (2001) i. m. 197.

állapítása tekintetében. Ugyanakkor hamar kikristályosodott a japán Legfelső Bíróság gyakorlatából, hogy a törvények, rendeletek alkotmányellenessége tárgyában – az amerikai modellhez hasonlóan – csak konkrét jogesetek keretében foglal állást, *actio popularis* helyett csak ‘alkotmányjogi panasz’ nyújtható be a testülethez.⁵⁴⁸

A fenti áttekintés megerősíti tehát, hogy az 1947. május 3-án hatályba lépett japán alkotmány tervezete nemcsak a választott modell, de a kodifikációs előkészületek során is erőteljesen a megszálló szövetséges erők ‘ajánlásai’ mentén készült, a japán kormány által végül a parlamenthez 1946 májusában benyújtott alkotmánytervezet megfelelt a megszálló szövetséges erők elvárásainak és alapelveinek. Az oktrojált jelző illetve „*MacArthur* alkotmánya” elnevezés korántsem alaptalan, ugyanakkor az alkotmány módosítása helyett – ahogy arra fentebb is rámutattunk – a japán kormány megőrizte a népszuverenitás, parlamenti szupremácia, pacifizmus, bírói felülvizsgálat és császár mint jelképrendszer alapját jelentő cikkelyeket, sőt mind a mai napig úgy látja, hogy gyökeret vert a Japán társadalomban. A tartós demokrácia alapjait pedig akként vetette meg, hogy számos háború előtti hagyomány tiszteletét, feléledését nem akadályozta meg.

3. A császár (tennō) jogállása

A császár jogállásának meghatározása – az egyszerűség látszata ellenére – a legösszetettebb kérdése az egész műnek, gyakorlatilag e kérdésben messze túl kell lépnünk a vizsgált modern kori időkeretet, és a japán császárság egész eddigi történetére ki kell terjesztenünk figyelmünket.

A leegyszerűsített megközelítés alapján a császár a politikai hatalmat *de facto* sok száz éves átmeneti szünet után 1867 decemberében szerezte vissza, akkor bocsátotta ki a Meiji-restaurációról szóló rendeletét, amelynek kihirdetésére 1868 januárjában került sor.⁵⁴⁹ A Meiji-alkotmány ‘újra’ a császár kezébe helyezte a legfőbb vallási és politikai hatalmat, majd a Shōwa-alkotmány – a megszállók szándékát tükrözve – a császárt az állam és a nép egységének jelképeként határozta meg, korábbi hatalmát jelentősen leszűkítette, a legfőbb hatalom forrása a japán nép lett.

⁵⁴⁸ TOMATSU (2001) i. m. 253–254. A japán Legfelső Bíróság 1952-ben a szocialista párt képviselőjének a frissen felállított rendőrségi tartalékos egység alkotmányellenességének megállapítására irányuló beadványa elutasítása során alakította ki ezen értelmezését.

⁵⁴⁹ KEENE (2002) i. m. 116.; LARGE (1997) i. m. 17–18.

A császár jogállásának elemzéséhez az alkotmányok egyes cikkelyei, azok kommentárjai nem nyújthatnak elegendő támpontot, ezért is láttam kiemelten fontosnak, hogy minél több olyan helyszínt⁵⁵⁰ is felkeressek a kutatás során, amelyek a császár közjogi pozíciójának megértéséhez tapasztalati adalékul szolgálhatnak.

A császár jogállásának meghatározásában ugyanis a két alkotmány, a Meiji-alkotmány (1–17. cikkek) és a Shōwa-alkotmány (1–8. cikkek) vonatkozó rendelkezései önmagukban nem elegendők a megalapozott következtetések levonásához. A kiindulópont ebben a tekintetben is a mítosz világába nyúlik vissza, hiszen a három uralkodói jelvény (tükör, ékszer és egy kard) *Jimmu*, az első császár trónra lépte (K.r.e. 660) óta örökítődnek át Japán uralkodóira, megszakítás nélkül. E három szakrális jelvénynek az a jelentősége, hogy az ezeket tartalmazó láda előtt kerül sor az új császár hivatalos megnevezésére. A tényleges trónra lépési szertartás a következő szakasz,⁵⁵¹ aminek során a császár magas rangú külföldi delegációk és százezres ünneplő tömeg előtt trónján jelenik meg, és fogadja a gratulációkat.⁵⁵² A harmadik szakasz kapcsán *Akihito* császár 1990. november 22–23-i rízs-áldozati szertartását már említettük. Ez a szertartás szigorú sintó vallási rituálé szerint zajlott, amelyben a császár a hagyományoknak megfelelően kifejezi az isteninek tekintett elődeivel való egységet. Erre a szertartásra a sintó előírások alapján került sor, mind az öltözködés, használati tárgyak, nyelvi formulák a korábbi évezredek szokásait tükrözték.⁵⁵³

E szertartások felidézését azért tartom fontosnak, mivel legjobban ábrázolják azt a hosszú távú történeti folytonosságot, és ezzel a „pillanatnyi” írott alkotmány felettségét, amelynek gyökerei a messzi múltba nyúlnak vissza, és ami a császár történelmi-kulturális és jogi státuszának megértéséhez közelebb vihet bennünket. Továbbá, e tekintetben megállapítható, hogy *Akihito* császár trónra lépése sok elemében követte ősei hagyományát, függetlenül attól, hogy annak a történelmi régmúltban nem is lehetett „alkotmányos jóváhagyása”.

A császár a Meiji-alkotmány szerint a szuverenitás forrása volt, isteni személy, sintó főpap, szent és sérthetetlen. Hatalmának korlátait az általa kibocsá-

⁵⁵⁰ Ezek közül kiemelendők az egykori és mai császári székhelyek: Nara (710–784), Kiotó (784–1869), Tokió (1869–), továbbá a mandzsúriai incidens idejére császári főhadiszállásként szolgált hirosimai vár.

⁵⁵¹ <http://www.kunaicho.go.jp/e-about/seido/sokui.html> (letöltés ideje: 2011. augusztus 8.)

⁵⁵² Legutóbb 1990. november 12-án került sor hasonló ünnepségre, azonban a helyszín kivételesen a tokiói császári palota volt, azonban a szükséges eszközöket, például az ősök által is használt trónszéket Kiotóból szállították át.

⁵⁵³ TAKAMI (2001) i. m. 11.

tott alkotmány határozta meg, amely azonban tényleges fékek és ellensúlyok helyett a császári főhatalmat és az alapvető jogok feltételeességét deklarálta. Sem a bírósági függetlenség, sem a parlament törvényalkotó privilégiuma, sem a kormány felelőssége nem kapott alkotmányos védelmet. Ezt a közjogi berendezkedést kodifikálta az alkotmány, azonban a gyakorlat számára az alkotmány rugalmas keretnek bizonyult, különösen a Taishō-korszakban.

A parlament törvényalkotói privilégiumának korlátozására – a szükségrendeletek (Meiji-alkotmány 8. cikke), illetőleg a költségvetés (Meiji-alkotmány 71. cikke) kapcsán – maga az alkotmány biztosított lehetőséget. Az uralkodó kiterjedt rendeletalkotási joga az alkotmányos monarchiákban nem ritkaság. Az sem példa nélküli, hogy a parlament átmeneti akadályoztatása esetén – ideiglenes jelleggel – a törvényektől eltérő tartalmú rendeleteket is kibocsáthattak.⁵⁵⁴ Japán esetében ugyanakkor nem is találkoztam olyan esettel, amikor a parlament utólag nem erősítette volna meg a császári rendeletet. Az egyik legkritikusabb eset 1928-ban történt, amikor a császár – a kormány előterjesztésére – a közbiztonság védelméről szóló 1925-ös törvényt egy szükségrendelettel akként módosította, hogy halálbüntetés alkalmazását is lehetővé tette.⁵⁵⁵ A parlament azonban ezt a rendeletet is megerősítette utólag.

Ennél sajátosabb helyzetet jelentett viszont a költségvetési jog kérdése. A korabeli európai államok nagy részében, ha a parlament nem szavazta meg az éves állami költségvetésről szóló törvényt, azzal el tudta zárni az állam működéséhez szükséges pénzügyi forrásokat. Ez a helyzet a legtöbb esetben a kormány kényszerű lemondásához vezetett. A Meiji-alkotmány azonban azzal a szabályával, hogy a kormány költségvetési törvény hiányában is – az előző évi költségvetés keretei között – tovább vihette az állam pénzügyeit, a kormányt nem hozta kényszerű lemondási helyzetbe. Ennek a szabálynak pedig különös jelentősége van egy olyan alkotmánynál, amely a bizalmatlansági indítvány lehetőségét tételesen nem biztosította. Ilyen közjogi keretek között ugyanis a kormány elmozdításának legfontosabb eszköze a költségvetés elutasítása lenne, a Meiji-alkotmány 71. cikke azonban ezen is rést ütött. A kormány elmozdítására ugyanis kezdetben csak a császár tehetett javaslatot.

⁵⁵⁴ 1867 és 1918 között a japán uralkodóhoz hasonló jogkörei volt például az osztrák császárnak. Németország 1919-es alkotmánya a parlament átmeneti akadályoztatását sem kívánta meg, a Birodalmi Elnök akkor is kibocsáthatott törvényerővel bíró rendeleteket, ha a Reichstag ülésezett.

⁵⁵⁵ Megjegyzendő, hogy a szükségrendelet kibocsátására a parlamenti ülészak befejezését követően került sor, és így az utólagos parlamenti megerősítésre több mint fél évet kellett várni.

A parlamenterizmus egyes jegyei mégis kifejlődhettek, ugyanis Ázsiában először – annak ellenére, hogy az alkotmány a bizalmi szavazás/bizalmatlansági indítvány intézményét tételesen nem szabályozta – 1897-ben a miniszterelnök távozásához egy parlamenti bizalmi szavazás vezetett. 1918-tól pedig egy ideig közrendi származású pártvezetők töltötték be a miniszterelnöki tisztséget, azaz a parlament politikai súlya megnőtt, a kormánynak normális működéséhez szüksége volt a parlament politikai támogatásra.

A parlamentarizmus említett jegyei kiépülése mellett azonban egy sajátos kettőség is jellemezte a japán államéletet. A hadsereg és a haditengerészet egyre inkább állammá vált az államban. Ez a kormányon belül is sok konfliktushoz vezetett, e tárcák vezetői ugyanis a trónnal önálló kapcsolatot tartottak fenn, erre alkotmányos lehetőségük volt. A militarizmus terjedése azonban nemcsak a kormányon belüli szerepük növekedésével járt, hanem az 1931-ben kirobbant mandzsúriai incidenstől kezdődően a japán birodalmi álmom, az ázsiai gyarmatosítás jelszava alatt a hadsereg az állam irányítását is átvette, ami végül a pártok működésének felfüggesztéséhez vezetett.⁵⁵⁶

Hirohito császár személyének szerepét illetően egyrészt az 1936. február 26-i incidenst (*Ni-niroku jiken* 二・二六事件) kell megemlíteni, amelyben fiatal katonák mintegy ezerfős csoportja a Taishō-demokrácia felszámolását és a Meiji-restaurációra utaló Shōwa-restaurációt (昭和維新 *Shōwa-ishin*) követelte.⁵⁵⁷ Ennek keretében a kormány több tagját meggyilkolták, rövid időre Tokiót is ellenőrzés alatt tartották. A császár azonban határozottan fellépett a puccsal szemben, s személyes utasítására azt három nap alatt elfojtották. A lázadást súlyos megtorlás követte, a kivégzett felkelők száma meghaladta a tízet. Az incidens azért bírt nagy jelentőséggel, mert rávilágított arra, hogy a militarizmus céljai eléréséhez ugyan a császárra hivatkozik, de ezt eszközként alkalmazza. Bár aktívan a katonáknak csak kis csoportja vett részt a puccskísérletben, hallgatólagosan sokkal többen támogatták. Egy biztos, ez a puccskísérlet ismételtén megmutatta a korabeli japán politikai kultúra és hatalmi rendszer ellentmondasságát, kiegyensúlyozatlanságát.⁵⁵⁸

⁵⁵⁶ ABE (1988) i. m. 14–15.

⁵⁵⁷ MIYAZAWA (1976) i. m. 640.

⁵⁵⁸ Annak megítélésében, hogy a hatalmi viszony a hadsereg vezetése és a miniszterelnök közötti miként alakult a második világháború alatt eltérő álláspontot képviselt *Konoe Fumimaro* (miniszterelnök 1940 és 41-ben) és *Suzuki Kantarō* (miniszterelnök 1945. augusztus 7 és 17. között), ugyanakkor a háború befejezéséről szóló döntést mindketten a császárnak tulajdonítják. WETZLER (1998) i. m. 16–18.

Hirohito császár második világháború alatti szerepének megítélésére⁵⁵⁹ a korábbiakban már röviden kitértünk. Azonban itt is meg kell említeni, hogy a Potsdami Nyilatkozat elfogadását kinyilvánító, 1945. augusztus 15-én sugárzott rádióbeszéd jelentősen hozzájárult a felelősségre vonás elkerüléséhez. A háború alatti császári szerepkör jelentőségét illetően azonban eltérnek az álláspontok abban a tekintetben is, hogy mennyiben támogathatta a császár a hadsereg birodalmi törekvéseit, illetve mennyiben lett volna módja egyes hadicselekmények (nankingi mészárlás, Pearl Harbor elleni támadás) befolyásolására.⁵⁶⁰

Ehelyett érdemes felidézni, hogy amikor *Hirohito* császár feleségével 1971-ben európai, majd 1975-ben egyesült államokbeli körútra indult, a fogadtatás nem volt mindenütt szívélyes. Számos alkalommal demonstrálók várták, és háborús bűnösként való felelősségre vonásának szükségességét hangoztatták. A kérdés érzékenységet jól jellemzi az atombomba támadás sújtotta Nagaszaki polgármesterének esete is, akire, miután *Hirohito* császár halálát követően egy helyi közgyűlési vitában a császárnak a második világháború szörnyűségeiért való felelősségét firtatta, szélsőséges politikai aktivisták rálöttek, és súlyosan megsebesítették.⁵⁶¹

A császár a hatályos alkotmányban immár nem szuverén, a hatalom forrása a nép, legfőbb állami szerv a népképviselői alapon nyugvó parlament, amelynek tagjai közül kerül ki a miniszterelnök, akinek kormánya felelősséggel immár a parlamentnek tartozik. A császár az alkotmány 1. cikke alapján az állam és a japán nép egységének szimbóluma. A fentiekből is láthattuk, hogy ugyanaz a személy vált jelképpé, aki előtte két évtizedig isteni személynek tekintett szuverén volt. *Hirohito* császár és utódjainak közjogi státusza alapvetően megváltozott, azonban – amint arra a trónra lépési szertartások kapcsán is utaltunk – a ‘jelkép’ jelentősége és tartalma kapcsán gyakran a második világháború előtti szokások is felélednek. Ehelyütt is fontos utalni *Hirohito* császárnak az Amerikai Egyesült Államokban 1975-ben tett látogatása alkalmával mondottakra, amely szerint feladatköre a második világháborút követően nem sokban változott.⁵⁶²

Azaz, nagyon röviden úgy fejezhetnénk ki a hatályos császári jelkép státuszjellegét, hogy az messze túlmutat a megszálló szövetséges hatalmak eredeti szándékán, ugyanis a politikai folyamatokban a felelős kormány és a törvény-

⁵⁵⁹ III/5.3. fejezetpont.

⁵⁶⁰ *Hirohito* császár 1975-ben a pearl harbor-i eseményekben játszott újságírói kérdésre azt válaszolta, hogy neki nem volt módja a kormány döntését megváltoztatni. LARGE (1997) i. m. 200.

⁵⁶¹ HIGUCHI (1993) i. m. 65–67.

⁵⁶² SCHEER (1979) i. m. 57.

alkotó, kormányellenőrző parlament gyakorolja a valódi hatalmat, azonban a császár mindig és mindenütt – ha láthatatlanul is –, de jelen van.⁵⁶³ A császár személyében egyesítő erő működik, ami nemcsak a militarizmus idején érvényesült a birodalom katonai hódításaiban, de legalább ugyanilyen erőt jelentett meg a háború után a béke érdekében.

A 'jelképrendszernek' pontosan az vált a sajátosságává, hogy teret engedett a jogfejlesztő értelmezésnek, gyakorlatnak, amely időről-időre az évezredes hagyományok továbbélésében is testet öltött. A császári hatáskörök vizsgálata esetében az alkotmány rendelkezésein túl a társadalmi és kulturális folyamatokat sem szabad figyelmen kívül hagyni, mivel azok alapján közelebb kerülhetünk annak megválaszolásához, hogy mennyire sokrétű az intézmény jelentés-tartalma.

4. Pacifizmus és annak nemzetközi jogi aspektusai

A második világháború utáni megszállás eredményeként kodifikált pacifizmus az alkotmányozás folyamatában *MacArthur* tábornok 1946. február 3-án megfogalmazott három alapelvében szerepelt először nyilvánosan, ugyanakkor már az 1945. július 26-án *Harry Truman* amerikai elnök, *Csang Kai-sek* kínai elnök és *Winston Churchill* brit miniszterelnök által kibocsátott Potsdami Nyilatkozat is egyértelműen megfogalmazta, hogy a szövetségesek minden eszközzel készek véget vetni a lényegében ötven évvel korábban megkezdett japán gyarmatosítás időszakának. A Nyilatkozat a következőképpen zárult: „Felszólítjuk Japán kormányát, hogy azonnal jelentse be valamennyi japán fegyveres erő felétel nélküli megadását, szabályszerű és megfelelő biztosítékokkal szavatolva eljárásának jóhiszeműségét. Ellenkező esetben teljes és végérvényes pusztulás vár Japánra.”⁵⁶⁴

A bejelentésre várni kellett egészen augusztus 15-ig, amikor *Hirohito* császár nyilvánosan közölte a Nyilatkozat elfogadását, ezzel feladva a háborút, s elismerve a vereséget. A japán kapitulációs okmány aláírására szeptember 2-án került sor, a Tokiói-öbölben állomásozó Missouri csatahajó fedélzetén.

⁵⁶³ Ennek a császári 'jelképnek' kiváló példája a Taishō-korszakban épített parlament épülete, amelynek központi helyét a császár számára fenntartott díszterem képezi és a képviselőház plenáris termében a házelnöki pulpitus felett a császári páholy magasodik, amelyet ugyanakkor még sohasem vett igénybe. A császár a parlamenti ülésszak megnyitásának alkalmából minden alkalommal a felsőház (korábban főrendi ház) színelől fel.

⁵⁶⁴ HALMOSY (1983) i. m. 679–680.

A második világháború pusztításai, különösen az atombomba – részben mind a mai napig tartó⁵⁶⁵ – csapásai a japán nép körében valóban a békevágyat erősítették.

Az alkotmányozás parlamenti szakaszában a szuverenitás és a békeklauszula értelmezése és jelentése keltette a legélénkebb vitákat. A pacifizmus szempontjából a fő kérdés akörül mozgott, hogy a békeklauszula azontúl, hogy megtiltja a fegyveres haderő fenntartását, továbbá megfosztja Japánt a háborúindítás jogától, mennyiben érinti az ország önvédelemhez való jogát, különösen egy fegyveres támadás esetén. A parlamenti vitában az akkori kormányzati álláspont – a megszálló szövetséges fegyveres erők jelenléte mellett – azt a szűkebb értelmezést képviselte, amely szerint a békeklauszula az önvédelemhez való jog hadi úton történő gyakorlását is kizárja.

A parlamenti vitában az eredeti kormányzati előterjesztéshez képest bővített formában, az alkotmány 9. cikke, önálló második fejezetként szerepel és kinyilvánítja, hogy Japán örökre lemond a háborúindítás jogáról és e cél érdekében semmilyen haderőt sem tart fenn. A parlamenti módosítás lényege ‘az e cél érdekében’ fordulatban foglalható össze. A módosító indítvány *Ashida Hitoshi* akkori egészségügyi miniszter nevéhez fűződik, aki 1951 januárjában akként értelmezte azt, hogy az nem terjed ki a fegyveres önvédelemhez való jog tilalmára.⁵⁶⁶

Az *Ashida-indítvány* jelentősége ellenére a békeklauszula további értelmezését alapvetően csak a nemzetközi jogi összefüggések ismeretében követhetjük nyomon. Ugyanis a Kínai Népköztársaság kikiáltása, a koreai háború kirobbanása, ezzel együtt az elmélyülő hidegháborús folyamatok alapvetően megváltoztatták Japán megítélését. A kelet-ázsiai térségben ugyanis az Amerikai Egyesült Államok kiemelt szövetségesévé lépett elő, s földrajzi elhelyezkedése csak erősítette ezt a státuszát.

A megszállás időszakának végével Japán védelmét az Amerikai Egyesült Államokkal 1951. szeptember 18-án megkötött kétoldalú biztonsági szerződés teremtette meg.⁵⁶⁷ A békeszerződésekkel egy időben és helyszínen aláírt kétoldalú biztonsági szerződés alapján egyrészt az Amerikai Egyesült Államok kötelezettséget vállalt Japán területi integritásának megőrzésére, másrészt azonban

⁵⁶⁵ 1945 végéig mintegy 140 ezer áldozatot jegyeztek fel Hirosimában, több ezren haltak meg a következő években az atombomba csapás következtében kifejlődött ‘hirosimai rák’ miatt, azonban a radioaktív sugárzások nyomán mind a mai napig születnek daganatos, illetve sérült gyermekek. További információ a hirosimai béke emlékmúzeum weboldalán: http://www.pcf.city.hiroshima.jp/Peace/E/pHiroshima3_1.html (letöltés ideje: 2011. augusztus 9.)

⁵⁶⁶ KOSEKI (1997) i. m. 194.

⁵⁶⁷ A szerződés szövegét ld. HALMOSY (1983) i. m. 212–213.

az ENSZ Alapokmánnal összhangban hivatkozott a minden szuverén államot megillető egyéni és kollektív önvédelemhez való jogra, amelynek gyakorlása magában foglalja a fegyveres úton való védelmet is.

A kétoldalú biztonsági szerződés aztán hamar olyan álláspontokat vetett fel, amelyek az alkotmány esetleges módosítását szükségesnek tartották. Az ún. *Sunakawa*⁵⁶⁸-ügyben a japán Legfelső Bíróság (1959-ben) a biztonsági szerződés esetleges alkotmányellenessége, azaz az alkotmány 9. cikkének megsértése tárgyában nyíltan nem foglalt állást, ugyanakkor a 9. cikknek mindmáig az egyik legátfogóbb értelmezését alakította ki. Határozatában többek között azt hangsúlyozta, hogy a 9. cikk elutasítja a fegyveres erő alkalmazását és fenntartását, ugyanakkor nem tiltja meg az önvédelemhez való szuverén jog gyakorlását. Az alkotmányban megjelenő pacifizmus nem egyenlő a védelemre vagy ellenállásra való képesség hiányával. Továbbá leszögezte, hogy a 9. cikk nem akadályozza meg azt, hogy Japán az ország békéje és biztonsága megőrzése érdekében más országgal megállapodást kössön. Ennek következtében a (2) bekezdés azt sem tiltja, hogy más országok, nemzetközi szervezetek csapatokat állomásoztassanak Japán területén.⁵⁶⁹

A Legfelső Bíróság fenti határozata Japán ENSZ tagfelvétele – 1956. december 18. – után született, ami azt is jelentette, hogy az ENSZ-Alapokmány 51. cikke, a nemzetközi jog alapján Japán esetében is elismeri az egyéni és kollektív önvédelemhez való jogot.

Közben ne feledkezzünk meg arról, hogy már 1950-ben rendőrségi tartalékos egységet hoztak létre Japánban, amelynek tagjai amerikai kiképzésben részesültek, és amelyet 1954-ben nemzeti önvédelmi erővé neveztek át. Ez utóbbi, megerősített létszámmal és felszereléssel a szárazföldi, tengeri, és légi védelmi feladatokat is ellátta. Ezen önvédelmi erő kapcsán a Legfelső Bíróság az ún. *Naganuma*-ügyben 1982. szeptember 9-én hozott határozatot, amelyben nem foglalt nyíltan állást az önvédelmi erők alkotmányellenessége kapcsán, ugyanakkor az önvédelmi erő alkotmányellenességére alapozott keresetet elutasította.

Azaz, az alkotmány szigorú pacifista rendelkezései a második világháború pusztításai és a japán gyarmatosítás évtizedei után a béke megteremtését irányozták elő, azonban a hidegháború időszakában a béke fenntartásához szükséges esetleges fegyveres eszközöket is biztosítani kellett Japán számára.

⁵⁶⁸ <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1959.12.16-1959-A-No.710.html> (letöltés: 2011. július 21.)

⁵⁶⁹ Uo.

Japán nemzetközi, elsősorban ENSZ-missziókban való szerepvállalásában a fordulópontot a hidegháború vége után és az első Öböl-háború tanulságai nyomán 1992 júniusában elfogadott, az Egyesült Nemzetek békefenntartatói műveleteiben és más műveletekben való együttműködésről szóló 1992. évi 79. törvény jelentette, amely alapján a korábbi kizárólag technikai és anyagi támogatás mellett Japán személyi hozzájárulást is teljesít a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében.⁵⁷⁰ Így elsőként 1992-ben a kambodzsai ENSZ békefenntartó alakulatok (UNTAC)⁵⁷¹ munkájában vettek részt japán katonai egységek.

Azt tehát megállapíthatjuk: bár az alkotmány 9. cikke eddig szövegszerűen még nem módosult, értelmezése az idők során változott. A megszállo szövetségesek egyik fő célja eredetileg a japán hadsereg teljes leszerelése (*demilitarization*) volt, ugyanakkor ma a világ egyik legerősebb és legjobban felszerelt haditengerészete és légierije Japánhoz tartozik,⁵⁷² és például japán felségjelű hadihajók segítik a rendfenntartást a szomáliai partok közelében.

A 9. cikk értelmezésében tehát az alábbi 'szinteket' lehet egymástól megkülönböztetni. A kiindulópontot 1946 júniusa jelentette, amikor az alkotmány parlamenti vitájában *Yoshida* miniszterelnök azt válaszolta egy kérdésre, hogy a békeklauszula nemcsak a háborúindítás, de az önvédelem jogát is korlátozza.⁵⁷³ Azaz: teljes haderő leszerelése, fegyveres önvédelemhez való jogtól való megfosztás.

A fegyveres önvédelemhez való jog gyakorlása az alkotmányozás parlamenti vitájának későbbi szakaszában is felmerült, amelyre az *Ashida-indítvány* kapcsán az előbb már utaltunk. A 9. cikk értelmezésében azonban a tényleges fordulatot az amerikai–japán biztonsági szerződés, majd 1954-ben a korábbi rendészeti erőknél a nemzeti önvédelmi erővé történő átalakítása jelentette. Ezek alapján Japán már nemcsak diplomáciai és gazdasági úton gyakorolhatta az önvédelemhez való jogát, hanem lerakta az alapjait az esetleges fegyveres önvédelemnek is. Ezt a lehetséges értelmezést erősítette az ENSZ-Alapokmány 51. cikke is. Azaz, az ötvenes évektől kezdődően – az ellenzéki pártok semlegességet támogató álláspontjából fakadó belpolitikai töredezettség ellenére – az önvédelemhez való jog gyakorlása nem volt megkérdőjelezhető. Ettől a korszaktól kezdődően a pacifista rendelkezést mind a törvényhozás, mind a kormány, mind az arra leginkább hivatott Legfelső Bíróság 'rugalmasan'⁵⁷⁴ értelmezte.

⁵⁷⁰ AUER (1993) i. m. 78–79.

⁵⁷¹ United Nations Transitional Authority in Cambodia (1992. március - 1993. szeptember)

⁵⁷² AUER (1993) i. m. 82–83.

⁵⁷³ NISHI (1987) i. m. 5.

⁵⁷⁴ AUER (1993) i. m. 74.

A harmadik szintet pedig az előbb említett 1992. évi 79. törvény jelenti,⁵⁷⁵ amely alapján megnyílt az út azelőtt, hogy Japán az ENSZ- és egyéb nemzetközi missziókban, békefenntartásban, humanitárius segítségnyújtásban, vagy választások megfigyelésében ne csak anyagi és technikai eszközökkel vegyen részt, hanem személyi támogatást is nyújtson.⁵⁷⁶

A fenti értelmezési szintek alapján arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a kezdeti szó szerinti értelmezést a japán önrendelkezés visszaszerzése utáni időktől kezdődően egyre inkább a teleologikus értelmezés váltotta fel. Ennek alapján az alkotmány 9. cikkének alapvető célja a béke megőrzése és fenntartása, a fenti alkotmányos cél elérését szolgáló eszközöket pedig nem lehet alkotmányellenesnek tekinteni mindaddig, amíg a nemzetközi jogi normákkal (ENSZ-Alapokmány) összhangban történnek.

A 9. cikk teljes körű elemzése meghaladná jelenlegi kereteinket, azonban a japán alkotmánytörténet megértése szempontjából elengedhetetlen annak kiemelt vizsgálata,⁵⁷⁷ hiszen a cikk értelmezése során, a gyakorlatban játszott szerepe miatt megerősíti azt az álláspontunkat, hogy a – császár jogállásához hasonlóan – nem szabad megelégednünk a nyelvtani vagy rendszertani megközelítéssel, hanem látnunk kell a történeti összefüggéseket is. Az alkotmányos kontroll pedig a Shōwa-korszak második felében (1947–1989) és a Heisei⁵⁷⁸ (1989)-korszakban is működik, hiszen Japán az azt megelőző évtizedek és modern állami létének születését követő évektől eltérően nem indított fegyveres támadást sem közeli, sem távolabbi szomszédai ellen, megőrizte függetlenségét, és aktív résztvevője lett a békefenntartó nemzetközi műveleteknek.

A Meiji-korszak végére Japán az ősi hegemon Kína, majd a másik közeli nagyhatalom Oroszország legyőzésével jelent meg a világpolitika színterén, és további birodalmi igényeit a gyarmatosítás útján akarta érvényesíteni, amelynek eredményeként 1943-ra megsokszorozta területét. A Shōwa-korszak végére viszont – tanulva a múlt hibájából – az ország gazdasági újjászervezésével emelkedett ismét a világhatalmak körébe, amelyek között mind a mai napig megőrizte befolyásos szerepét.

⁵⁷⁵ A törvény elfogadásának és azt lehetővé tevő kormányzati alkotmányértelmezésnek a kritikájához ld. URATA (2005) i. m. 49–55.

⁵⁷⁶ A nemzetközi japán missziókról áttekintést ad a japán külügyminisztérium honlapja: <http://www.mofa.go.jp/policy/un/pko/index.html> (letöltés ideje: 2012. január 17.)

⁵⁷⁷ MAKI (1993) i. m. 40–44.

⁵⁷⁸ A korszak elnevezése „béke mindenütt.”

VI. ZÁRSZÓ HELYETT

Az 1789. augusztus 26-án kibocsátott Ember és Polgár Jogainak Nyilatkozata a 16. cikkében az alábbiak szerint fogalmaz: *»Toute Société dans laquelle la garantie des Droits n'est pas assurée, ni la séparation des Pouvoirs déterminée, n'a point de Constitution.«*⁵⁷⁹ Azaz, amely társadalomban a jogok tiszteletben tartása nem biztosított, továbbá, ahol a hatalmi ágak elválasztása sem valósul meg, ott nem létezik alkotmány. A fenti nyilatkozat kibocsátását a harmadik rend sorozatos követelései, az Alkotmányozó Nemzetgyűlés megalakulása, valamint a Bastille bevétel is megelőzte, azaz, az *ancien régime* megdöntésére irányuló népakarat.

A fentiekkel ellentétben, a Japánban mintegy nyolcvan évvel később lezajlott Meiji-fordulat egyszerre tekintendő restaurációnak és forradalomnak. Restaurációnak, mivel a császári hatalom szempontjából egy olyan rendszert keltett életre, amelynek fénykora a Nara-korszak volt (710–784), mivel a XII. század végétől mintegy hétszáz éven át a császár elsősorban vallási és szimbolikus hatalommal rendelkezett, a tényleges hatalom a sógun és a neki alárendelt szamurájok (*bushi*) kezében összpontosult. Azaz, *Meiji* császár a tényleges uralkodói hatalom korszakához 'tért vissza', miután 1867-ben az utolsó sógun, *Keiki Tokugawa* 'visszaadta' neki a hatalmát. Ebben a tekintetben tehát a Meiji-korszak egyfajta restauráció, a császári hatalom régi rendszerének felélesztése. Ugyanakkor látni kell, hogy ez a császári hatalomátvétel egy szűk réteg, a *Tokugawa* sógunnal szemben az ország megnyitását követelő szamuráj csoport követeléseinek eredménye. Azaz, népakarat helyett egy csoport szamuráj készítette elő a császári hatalom restaurációját, abban bízva – nem alap nélkül –, hogy a császár majd az ő segítségükkel bevezeti az ország függetlenségének megőrzéséhez szükséges reformokat. Ebben az értelemben a későbbi politikai elit forradalma volt ez.

⁵⁷⁹ Déclaration des droits de l'homme et du citoyen de 1789. <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/dudh/1789.asp> (letöltés időpontja: 2011. augusztus 10.)

A Meiji-alkotmány esetében az abszolutista állami önkénnyel szemben az állami hatalomgyakorlás megosztására, a kormány, parlament és bíróságok önálló felelősségére, és e hatalmi ágak függetlenségét, illetve ellenőrzését biztosító alkotmányos rendelkezésekre vonatkozóan támpontot csak korlátozottan találunk, hiszen a Meiji-alkotmány kiinduló tétele a császári szuverenitás volt: ő nevezte ki és mentette fel a neki felelős minisztereket.⁵⁸⁰ A parlament törvényalkotó szupremáciája annyiban volt biztosított, hogy törvény nem születhetett parlamenti hozzájárulás⁵⁸¹ nélkül.⁵⁸² Ezen alkotmányos garanciát beárnyékolta viszont az a tény, hogy a parlamenti ülésszakok rövidek voltak, érdemi parlamenti vitára csak a Taishō-korszakban (1912–1926) került sor, továbbá a császári családra vonatkozó szabályok a parlament hatáskörén kívül estek. A bíróságok pedig képzettségüket, ítélkezésüket tekintve ugyan rendelkeztek bizonyos önállósággal, azonban a bírósági szervezetrendszer alapvetően a kormány ellenőrzése alatt állt, különösen az ún. közigazgatási bíróság, amely leginkább nevében volt csak bíróságnak tekinthető. A három fő hatalmi szerv elkülönült, azonban tevékenységük gyakorlása a szuverén császári hatalom egy-egy aspektusának volt csak tekinthető.⁵⁸³ Továbbá a császár nemcsak szuverén volt, hanem minden korlátozás felett állt, még a törvények felett is.⁵⁸⁴ Azaz, a Meiji-alkotmány egy császárközpontú államberendezkedést valósított meg, amelyben minden hatalom forrásának a császárt kellett tekinteni.

A kötet során a fenti rendelkezéseken túl a császár jogállásának értelmezésén és a békeklauszulán keresztül, a történeti és nemzetközi jogi összefüggések mellett, azt is megvizsgáltuk, miként is nyert tiszteletet és vert gyökeret a japán társadalomban a korabeli közvéleményben csak „MacArthur alkotmányának” nevezett alaptörvény. Pontosabban miként is érvényesültek a megszállók eredeti céljai akár a demilitarizáció, akár a decentralizáció tekintetében.

Egy alfejezetben azt is láttuk, hogy az alapvető jogok katalógusa és annak érvényesülését biztosító független bíróságok ellenére például a vallásszabadság intézményi vetülete, azaz az állam és egyház elválasztása mindig érzékeny kérdés maradt. A meiji-kori császári restauráció ugyanis a sintó államvallás és isze

⁵⁸⁰ Meiji-alkotmány 55. cikke.

⁵⁸¹ Röhl rámutatott arra, hogy a hozzájárulás (Zustimmung) helyett helyesebb volna a parlament törvényalkotói szerepében a beleegyezést hangsúlyozni, amely a parlament valós súlyát, illetve a parlament és a császár közötti viszonyt jobban kifejezi: a császár a parlament egyetértése (in Einvernehmen mit) mellett gyakorolja a törvényhozó hatalmat). RÖHL (1988) i. m. 105.

⁵⁸² Meiji-alkotmány 37. cikke.

⁵⁸³ MATSUNAMI (1940) i. m. 128–129.

⁵⁸⁴ „The Emperor of Japan is under nobody. (...) He is not legally liable to obey the law. He is not under the law in our legal theory. Legally He is above the law.” Uo. 126.

alatt valósult meg, amelynek eltörlése, még a császár 1946. január 1-jei bejelentése ellenére sem volt lehetséges egyik napról a másikra. Ezzel összefüggésben is 1990-et, *Akihito* császár trónra lépési szertartásainak egyes állomásait emeltük ki, amelyek a hatályon kívül helyezett törvényi felhatalmazás mentén, pontosabban az ősi hagyományoknak megfelelően zajlottak.

A császári uralkodáshoz viszonyított időszámítás, a császári családdal kapcsolatos bármely esemény (esküvő, trónörökös születése), a hétköznapi konzultációk, vagy például a japán parlamentben tett látogatásom során, nem beszélve a császári család által jelenleg vagy az elmúlt ezerháromszáz évben használt emlékhelyek felkeresése alatt szerzett tapasztalataim is megerősítik, hogy korántsem akkora változás állt be a császár kultúrtörténeti státuszát tekintve, mint ahogy az az alkotmányok betűje szerint tűnhet. *MacArthur* tábornok *Hirohito* személyében akart a japán nép számára egyfajta folytonosságot teremteni, ám az idő azt is megmutatta, hogy a személyi folytonossággal együtt sok ősi szokás és rítus is továbbélt.

A kötet elején az egyszerűnek tűnő kérdésünket úgy fogalmaztuk meg, hogy miként valósult meg a népszuverenitás Japánban? A választ pedig a meiji-kori alkotmány és a hatályos alkotmány összevetésén túl, a tényleges társadalmi viszonyok és kulturális hagyományok figyelembevételével alkottuk meg. Azaz, a népszuverenitás csak úgy valósulhatott meg Japánban, ha megszállják. Elvont kérdés, hogy mi történt volna, ha *Hirohito* császár 1945. augusztus 15-én nem jelenti be a Potsdami Nyilatkozat elfogadását, sőt azon is el kell gondolkodnunk, hogy meddig tarthatott volna a teljes mozgósítás Japánban.

A megszállást tömören az 'amerikai befolyás' címszóval jellemezhetnénk. A japán demokrácia az amerikai demokratikus hagyományoktól ihletett tervezeteken alapul, azonban kiteljesedésében az alkotmányos és törvényi normarendszer mellett arra a gazdasági fordulatra volt szükség, amelyre, és amelyért való folyamatos hozzájárulásra *Hirohito* császár pl. országjáró körútja során, mennyi helyen felszólított. Ez valódi egységet teremtett, amely a későbbi sikerek előfeltételeként értelmezendő, és Japán hamar újjáépítette lerombolt városait, és ezzel egyúttal a világbéke és az atomfegyver nélküli világrend elszánt szószólója lett.

Az amerikai jogintézmények megszállás alatti átvétele pedig a meiji-kori kontinentális jogi szabályokra és dogmatikára épülő kódexekkel keveredve a japán társadalomra jellemző kettőség egyik példáját jelentette.⁵⁸⁵

⁵⁸⁵ HALEY (1991) i. m. 3–7.; ODA (1992) i. m. 32–34.

A japán demokrácia alapvető elemei azonban nemcsak az eddig is említett népszuverenitás vagy alapvető jogok, hanem a pacifizmus is. Azaz, Japán számára a demokrácia születése hozta el a békét, mégpedig a feltétel nélküli békét. Annak ellenére, hogy a nyíltan pacifista 9. cikk alapján Japán örökre lemondott a háborúindítás jogáról, és e célból semmilyen haderőt nem tart fenn, a koreai háború kirobbanása óta Japán nemcsak a nemzeti önvédelmi erőket alapította meg, hanem 1956 decemberében az ENSZ-nek is tagja lett, amelynek Alapokmánya nyíltan elismeri a tagországok fegyveres önvédelemhez való jogát. A fordulatot Japán számára az első Öböl-háború jelentette, amikor meg tapasztalhatta, hogy pénzügyi és technikai segítségnyújtás nem helyettesítheti a személyi szerepvállalást. Azaz, 1992 júniusában végül elfogadta a japán parlament az Egyesült Nemzetek békefenntartatói műveleteiben és más műveletekben való együttműködésről szóló törvényt, ami megnyitotta az utat az ENSZ-missziókban való részvételre, noha a 9. cikket – ahogy az egész alkotmányt – a sok kísérlet ellenére még egyszer sem módosították.

Ez utóbbi tény egyúttal azt is jelzi, hogy a japán alkotmányt az elmúlt több mint százhusz évben egyetlen egyszer ‘módosítottak’,⁵⁸⁶ 1946-ban, a ma is hatályos alkotmány elfogadásával. Ez a tény pedig jól mutatja, hogy az alkotmány esetében is történeti és teleologikus értelmezéssel kell közelítenünk, ez biztosítja változó társadalmi–politikai körülmények között is az alkotmány tartósságát és tiszteletét. Másként megfogalmazva, a Meiji-alkotmány egyszeri, de alapvető megváltozása nem jelentette ugyanakkor azt, hogy az alkotmányos valóság⁵⁸⁷ (*Verfassungswirklichkeit, constitutional reality*) minden tekintetben a megszálló szövetségesek eredeti szándékait tükrözte volna.

Az alkotmány létrejötte, kihirdetése és alkalmazása pedig a sok kritika ellenére annak is kiváló példája, hogy a fejlődésnek nem lehet gátja egy demokratikus berendezkedés. Sőt, a jog uralma (*hō no shihai*) éppen nem akadályozza a gazdasági fejlődést. Higuchi professzor ennek kapcsán azt hangsúlyozza, hogy az alkotmányosság nélkül nem valósulhatott volna meg Japán fejlettsége.⁵⁸⁸

Végezetül e kötettel nemcsak a múlt előtt tisztelgünk, nemcsak a japán demokrácia születése előtt, hanem egyúttal látnunk kell, hogy pontosan a pacifistává rendelt Japán az az ország, amely hitelesen támogathat egy új globális alkotmányos rendszert (*global constitutional system*), amelynek pillérei a de-

⁵⁸⁶ A hatályos alkotmány megalkotása formailag a Meiji-alkotmány 73. cikkének – alkotmánymódosítás – megfelelően zajlott, ugyanakkor az alkotmány 97. cikke a Meiji-alkotmányt hatályon kívül helyezte: sem címében, sem számában sem utódja a Meiji-alkotmánynak.

⁵⁸⁷ TAKAMI (2001) i. m. 24.

⁵⁸⁸ HIGUCHI (2001) i. m. 3.

mokrácia és a béke. A japán tapasztalat megmutatta, hogy ennek milyen alkotmánytörténeti feltételei vannak. Hiszem, hogy az alkotmánytörténet akkor jár el helyesen, ha tapasztalatait, meglátásait a jövő alkotmányos rendszereinek szolgálatába is tudja állítani: olyan tükröt alkot meg, amely egyszerre mutathat a múltba és a jövőbe is.

VÁLOGATOTT JAPÁN SZAKKIFEJEZÉSEK⁵⁸⁹

Alkotmány	(憲法)	<i>Kempō</i>
Államtanács	(太政官)	<i>Daijōkan</i>
Birodalmi parlament	(帝國議會)	<i>Teikoku-gikai</i>
Büntető törvénykönyv	(刑法)	<i>Keihō</i>
Ház	(家)	<i>Ie</i>
Családügyi bíróság	(家庭裁判所)	<i>Katei saibansho</i>
Császár	(天皇)	<i>Tennō</i>
Császári rendszer	(天皇制)	<i>Tennōsei</i>
Felsőbíróság	(高等裁判所)	<i>Kōtō saibanso</i>
Felsőház	(參議院)	<i>Sangi-in</i>
Feudális tartományúr	(大名)	<i>Daimyō</i>
Főrendi ház	(貴族院)	<i>Kizoku-in</i>
Gazdag ország, erős hadsereg	(富国強兵)	<i>Fukoku kyōhei</i>
Giri	(義理)	
Izoláció korszaka	(鎖国時代)	<i>Sakoku jidai</i>
Japán	(日本国)	<i>Nihonkoku</i>
Japán szellemiség, nyugati technika	(和魂洋才)	<i>Wakon-yōsai</i>
Jelkép	(象徴)	<i>Shōchō</i>
Jog, törvény	(法律)	<i>Hōritsu</i>
Jogtudomány	(法学)	<i>Hōritsugaku</i>
Képviselőház	(衆議院)	<i>Shūgi-in</i>
„Kiválni Ázsiából és európaivá lenni”	(脱亜入欧)	<i>Datsu a nyū ō</i>
Kerületi bíróság	(地方裁判所)	<i>Chihō saibansho</i>
Kormány	(内閣)	<i>Naikaku</i>
Középkor	(中古)	<i>Chuuko</i>
Legfelső Bíróság	(最高裁判所)	<i>Saikō saibansho</i>
Meiji-alkotmány	(明治憲法)	<i>Meiji kempō</i>
Meiji-restauráció	(明治維新)	<i>Meiji ishin</i>

⁵⁸⁹ A kanji jegyzékhez ld. Wolfgang HADAMITZKY – KAZÁR Lajos–KANJI–KANA: *A japán írás-rendszer kézikönyve és szótára*. Scholastica Kiadó, 1995.; *Informative Japanese Dictionary*. Schinchaosha, 1995.; *Denshi jisho*, <http://jisho.org/kanji/> (letöltés ideje: 2012. január 22.), valamint a wikipédia egyes szócikkei <http://en.wikipedia.org/> (letöltés ideje: 2012. január 22.)

Miniszter	(参議院大臣)	<i>Kokumu daijin</i>
Miniszterelnök	(内閣総理大臣)	<i>Naikaku-sōridaijin</i>
Nagy Japán Birodalom Alkotmánya	(大日本帝國憲法)	<i>Dai-Nippon teikoku kempō</i>
Nemzeti önvédelmi erő	(自衛隊)	<i>Jieitai</i>
Parlament	(国会)	<i>Kokkai</i>
Polgári jogok elismeréséért küzdő mozgalom	(自由民権運動)	<i>Jiyū minken undō</i>
Polgári törvénykönyv	(民法)	<i>Minpō</i>
Ritsu-ryō	(律令)	
Shōwa-alkotmány	(昭和憲法)	<i>Shōwa kempō</i>
Shōwa-restauráció	(昭和維新)	<i>Shōwa ishin</i>
Sommás ügyi bíróság	(簡易裁判所)	<i>Kan'i saibansho</i>
Taika-reform	(大化の改新)	<i>Taika no kaishin</i>
Törvény	(法)	<i>Hō</i>
Vita esetén mindkét fél büntetendő	(喧嘩両成敗)	<i>Kenka ryō-seibai</i>
1742-ben kibocsátott írott szabálygyűjtemény	(公事方御定書)	<i>Kujikata osadamegaki</i>
1868. április 6-i ötcikkelyes eskü	(五箇条の御誓文)	<i>Gokajō no goseimon</i>
1891. május 11-i Ōtsu incidens	(大津事件)	<i>Ōtsu jiken</i>
1936. február 26-i incidens	(二・二六事件)	<i>Ni-niroku jiken</i>
Az alkotmánymódosítási eljárásról szóló törvény	(日本国憲法の改正手続に関する法律)	<i>Nihonkoku kempōno kaisei tetsuzuki ni kansuru hōritsu</i>

BIBLIOGRÁFIA

Összefoglaló kötetek

ARMINJON–NOLDE–WOLFF

Pierre ARMINJON – Boris NOLDE – Martin WOLFF: *Traité de droit comparé*. Párizs, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1950.

BAERWALD

Hans H. BAERWALD: *Japan's Parliament: An Introduction*. Cambridge University Press, 1974.

BANNO

Junji BANNO: *Democracy in Pre-War Japan Concepts of Government, 1871–1937*. Ford. Andrew Fraser. Routledge, London, New York, 1996.

BEASLY

W. G. BEASLY: *The Meiji Restoration*. Stanford University Press, Stanford, California, 1972.

BEER–MAKI

Lawrence BEER – John MAKI: *From Imperial Myth to Democracy*, 2002. University Press of Tokyo, 2002.

BITŌ

Masahide BITŌ: *The Edo period. Early Modern and Modern in Japanese History*. Tóhó Gakkai, Tokió, 2006.

BHUINYA

Niranjan BHUINYA: *Parliamentary Democracy in Japan*. Harper and Row Publishers, 1972.

BRYCE

James BRYCE: *Studies in History and Jurisprudence*. Oxford University Press, New York, 1901. <http://oll.libertyfund.org/title/2003/138243> (letöltés ideje: 2011. aug. 9.)

COOPER

Michael COOPER (ed.): *An Anthology of European Reports on Japan, 1543–1640*. Center for Japanese Studies, The University of Michigan, 1995.

DAVID

René DAVID: *A jelenkor nagy jogrendszerei*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.

DE BECKER

Joseph Ernest DE BECKER: *Elements of Japanese law*. University Publications of America, 1979.

DUUS

Peter DUUS: *Party Rivalry and Political Change in Taishō Japan*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1968.

EISENSTADT

S. N. EISENSTADT: *The Japanese Civilization. A Comparative View*. The University of Chicago Press, 1996.

FELDMAN

Eric A. FELDMAN: *The Ritual of Rights in Japan: Law, Society and Health System*. Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

FUJII

FUJII Schinichi: *The Essentials of Japanese Constitution. A General Survey of the Japanese Constitution*. Tokió, 1940.

HALEY

John Owen HALEY: *Authority Without Power - Law and the Japanese Paradox*. Oxford University Press, New York, Oxford, 1991.

HALL

John Whitney HALL: *Japan From Prehistory to modern times*. Tokió, Charles E. Tuttle Company, 1987.

HALMOSY

HALMOSY Dénes: *Nemzetközi szerződések, 1918–1945*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat, 1983.

HENDERSON (1975)

Dan Fenno HENDERSON: *Village „contracts” in Tokugawa Japan*. University of Washington Press, 1975.

HENDERSON (1965)

Dan Fenno HENDERSON: *Conciliation and Japanese law. Tokugawa and modern*. University of Washington Press, 1965.

HOOK – MCCORMAK

Glenn D. HOOK – Gavan MCCORMAK: *Japan's Contested Constitution Documents and analysis*. Routledge, 2001.

ITŌ

ITŌ Hirobumi: *Commentaries on the Constitution of the Empire of Japan*. (Translated by Itō Miyoji) Chū-ō-Daigaku, Tokió, 1906.

JAMADZSI

JAMADZSI Maszanori: *Japán. Történelem és hagyományok*. Budapest, Gondolat, 1989.

JANSEN

B. Marius JANSEN: *The Making of Modern Japan*. The Belknap Press of Harvard University Press, 2002.

KEENE

Donald KEENE: *Emperor of Japan Meiji and his world, 1852–1912*. Columbia University Press, 2002.

KIM

Kyu Hyun KIM: *The Age of Visions and Arguments. Parliamentarism and the National Public Sphere in Early Meiji Japan*. Harvard University Press, 2007.

KIRCHMANN

Hans KIRCHMANN: *Hirohito „Japán utolsó császára”*. Budapest, Gondolat, 1990.

KOSEKI

KOSEKI Shōichi: *The Birth of Japan's Postwar Constitution*. Westview Press, U.S., 1997.

KUHN

Ferdinand KUHN: *Commodore Perry and the opening of Japan*. New York, Random House, 1955.

KYOGOKU

KYOGOKU Jun-ichi: *The Political Dynamics Of Japan*. University of Tokyo Press, 1987.

LARGE

Stephen S. LARGE: *Emperors of the Rising Sun*. Kodansha International, Tokyo, New York, London, 1997.

MASON–CAIGER

R. H. P. MASON – J. G. CAIGER: *Japán története*. Budapest, Püski Kiadó, 2004.

MATSUNAMI

MATSUNAMI N.: *The Japanese Constitution and Politics*. Tokió (Maruzen & Co) 1940.

MATSUSHITA

MATSUSHITA Mitsuo: *Introduction to Japanese Antimonopoly Law*. Yuhikaku, Tokió, 1990.

MIYAZAWA

MIYAZAWA Toshiyoshi: *Verfassungsrecht (Kempō)*. Köln–Berlin–Bonn–München, Carl Heymanns Verlag KG, 1996.

NISHI

NISHI Osamu: *The Constitution and the National Defense Law System in Japan*. Tokió, Seibundo Publishing Co Ltd., 1979.

NODA

NODA Yosiyuki: *Introduction to Japanese Law*. Fordította Antony H Angelo. University of Tokyo Press, 1992.

ODA

ODA Hiroshi: *Japanese Law*. Butterworths, London, Dublin, Edinburgh, 1992.

RAMSDELL

B. Daniel RAMSDELL: *The Japanese Diet. Stability and Change in the Japanese House of Representative 1890–1990*. University Press of America, 1992.

REISCHAUER

Edwin O. REISCHAUER: *Japán története*. Maccenas Könykiadó, 1995.

RÖHL

Wilhelm RÖHL: *Fremde Einflüsse im modernen japanischen Recht*. Alfred Metzner Verlag, 1959.

RUOFF

Kenneth J. RUOFF: *The People's Emperor democracy and the Japanese Monarchy, 1945-1995*. Cambridge Massachusetts, Harvard University Press, 2001.

SCHNITZER

Alfred SCHNITZER: *Vergleichende Rechtslehre*. Basel, Verlag für Recht und Gesellschaft, 1945.

SUGENO

SUGENO Kazuo: *Japanese Labor Law*. Seattle–London, University of Washington Press, 1992.

SZABÓ

SZABÓ István: *Német alkotmányfejlődés 1806–1945*. Budapest, Szent István Társulat, 2002.

TAKII

TAKII Kazuhiro: *The Meiji Constitution The Japanese Experience of the West and the Shaping of the Modern State*. Fordította David Noble. International House of Japan, 2007.

URATA

URATA Kenji: *Reflections on Global Constitutionalism Perspectives based on the Constitution of Japan*. The Institute of Comparative Law, Waseda University, Japan. 2005.

VARGA

VARGA Csaba *Jogi elméletek, jogi kultúrák*. Budapest, ELTE ÁJK, 1994.

WIGMORE

John Henry WIGMORE: *Law and Justice in the Tokugawa Japan*, University of Tokyo Press, 1979.

YOUNG

A. Morgan YOUNG: *Japan in recent times 1912–1926*. Westport, Greenwood Press Publishers, 1973.

ZWEIGERT–KÖTZ

Konrad ZWEIGERT – Heinz KÖTZ: *Einführung in die Rechtsvergleichung auf dem Gebiete des Privatrechts*. Tübingen, IJ. C. B. Mohr, 1996.

ZSARNAY

ZSARNAY Sándor: *A jelenkori japán jogrendszer fejlődésének sajátosságai*. Budapest, 1983.

Tanulmányok, folyóiratcikkek

ABE (1988)

ABE Teruya: *Die Entwicklung des modernen Parlamentarismus in Japan*. In: COING–HIRANO–KITAGAWA–MURAKAMI–NÖRR–OPPERMANN–SHIONO i. m. 11–25.

AKASHI

AKASHI Yasushi: Japan in The United Nations. *Japanese Annual of International Law*, 1971. 23–37.

AOKI (2001)

AOKI Hitoshi: *Nobushige Hozumi: A Skillful Transplanter of Western Legal Thought into Japanese Soil*. In: Annelise RILES (ed.) i. m. 129–150.

AUER (1993)

James E. AUER: *Article Nine: Renunciation of War*. In: LUNEY–TAKAHASHI (eds.) i. m. 69–86.

AWAJI

AWAJI Takehisa: Les japonais et le droit. *Revue Internationale de Droit Comparé*. Vol. 28. 1976. 235–250.

BEER (1992)

Lawrence BEER: *Constitutional Systems in late 20th Century Asia*. In: DEAN i. m. 473–481.

BRAUNEDER–TAKII

Wilhelm BRAUNEDER – Kazuhiro TAKII (eds.): *Die österreichischen Einflüsse auf die Modernisierung des japanischen Rechts*. Peter Lang GmbH, 2007.

COING–HIRANO–KITAGAWA–MURAKAMI–NÖRR–OPPERMANN–SHIONO

Helmut COING – Ryuichi HIRANO – Zentaro KITAGAWA – Junichi MURAKAMI – Knut Wolfgang NÖRR – Thomas OPPERMANN – Hiroshi SHIONO(eds.): *Die Japanisierung der westlichen Rechts*. Tübingen, J. C. B Mohr (Paul Siebeck) 1988.

CORNE

Peter Howard CORNE: The influence of traditional normative mechanisms of behaviour on the Japanese legal system. *The Sydney Law Review*, 2–3/1990. 346–361.

DEAN

Meryll DEAN (ed.): *Japanese Legal System: Text and Materials*. London, Cavendish Publishing Limited, 1997.

DOWER (1989)

John W. DOWER: *Occupied Japan and the Cold War in Asia*. In: Michael J. LACEY (ed.) i. m. 368–389. <http://books.google.hu/books?id=hfukuti-JewC&lpg=PP1&pg=PP1#v=onepage&q&f=false>

EISENHART–LESER–ISHIBE–ISOMURA–KITAGAWA–MURAKAMI–MARUTSCHKE

U. EISENHART – H. G. LESER – M. ISHIBE – T. ISOMURA – Z. KITAGAWA – J. MURAKAMI – H. P. MARUTSCHKE(eds.): *Japanische Entscheidungen zum Verfassungsrecht in deutscher Sprache*. Carl Heymanns Verlag KG, Köln, Berlin, Bonn, München, 1998.

EUBEL

Paul EUBEL (ed.): *Das japanische Rechtssystem*. Alfred Metner Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1979.

FARKAS

FARKAS Ildikó: *Az ellentmondások földje: Japán*. <http://www.historia.hu/archivum/2001/0102farkas.htm>

FUETO (1956)

FUETO Toshio: The discrepancy between marriage law and mores in Japan. *The American Journal of Comparative Law*. Vol. 5. 1956. 256–266.

FUETO (1957)

FUETO Toshio: Japan: Revision of the New Civil Code. *The American Journal of Comparative Law*. Vol 6. 1957. 559–565.

FUJIKURA

FUJIKURA Koichiro (ed.): *Japanese Law and Legal Theory*. Dartmouth, Aldershot, Singapore, Sydney, 1996.

FUKUI (1968)

FUKUI H.: *Twenty years of revisionism*. In: HENDERSON (ed.) i. m. 41–70.

GERGELY (2005)

GERGELY Attila: *Japán külpolitika: az azonosság megújuló esélyei*. In: N. RÓZSA (szerk.) i. m. 243–314.

GINSBERG–HOETKER

Tom GINSBERG – Glenn HOETKER: *The Unreluctant Litigant? An Empirical Analysis of Japan's Turn to Litigation*. 2004, <http://law.bepress.com/uiuclwps/papers/art14>

HALEY (1978)

John Owen HALEY: The Myth of the Reluctant Litigant. *Journal of Japanese Studies*. Vol.4. 1978. 359–390.

HALEY (1984)

John O. HALEY: The Role of Law in Japan: An Historical Perspective. *Kobe University Review*, No. 18. 1984. 1–20.

HENDERSON

Dan Fenno HENDERSON (ed.): *The Constitution of Japan, Its first twenty years 1947–67*. University of Washington Press, Seattle and London, 1968.

HENDERSON–TORBERT–HUAISHI

Dan Fenno HENDERSON – Preston M. TORBERT – Xie HUAISHI: Contract in the Far East-China and Japan. *International Encyclopedia of Comparative Law*. Vol 7. 1992. 3–34.

HIROTA (1980)

HIROTA Kenji: Die Rechtspflege in Japan. *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart*. Vol. 29. 1980. 657–669.

HIROTA (2000)

HIROTA Kenji: *Das Parlament in der japanischen Verfassung* Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart. Vol. 48. 2000. 511–549.

HIGUCHI (1993)

HIGUCHI Yoichi: *The Constitution and the Emperor System: Is revisionism still a live?* In: LUNEY–TAKAHASHI (eds.) i. m. 57–68.

HIGUCHI

HIGUCHI Yoichi (ed.): *Five decades of Constitutionalism in Japanese Society*. University of Tokyo Press, 2001.

HIGUCHI (2001)

HIGUCHI Yoichi: *The 1946 Constitution: Its Meaning in the Worldwide Development of Constitutionalism*. In: HIGUCHI (ed.) i. m. 1–8.

HITŌSHI

HITŌSHI Nasu: Article 9 of the Japanese Constitution Revisited in the Light of International Law. *Zeitschrift für Japanisches Recht*, 18/2004. 50–66.

ITOH

ITOH Hiroshi: *The Japanese Supreme Court*. Markus Wiener Publishing, 1989.

JAMADZSI

JAMADZSI Maszanori (ed.): *Irodalom, kultúra és társadalom a közép- és kora újkori Japánban*. ELTE Japán-tanulmányok, 1997.

KANEKO (2010)

KANEKO Yuka: *Accompanying legal transformation: Japanese involvement in legal and judicial reforms in Asia*. In: SÁNCHEZ CORDERO (ed.) i. m. 531–562.

KAWASHIMA (1963)

KAWASHIMA Takeyoshi: *Dispute Resolution in Contemporary Japan*. In: Von MEHREN (ed.) i. m. 41–71.

KAWASHIMA (2000)

KAWASHIMA Takeyoshi: *A jogi gondokodás japán útja*. In: VARGA (szerk.) i. m. 304–307.

KILEY

Cornelius J. KILEY: State and Dynasty in Archaic Yamato. *The Journal of Asian Studies* Vol. 33, No. 1. (1973. november) 25–49.

KIM–LAWSON (2000)

Chin KIM – Craig M. LAWSON: *A kifinomult japán szellem joga: A jog hagyományos japán megközelítése*. In: VARGA (szerk.) i. m. 211–231.

KOVÁCS

KOVÁCS András: A japán alkotmány. *Parlamenti Levelek*, 1997/3. 28–32.

KURIKI (2001)

KURIKI Hisao: *Deutsches Staatsrecht und Japanisches Staatsrecht*. In: HIGUCHI (ed.) i. m. 321–330.

LACEY

Michael J. LACEY (ed.): *The Truman Presidency*. Cambridge University Press, 1989.

LUNEY (1993)

Percy R. LUNEY: *The judiciary: Its Organization and Status in the Parliamentary System*. In: LUNEY–TAKAHASHI (eds.) i. m. 123–150.

LUNEY–TAKAHASHI

Percy R. LUNEY – Kazuyuki TAKAHASHI (eds.): *Japanese Constitutional Law*. University of Tokyo Press, 1993.

MACFARLANE

Alan MACFARLANE: Law and custom in Japan: some comparative reflections. *Continuity and Change*, 1995/10. 369–390. <http://www.alanmacfarlane.com/TEXTS/law&custom.pdf>

MAKI (1993)

John M. MAKI: *The Constitution of Japan: Pacifism, Popular Sovereignty, and Fundamental Rights*. In: LUNEY–TAKAHASHI (eds.) i. m. 39–55.

MAKOTO

MAKOTO Arai: A Japán Polgári Törvénykönyv létrejöttének története. *Jogtudományi Közöny*, 8/1979. 525–527.

MASAMI (1963)

MASAMI Itō: *The Rule of Law: Constitutional Development*. In: Von MEHREN (ed.) i. m. 205–238.

MCNELLY

Theodore MCNELLY: *American Influence and Japan's No-war Constitution*. Political Science Quarterly, 1952. 589–598.

Von MEHREN

Arthur Taylor Von MEHREN (ed.): *Law in Japan. The Legal Order in a Changing Society*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1963.

MIKAZUKI (1976)

MIKAZUKI Akira: *Judicial System*. In: TANAKA (ed.) i. m. 444–483.

MILHAUPT–RAMSEYER–YOUNG

Curtis J. MILHAUPT – J. Mark RAMSEYER – Michael K. YOUNG (eds.): *Japanese Law in Context*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 2001.

MITCHELL

Richard H. MITCHELL: Japan's Peace Preservation Law of 1925: Its Origins and Significance, *Monumenta Nipponica*_ Vol. 28., No. 3. (1973 ősze), 317–345. <http://www.jstor.org/stable/2383786>

MIYAZAWA (1976)

MIYAZAWA Toshiyoshi: *Kempō. (Constitutional law)* In: TANAKA (ed.) i. m. 630–641.

NAKAMURA

NAKAMURA Hideo: Die Rezeption des deutschen Rechts in Japan – insbesondere auf dem Gebiete des Zivilprozeßrechts. *Zeitschrift für Zivilprozeß*, 1971, Band 84., 74–90.

NAKAMURA–TSUNEMOTO (2001)

NAKAMURA Mutsuo – TSUNEMOTO Teruki: *The Legislative Process: Outline and Actors*. In: HIGUCHI (ed.) i. m. 195–221.

NAKATA (2004)

NAKATA Kunihiro: Die große Reform der juristischen Ausbildung in Japan: Die Einführung der Law School nach US-amerikanischem Vorbild. *Zeitschrift für Japanisches Recht*. Nr. 18. 2004. 147–160.

NISH

Ian NISH (ed.): *The Iwakura mission in America and Europe, A new assessment*. Japan Library, 1998.

NODA (1971a)

NODA Yosiyuki: Japan. *International Encyclopedia of Comparative Law*. Vol. 1. 1971. 5–24.

NODA (1971b)

NODA Yosiyuki: The Far Eastern Conception of Law. *International Encyclopedia of Comparative Law*. Vol. 2. 1971. 120–137.

NODA (1976)

NODA Yosiyuki: *Nihon ni okeru hikakuho no hatten to genjo*. (*Comparative Jurisprudence in Japan: Its Past and Present*.) In: TANAKA (ed.) i. m. 194–229.

NOZOMU

NOZOMU Shimizu: Das Tenno System. *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart*. Vol. 29. 1980. 623–655.

N. RÓZSA

N. RÓZSA Erzsébet (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2005.

OHISI (2007)

OHISI Makoto: *Johann Freiherr Chlumecky und die Entstehung des japanischen Parlamentarismus*. In: BRAUNEDER–TAKII i. m. 11–18.

OKUDAIRA (1993)

OKUDAIRA Yasuhiro: *Forty years of the Constitution and Its Various Influences: Japanese, American, and European*. In: LUNEY–TAKAHASHI (eds.) i. m. 1–38.

OPPLER (1997)

Alfred C. OPPLER: *Legal Reform in Occupied Japan. A Participant Looks Back*. In: DEAN i. m. 116–140.

OTAKE (2001)

OTAKE Hideo: *Two Contrasting Constitutions in the Postwar World: The Making of the Japanese and the West German Constitutions*. In: HIGUCHI (ed.) i. m. 43–71.

RÁCZ

RÁCZ György: A japán bírósági szervezet. *Magyar Jog*, 9/1976. 315–321.

RAMSEYER

J. Mark RAMSEYER: Reluctant Litigant Revisited; Rationality and Disputes in Japan. *Journal of Japanese Studies*, Vol. 14., 1988. 211–246.

RILES

Annelise RILES (ed.): *Rethinking the Masters of Comparative Law*. Oxford – Portland (Oregon), Hart Publishing, 2001.

RÖHL (1979)

Wilhelm RÖHL: *Rechtsgeschichte*. In: EUBEL i. m. 2–16.

RÖHL (1988)

Wilhelm RÖHL: *Vergleichungen im öffentlichen Recht. Parlamentarismus – Staat und*

Religion – Gerichtsverfassung. In: COING–HIRANO–KITAGAWA–MURAKAMI–NÖRR–OPPERMANN–SHIONO i. m. 103–121.

RÖHL

Wilhelm RÖHL: Contract in the Far East. *Buchbesprechung, Rabels Zeitschrift.* Vol. 59. 1995. 133–142.

RUXTON (1998)

Ian RUXTON: *Britain.* In: NISH (ed.) i. m. 54–68.

QUIGLEY

Harold S. QUIGLEY: The New Japanese Electoral Law. *The American Political Science Review.* Vol. 20. No. 2 (May, 1926.) 392–395. <http://www.jstor.org/stable/1945155?seq=2>

SÁNCHEZ CORDERO

Jorge A. SÁNCHEZ CORDERO (ed.): *Legal Culture and Legal Transplants.* Washington, 2010.

SATŌ (1968)

SATŌ Isao: *Treaties and the Constitution.* In: HENDERSON (ed.) i. m. 167–184.

SCHEER (1979)

Matthias SCHEER: *Verfassungsrecht.* In: EUBEL i. m. 53–84.

SEYMOUR

Robert L. SEYMOUR: *Japan's Self-Defense: The Naganuma Case and Its Implications.* Pacific Affairs Vol. 47. No. 4. (tel, 1974–1975) 421–436. <http://www.jstor.org/stable/2755945>

SINS (1998)

Richard SINS: *France.* In: NISH (ed.) i. m. 69–85.

STEIN (1884)

Lorenz von STEIN: *Noch einmal über die Consular-Jurisdiction und Extraterritorialität in Ost-Asien.* In: TAKII (ed.) i. m. 205–209.

STEIN (1889)

Lorenz von STEIN: *Die neue japanische Verfassung.* In: TAKII (ed.) i. m. 281–286.

SÜVEGES

SÜVEGES Éva: Változások a hagyományos japán értékrendben, különös tekintettel a nők helyzetére. *Demográfia*, 2–3/1997. 210–254.

SZERDAHELYI (1997)

SZERDAHELYI G. István: *Japán és a környező világ az újkorban – Gondolatok Japán geopolitikai helyzetéről.* In: JAMADZSI (ed.) i. m. 71–81.

TAKAHASHI (1993)

TAKAHASHI Kazuyuki: *Contemporary Democracy in a Parliamentary System.* In: LUNEY–TAKAHASHI (szerk.) i. m. 87–108.

TAKAMI (2001)

TAKAMI Katsutoshi: *From Divine Legitimacy to the Myth of Consensus: The Emperor System and popular Sovereignty.* In: HIGUCHI (ed.) i. m. 926.

TAKAYANAGI (1963)

TAKAYANAGI Kenzō: *A Century of Innovation: The Development of Japanese Law*. In: VON MEHREN (ed.) i. m. 5–40.

TAKAYANAGI (1968)

TAKAYANAGI Kenzō: *Some reminiscences of Japan's Commission on the Constitution*. In: HENDERSON (ed.) i. m. 71–88.

TAKAYANAGI–OHTOMO–TANAKA (1976)

TAKAYANAGI K. – OHTOMO I. – TANAKA H.: *Nihon-koku kempō seitei no katei. (The Making of the Constitution of Japan.)* In: TANAKA (ed.) i. m. 695–698.

TAKEDA

TAKEDA Tsuneyashu: *Did the Emperor of Japan really fall from being a ruler to a symbol?* 2009. http://www.apa.co.jp/book_report2/02.html

TAKESHITA

TAKESHITA Ken: The modernization of the Japanese Legal System. *Kansai University Review of Law and Politics*. No. 19. 1998. 1–12.

TAKII (2007a)

TAKII Kazuhiro: *Lorenz von Stein und Japans Konstitutionalisierung*. In: BRAUNEDER–TAKII i. m. 19–29.

TAKII

TAKII Kazuhiro (ed.): *Lorenz von Steins Arbeiten für Japan*. Peter Lang GmbH, 1998.

TANAKA (ed., 1976)

TANAKA Hideo (ed.): *The Japanese Legal System*. University of Tokyo Press, 1976.

TANAKA (1976, vol 1.)

TANAKA Hideo: *A History of the Constitution of Japan of 1946*. 653–664.

TANAKA (1996)

TANAKA Hideo: *The Role of Law in Japanese Society. Comparisons with the West*. In: FUJIKURA (szerk.) i. m. 281–294.

TOMATSU (2001)

TOMATSU Hidenori: *Judicial Review in Japan: An Overview of Efforts to Introduce U. S. Theories*. In: HIGUCHI (ed.) i. m. 251–277.

TSUTSUI

TSUTSUI Wakamizu: Japan's role in the international organization with particular reference to the United Nations. *Archiv des Völkerrechts*. Vol. 25. 1987. 24–38.

UEDA (2007)

UEDA Rieko: *Franz Klein und die Reform des japanischen Zivilprozesses in der Taishō-Zeit*. In: BRAUNEDER–TAKII i. m. 73–84.

ULE (1984)

Carl Hermann ULE: Verwaltung und Verwaltungsgerichtsbarkeit in Japan. *Deutsches Verwaltungsblatt*. 14/1984. 649–657.

ULE (1988)

Carl Hermann ULE: Japanische und deutsche Rechtsauffassungen im öffentlichen Recht. *Deutsches Verwaltungsblatt*. 13/1988. 599–606.

UYESUGI (1913)

UYESUGI Shinkitsu: Gesetzgebung in Japan in den Jahren 1910–12. *Jahrbuch des öffentlichen Rechts*, 1913. 500–502.

UYESUGI (1923–24)

UYESUGI Shinkitsu: Das Verfassungsrecht in Japan in den Jahren 1912–22. *Jahrbuch des öffentlichen Rechts*. Vol. 12. 1923/24. 311–312.

VARGA (szerk.)

VARGA Csaba (szerk.): *Összehasonlító jogi kultúrák*. Budapest, Osiris, 2000.

WARD (1976)

Robert E. WARD: *The origins of the present Japanese Constitution*. In: TANAKA (ed.) i. m. 642–653.

WATANABE (1963)

WATANABE Yozo: *The Family and the Law: The Individualistic Premise and Modern Japanese Family Law*. In: Von MEHREN (ed.) i. m. 364–398.

WATTENBERG (1998)

Ulrich WATTENBERG: *Germany*. In: NISH (ed.) 109–122.

YAMANAKA

YAMANAKA Enosuke: *Über die Rezeption des europäischen Rechts und Rechtsgedankens in Japan an den Endstandien des Tukugawa-Regims und in der Meiji-Ära*. Osaka, 1972.

YANABU

YANABU A.: The Tennō system as the symbol of the culture of translation. *Japan Review*, 1996/7. 147–157. <http://202.231.40.34/jpub/pdf/jr/IJ0708.pdf>

YOKOTA (1993)

YOKOTA Kōichi: *The Separation of Religion and State*. In: LUNEY–TAKAHASHI (eds.) i. m. 205–220.

YOSHIDA

YOSHIDA Masayuki: *The Reluctant Japanese Litigant. A 'New' Assessment*, 2003. <http://www.japanesestudies.org.uk/discussionpapers/Yoshida.html>

YOSHIDA (1993)

YOSHIDA Yoshiyaki: *Authority of the National and Local Government Under the Constitution*. In: LUNEY–TAKAHASHI (eds.) i. m. 109–121.

YOUNG–HAMILTON (2001)

Michael K. YOUNG – Constance HAMILTON: *Historical Introduction to the Japanese Legal System*. In: MILHAUPT–RAMSEYER–YOUNG (eds.) i. m. 2–10.

Bíróági határozatok

1952 (Ma) No. 23. Suzuki-ügyben 1952. október 8-án hozott legfelső bírósági határozat: <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1952.10.8-1952.-Ma-.No.23.html> (letöltés ideje: 2011. szeptember 30.)

1959 (A)No.710. Sunakawa-ügyben hozott legfelső bírósági határozat: <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1959.12.16-1959-A-No.710.html> (letöltés ideje: 2011. július 21.)

1960 (A)No.112. számú ügyben 1960. július 20-án hozott legfelső bírósági határozat <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1960.07.20-1960-A-No.112.html> (letöltés ideje: 2011. szeptember 30.)

1971 (Gyo-Tsu) No. 69. számú ügyben 1977. július 13-án hozott legfelső bírósági határozat: <http://www.courts.go.jp/english/judgments/text/1977.7.13-1971.-Gyo-Tsu-.No.69.html>

A Naganuma-ügyben 1982. szeptember 9-én hozott legfelső bírósági határozat

Jogsabályok, gyűjtemények, jelentések

[EHS Law 1948] EHS Law Bulletin Series – Japan, vol. 1. Eibun Horeisha, Inc., 1948.

[The National Diet, Japan 2005] A japán parlament működését szabályozó törvények és rendeletek gyűjteménye

Az Egyesült Nemzetek békefenntartói műveleteiben és más műveletekben való együttműködésről szóló 1992. évi 79. törvény http://www.pko.go.jp/PKO_J/data/law/pdf/law_e.pdf (letöltés ideje: 2011. augusztus 9.)

Meiji alkotmány, <http://www.ndl.go.jp/constitution/e/etc/c02.html#sl> (letöltés ideje: 2011. október 10.)

Shōwa-alkotmány, http://www.shugiin.go.jp/index.nsf/html/index_e_laws.htm (letöltés ideje: 2011. október 11.)

A felsőház házszabálya, <http://www.sangiin.go.jp/eng/law/rothoc/index.htm> (letöltés ideje: 2012. január 22.)

A japán alkotmányról szóló parlamenti jelentések

Képviselőház: [http://www.shugiin.go.jp/itdb_english.nsf/html/kenpou/english/report.pdf/\\$File/report.pdf](http://www.shugiin.go.jp/itdb_english.nsf/html/kenpou/english/report.pdf/$File/report.pdf) (letöltés ideje: 2011. július 27.)

Felsőház: <http://www.sangiin.go.jp/eng/report/ehb/ehb.pdf> (a jelentés angol nyelvű összefoglalója, letöltés ideje: 2011. július 27.)

Briand-Kellogg paktum:

http://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp (letöltés ideje 2011. július 21.)

A császári családdal foglalkozó állami ügynökség:

<http://www.kunaicho.go.jp/e-kunaicho/enkaku.html> (letöltés időpontja: 2011. július 24.)

Amnesty International jelentése a halálbüntetésekről:

<http://www.amnesty.org/en/library/asset/ACT50/001/2011/en/ea1b6b25-a62a-4074-927d-ba51e88df2e9/act500012011en.pdf> (letöltés ideje: 2011. augusztus 3.)

Japán – Amerikai Egyesült Államok közötti kétoldalú biztonsági szerződés, 1952

<http://www.niraikanai.wwma.net/pages/archive/ampo51.html> (letöltés: 2011. július 21.)

Japán Legfelső Bíróság működése

<http://www.courts.go.jp/english/justices/index.html> (letöltés ideje: 2011. augusztus 29.)

A japán parlamenti nemzeti könyvtár honlapja:

<http://www.ndl.go.jp/modern/e/cha3/description06.html> (letöltés ideje: 2011. július 29.)